

**GÖZETİM TOPLUMU SONRASI
MAHREMİYETİN İZDÜŞÜMÜ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Nur Sena AKIN

Kütahya-2023

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**GÖZETİM TOPLUMU SONRASI
MAHREMİYETİN İZDÜŞÜMÜ**

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Işıl GÖKTÜRK

Hazırlayan:
Nur Sena AKIN

Kütahya-2023

Kabul ve Onay

Sosyoloji Ana bilim dalında, 201991221004 öğrenci numaralı, Nur Sena AKIN'ın hazırlamış olduğu “GÖZETİM TOPLUMU SONRASI MAHREMİYETİN İZDÜŞÜMÜ” başlıklı yüksek lisans tez çalışması ile ilgili tez savunma sınavı jüri tarafından yapılmış ve adayın tezinin OY BİRLİĞİ ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

03/02/2023

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Dr. Öğr. Üyesi Işıl GÖKTÜRK (Danışman)		
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep HİÇDURMAZ		
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih GÜLOĞLU		

Onay

Doç. Dr. Arif KOLAY

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Gözetim Toplumu Sonrası Mahremiyetin İzdüşümü*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

03/02/2023

Nur Sena AKIN

Özgeemiş

Nur Sena Akın Eskişehir’de İlk ve orta ğrenimi, Ankara’da Sarar Anadolu İmam Hatip Lisesinde liseyi tamamladıktan sonra 2018 senesinde Anadolu Üniversitesi İlahiyat ön lisans programından mezun olmuştur. Lisans ğrenimi Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nde 2019 senesinde tamamlamıştır. 2019 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı’nda yüksek lisans öğrenimine başlamıştır.

ÖZET

GÖZETİM TOPLUMU SONRASI MAHREMİYETİN İZDÜŞÜMÜ

AKIN, Nur Sena

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Işıl GÖKTÜRK
Şubat, 2023, 163 sayfa

Bu çalışma, ilkel toplumlardan modern toplumlara ve günümüzdeki gözetim ve gözetim olgusunun tarihsel dönemler içerisinde arka planını farklı perspektiften teorisyenlerin kuramları üzerinden ele almaktadır. Sanayi devriminden başlayarak tekniğin gelişme sürecini gözetim kavramı üzerinden ele alırken enformasyon teknolojilerinde yaşanan gelişmeler gözetim mekanizmalarının tarihsel süreç içerisinde toplumsal yapı üzerinde etkileri üzerinde durmaktadır.

Gözetim mekanizmalarının toplumu disiplin altına almak ve toplumsal denetimi sağlamak dışında iktidar güçlerinin birey ve toplum üzerinde kontrolü sağlamak amaçlı kullanmış oldukları sistemleri incelemiştir. İktidar güçleri için önemli bir tahakküm aracı olan gözetim aygıtları bireyler üzerinde veya toplumsal yapı içerisinde kurmuş olduğu hegemonya durumunu ele alınmaktadır.

Aynı zaman da günümüzde hızla yaşanan teknolojik değişimler beraberinde kültürel ve sosyal alanlara da yansımış olup yeni bir mekân olarak siber alanı meydana getirmiştir. Enformasyon teknolojilerinde yaşanan değişim sosyal medyanın toplumsal yapı içerisinde var olmasıyla birlikte şekil değiştiren iletişim modelleri ile sosyalleşme süreçleri, bireylerin mahremiyet algıları üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Pos-Panoptikon çağında gözetim araçlarının zaman zaman bireyin mahremiyet alanlarını ihlal etmesi temel hak ve özgürlüklerini sınırlandırmıştır. Mahremiyetin sınırlandırılması ve günümüzde ki dönüşümünü özel alan kavramı ve kamusal alan kavramlarının değişmesine yol açmıştır. Özel alanın, kamusal alan içerisinde gün geçtikçe ortadan kalkması bu çalışmanın temel belirleyeni olmuştur. Gözetim toplumu sonrası mahremiyetin dönüşümü tarihsel ve sosyolojik perspektiften incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gözetim Mekanizmaları, Gözetim, Mahremiyet, Mahremiyetin Dönüşümü, Panoptikon, Sosyal Medya

ABSTRACT**THE PROJECTION OF PRIVACY AFTER THE SURVEILLANCE SOCIETY****AKIN, Nur Sena****Master Thesis, Department of Sociology****Supervisor: Asst. Prof. Işıl GÖKTÜRK****February, 2023, 163 pages**

This study examines the background of the phenomenon of surveillance and surveillance from primitive societies to modern societies and today's surveillance in historical periods from a different perspective through the theories of theorists. While considering the development process of technology starting from the industrial revolution through the concept of surveillance, the developments in information technologies focus on the effects of surveillance mechanisms on the social structure in the historical process.

In addition to the supervision mechanisms to discipline the society and ensure social control, he examined the systems used by the power forces to maintain control over the individual and society. The surveillance devices, which are an important instrument of domination for the ruling forces, consider the state of hegemony that they have established over the individual and society in historical periods.

At the same time, the technological changes experienced rapidly today have also been reflected in cultural and social areas and have created cyberspace as a new space. The change in information technologies, along with the existence of social media in the social structure, the changing communication and socialization processes have had significant effects on individuals' perceptions of privacy. In the Pos- Panopticon era, the fact that surveillance tools violate the privacy areas of an individual from time to time has limited their fundamental rights and freedoms. The limitation of privacy and its transformation today have caused the concepts of public space and private space to change. The disappearance of the private space within the public space day by day has been the main determinant of this study. The transformation of privacy after the surveillance society has been studied from a historical and sociological perspective.

Keywords: Panopticon, Privacy, Social Media, Surveillance Mechanisms, Surveillance, Transformation of Privacy

ÖNSÖZ

“Gözetim Toplumu Sonrası Mahremiyetin izdüşümü” konulu tez çalışmamın şekillenmesinde ve ortaya konulmasında lisans ve yüksek lisans öğrenim sürecimde her daim değerli bilgilerini paylaşan danışman hocam sayın Dr. Öğretim Üyesi Işıl GÖKTÜRK’e ve bu süreçte her zaman rehberlik eden ve bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde büyük emeği bulunan sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Gökhan GÖKTÜRK’e teşekkürlerimi sunarım.

Her zaman yanımda olan tez yazım sürecimin her anında desteğini benden hiçbir şekilde esirgemeyen canım dostum Selva YILMAZ’a, ilgisini sabrını ve sonsuz desteğini her daim yanımda olarak hissettiren Büşra ŞEN’e teşekkürlerimi sunarım.

Umutsuzluğa düştüğüm her anımda devam etmemi sağlayan desteğini her daim gördüğüm özellikle Fatma AKIN’a Havva AKIN’a ve her zaman yanımda olan Beyza KETEN’e son olarak sevgili aileme çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖZETİM OLGUSU'NUN KAVRAMSAL ARKA PLANI

1.1. TARİHSEL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVEDEN GÖZETİM OLGUSU	5
1.1.1. Toplumsal Denetim Açısından Gözetim Olgusu	11
1.1.2. Görme Metaforu	13
1.1.3. Gözetim Olgusunda Kilit Bir Evre Panoptikon	18
1.2. GÖZETİM PRATİKLERİNİN DÖNEMLER ARASI TOPLUMSAL GELİŞİMİ	25
1.2.1. Modern Dönem Öncesi Toplumlarda Gözetim	26
1.2.2. Moderniteye Geçiş Döneminde Gözetim, Kapatılma Olgusu	29
1.2.3. Modern Toplumlarda Teknik Gözetim	33
1.2.3.1. Sınıf Mücadelesi unsuru olarak Modern Gözetim	34
1.2.3.2. Modern toplumların Bürokratik Yapılanmalarında Gözetim	42
1.2.4. Modern Sonrası Dönemde Gözetim	46

İKİNCİ BÖLÜM

MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜ

2.1. MAHREMİYET	59
2.1.1. Kuramcılarının Mahremiyet Kavramı Açıklamaları.....	61
2.1.2. Mahremiyetin Anthony Giddens Perspektifinden Bireysel Temelleri	66
2.2. TARİHSEL DÖNEMLER İÇERİSİNDE MAHREMİYET OLGUSU	68
2.2.1. Geleneksel Dönem ve Mahremiyet Olgusu	69
2.2.2. Modernizm ve Mahremiyet Olgusu	72
2.2.3. Modern Dönem ve Sonrası Özel Alan ve Kamusal Alanda Mahremiyet.....	77
2.2.4. Post – Modernizm ve Mahremiyet Olgusu	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖZETİM TEMELLİ MAHREMİYETİN İNCELENMESİ

3.1. GÖZETLEME KÜLTÜRÜ VE MAHREMİYET	94
3.1.1. İnternet Teknolojilerinin Gözetim Pratiklerine Etkileri.....	97
3.1.2. İnternet ve Bilgisayar Siber Alan.....	103
3.1.3. Sanal Kimlik İnşası, Benlik Sunumunda Mahremiyet.....	106
3.2. YENİ BİR MEKÂN OLARAK SOSYAL MEDYA VE UYGULAMALARI	109
3.2.1. Dijitalleşen Toplumda Mahremiyetin Dönüşümü	117
3.2.2. Gözetim Toplumu Sonrası Teşhir ve İfşa Kavramları.....	123

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

4.1. SONUÇ.....	129
KAYNAKÇA	136
DİZİN	149

TABLÖLAR LİSTESİ**Sayfa**

Tablo 1.1: Fordist ve Esnek Üretim Rejimlerinin Karşılaştırılması.....	42
Tablo 3.1: Sosyal Ağların Medya Kuramları ve Süreçlere Göre Sınıflandırılması	113

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1: Gözetim Mekanizmalarına Örnek	17
Şekil 1.2: Jeremy Bentham'ın Panoptikon Hapishane Mimarisi	22
Şekil 1.3: Jeremy Bentham'ın Panoptikon Hapishane Mimarisi	22
Şekil 3.1: We Are Social 2018 Türkiye İnternet, Sosyal Medya ve Mobil Kullanıcı İstatistikleri.....	118
Şekil 3.2: We Are Social 2022 Türkiye Yıllık Dijital Değişim İstatistikleri	118

KISALTMALAR

BBS	Bilgisayarlı Bilgi Sistemleri
BM	Birleşmiş Milletler
DNA	Deoksiribo Nükleik Asit
HES	Hayat Eve Sığar
MOBESE	Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu
TDK	Türk Dil Kurumu
TV	Televizyon
İHA	İnsansız Hava Aracı
NSA	Ulusal Güvenlik Dairesi
EPIC	Elektronik Gizlilik Kurumu
ABD	Amerika Birleşik Devletleri

TEZ METNİ

GİRİŞ

Gözetim kavramı tarihsel süreç içerisinde her daim varlık sahası bulmuş bir kavramdır. Toplumsal yapı içerisinde yaşanan değişim ve dönüşüm sonucu gözetim kavramının, zaman içerisinde işlevleri ve gözetim pratiklerinin çeşitliliği artmıştır. İlk çağlardaki gözetim pratikleri daha somut ve gözle görülürken, enformasyon teknolojileri ile beraber toplumsal hayatın artık her anına nüfus etmiş olan gözetim pratikleri günümüzde sistemleşmiş bir biçimde görmek mümkündür. Tarihsel dönemler içerisinde sosyal hayat üzerinde gözetim olgusu önemli bir araca dönüşmüş olduğunu görmekteyiz. Dini liderler yönettikleri dini grubun aksiyonlarını, öğretmenler öğrencilerini, ebeveynler çocuklarını, iş verenler çalışanlarını, şehrin güvenliğinden sorumlu olan kişiler sokakları ve kamuya ait alanları izlemektedir. Devletin bireylerin yasa ve kurallara uygunluğunu belirlemek için halkını gözetim altında tutmaktadır. Gözetim pratikleri mevcut düzendeki duruma göre de işlevleri farklılaşmıştır.

Her dönem kendi koşulları içerisinde farklı işlevlere sahip olan gözetim, bir çeşit iktidar pratiği olarak değerlendirilmektedir. Bu iktidar pratiği, özü itibarıyla, disipline edici bir araçtır. İktidarlara bu aracı, gözetlenen nesnelere ilişkin bilgilere erişim sağlamak ve gözetim aracılığı ile denetim altında tutabilmek ve kontrol edebilmek amacı ile kullanmışlardır (Göker, 2016, s. 973). Gözetleyenler ve gözetlenenler olarak ayrılan bu iki aktörün arasında bir egemenlik ilişkisi ortaya çıkmakta veya mevcut olan egemen güç ilişkileri sürdürülebilir bir niteliğe gözetim ile sahip olmaktadır. Bu durum, gözetimin toplumsal yapı içerisindeki hiyerarşisini ve eşitsizliğini ortaya koymaktadır.

Geleneksel toplumdan günümüz toplumuna kadar yaşanan gözetim sürecinin kırılma noktası, Endüstri Devrimi sonrasında yaşanan teknik ilerleme gözetim pratiklerinin sistematikleşmesinde önemli bir role sahiptir. Teknik ilerleme, Endüstri Devrimi'nin sonuçlarından biri olan modernizmin etkileri ve enformasyon toplumuna geçiş ile beraber gözetim mekanizmalarıyla sürekli hale gelen denetim, gözetim toplumuna geçilmesine yol açmıştır. Gözetim toplumuyla beraber geleneksel mahremiyet kalıplarımız yıkılmıştır ve mahremiyetin dönüşümünü gözetim ekseninde bu çalışma içerisinde görmekteyiz.

Üç ayrı bölümden oluşmakta olan tez çalışmasının birinci bölümünde, kavramsal çerçevesini oluşturan gözetim pratikleri tarihsel ve kavramsal çerçeveden ele alınmıştır. Gözetim kavramını etimolojik kökeninden başlayarak, gözetimin temelini oluşturan göz

metaforu çerçevesinden gözün kulağa üstün olduğu, tarihsel dönemler içerisinde bu metaforun dönüşüm süreçleri ele alınmaktadır.

İlkel toplumlardan başlayarak gözetim sürecinin modern öncesi toplumlarda yazının gelişmesi ve iktidarın gücü elinde buldurmak adına kullanmış olduğu gözetim ve denetim pratiklerine değinilmiştir. Moderniteye geçiş döneminde ise gözetim kavramını sistemleştiren Foucault'nun düşünceleri perspektifinde kapatılma pratikleri gözetim ekseninde durulmuştur. Modern toplumlara gelindiğinde ise sanayi toplumuna geçiş ile beraber toplumsal yapı içerisinde meydana gelen değişimler paralelinde ele alınmıştır.

Toplumsal yapıda sanayileşme ve fabrikalaşmayla ortaya çıkan yeni üretim koşulları içerisinde bireylerin geleneksel üretim koşullarına göre daha sistematik bir biçimde gözetime tabi tutulduğunun altını çizmektedir. İktidar, gözetimi bir hegemonya aracı olarak yeni ilkeler ve sistemler üzerinden gözetimi kullanmıştır. Bu çalışma içerisinde modern toplum kuramcılarının toplumsal yapıda ve birey üzerinde yeni üretim koşulları ve sosyal yapıda değişimler sonucu gözetim pratiklerinin sistemleştirilmesi incelenmiştir. Sınıflar arası gözetim mekanizmalarının emek sömürü ilişkisi içerisinde de ortaya konulmuş ve bürokratik yapılanmaların temelini oluşturan sistemleri gözetim perspektifinden incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise iletişim ve enformasyon teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucu, yazılı alanda yaşanan ilerlemeler, görsel medyanın dönüşümü, teknolojinin gelişimi sonrasında telefonların hayatımızdaki rolünün artması internet kullanımı, gözetim aygıtları, sosyal alanlardaki gelişmeler ve kültürel manada yaşanan dönüşüm mahremiyet olgusunun dönüşümünü etkilemiştir. Tarihsel dönemler içerisinde mahremiyet algısı ele alınmıştır. Kamusal alan ve özel alan bağlamında mahremiyet olgusunun değişimi ve dönüşümü ortaya konulmuştur.

Tezin üçüncü bölümü ve aynı zamanda son bölümünde ise günümüzde yaşanan gözetimin hayatımızın her alanında görüldüğünü, yaygınlaştığını, kolaylaştığını, sistematik hale getirilmiş ve küreselleşmiş bir boyutta olmasının sebebi olarak internet teknolojileri olarak görülmektedir ve enformasyon teknolojilerinin gün geçtikçe yaşanan hızlı değişimin temelinde yeni gözetim sisteminin en güçlü unsuru olarak bilgisayarlar yer almaktadır. Bilgisayarların da işlevsel olarak kullanımını internet teknolojileri sağlamıştır. Enformasyon teknolojilerinin gelişimi sosyal medyanın yeni bir mekân oluşturmasına ve bireyin bu sosyal ağlar içerisinde yeni bir kimlik inşa etme sürecine

değininilmektedir. Aynı zamanda sosyal medyanın çift yönlü bir biçimde ele alarak teşhir ve ifşa kavramları ortaya konulmuştur.

Bu çalışma bilimsel araştırma basamakları olan; ortaya konulan probleme teşhis tanımlanması, mevcut olan literatürün taranmasını içermekte ve araştırmanın içeriğine yönelik soru ve hipotezlerin ifade edilmesi, araştırma yöntemlerinin belirlenmesi, bilgilerin toplanması aynı zamanda araştırmayı sonuçlandırma ve analiz aşamaları sırasıyla takip edilmiştir.

Çalışma uygulamalı bir çalışma olmayıp, araştırma konusuna ilişkin veri tabanına yönelik bir artış sağlamak hedefinde ve analiz yapma amacıyla yazılmış teorik bir çalışma örneğidir. Bununla beraber bu çalışma içerik yönünden literatür taraması tekniği kullanılmıştır. Bununla ilintili konuyla doğrudan ilgili veyahut dolaylı, kitap, tez, dergi, makale, internet siteleri ve gazetelerden yararlanılmıştır. Çalışmada içerisinde anlama ve betimleme işlevlerinin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmada kullanılan yöntemler tümevarım ve tümdengelim yöntemleri olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM
GÖZETİM OLGUSU'NUN KAVRAMSAL ARKA PLANI

1.1. TARİHSEL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVEDEN GÖZETİM OLGUSU

Gözetim olgusu, her ne kadar modern toplumun bir unsuru, enformasyon çağıının bir kavramı olarak görünürlük kazansa da toplumsal tarih boyunca var olmuş bir kavramdır. Yazının icadı, matbaanın bulunmasına kadar eski bir tarihe dayanmaktadır. İlk çağlardan günümüze kadar kitleler halinde yaşayan topluluklar her daim güvenlik ihtiyacına sahip olmuştur. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde bulunan, ikinci basamağı oluşturan güvenlik ve emniyet ihtiyacı fizyolojik ihtiyaçlardan hemen sonra gelmektedir (Çoban, 2021, s. 113). Buradan hareketle insanların yaşadıkları alanlarda güvenliği sağlayabilmesi, temel ihtiyaçları arasında yer almaktadır. Dışarıdan gelebilecek tehlikelere veyahut toplum içerisinde olabilecek herhangi bir durum karşısında gözetim ve denetim pratiklerine dönemin koşullarına göre yönelmişlerdir. Bireylerin bilgilerinin toplanması, o bilgilerin kayıt altına alınması ve düzenleme yöntemleri her geçen gün biraz daha gelişmektedir ve bu gelişmeler ışığında toplumsal hayatın inşasında önemli bir rol oynamaktadır (Çatalkaya, 2017, s. 1).

Devamlı değişim ve dönüşüm gösteren gözetim pratiklerine kavramsal açıdan bakacak olursak gözetim kavramı, Fransızca kökenli bir sözcüktür. “Bakarak” olmak anlamında “surveiller” kökünden gelmiştir. Kelimenin Fransızca aktarılışında kelimenin anlam değişimine giderek aynı zamanda belirli merkezlerde güç dinamiklerini elinde bulunduranlardan herkesi, herkesin izlemesi üzerine gözlem sistemi üretilmektedir. Daha sonrasında ise Fransızcadan birçok dile çevrilmiştir. Etimolojik olarak bu kavram Sürveyans, Suveyans ve Ekiveyans olarak üç temel başlık altında incelenmiştir. Sürveyans kelimesi anlam olarak izleyen, izlenenlerin üzerinde bir pozisyon olarak adlandırılmıştır. Bir nevi gözetim aygıtının en üst seviyesi sayılmaktadır. Suveyans ise tam tersi anlamında izleyenler, izlenenlerin altında bir pozisyon olarak kavramsallaştırılmıştır. Son olarak Ekiveyans'ta ise herkes herkesi izleyebilmekte anlamına gelmektedir (Özdemir, 2020, s. 83). Gözetim kavramının TDK'nın Büyük Türkçe Sözlüğünde 1.Gözetme işi, nezaret; 2.Himaye; 3.Gözaltı” şeklinde tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2013). Oxford'un sözlüğünde ise “bilhassa bir suçtan ötürü şüphelenilen bireyin suçu işleyeceği düşünülen alanın dikkatlice takip alanına girmesi, izlenilmesi eylemi” şeklinde tanımlanmıştır. 18. yüzyılın sonlarında bir kişinin yapmış olduğu hareketlerin bizzat izlenmesini karşılamak anlamında kullanılmıştır (Abanoz, 2018, s. 9). Bir kişinin yapmış olduğu faaliyetlerin izlenmesi özellikle gözetim olgusunun suça karşı devletin kendi kontrolü egemenlik ve meşruiyet alanları sağlaması için yapılan

bir eylemlilik olduğu sözlük anlamlarından ortaya konulmaktadır. Görüleceği üzere kelimenin sözlük anlamında izlenen ve izleyen anlamları ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla belli merkezlerden kişilerin çeşitli amaçlarla izlenmesi olgusu, gözetim olgusunu oluşturur.

Kelimenin sözlük anlamının kullanılma yaygınlığı dışında sosyal bilimler içerisinde de gözetim olgusu en önemli konulardan ve tartışılan kavramlardan birisidir. Sosyal teori içerisinde ise Max Weber, Karl Marx ve Frederick Taylor başta olmak üzere çeşitli kuramcılar farklı şekillerde gözetim kavramını ele almışlardır. Modern toplumla beraber gözetim kuramsallaşma süreci hız kazanmıştır. Sosyal bilimler içerisinde, genel kabul görülmeye başlaması, Jeremy Bentham'ın görüşlerinden yola çıkan Michel Foucault ile olmuş ve “panoptikon” metaforu toplumsal teori içinde oldukça büyük bir öneme sahip olmuştur (Foucault, 2006, s. 28). Literatüre baktığımızda bu kavramı ilk defa kullanan kişi Jeremy Bentham'dır. Bentham'la beraber büyük bir ün kazanmıştır. Dolayısıyla sosyal bilimler içerisinde gözetim kavramına ilk ve büyük önemini veren ve kullanan kişi Jeremy Bentham olmuştur. Bentham'ın Londra'da 1791 senesinde yayımlanan “Panoptikon” adlı kitabında gözetim kavramı ilk kez karşımıza çıkmaktadır.

Bentham'dan hareketle Foucault, gözetim olgusunu sosyal teori açısından zenginleştiren, onu belli bir zemine oturtan düşünürdür. Foucault “gözetlenmeden gözetlemeyi” olanaklı kılan bu mimari yapı şeklinde olan modelin özü itibariyle Bentham'dan öncesine dayandığının altını çizmektedir. Panoptikon modelini çizerken, Paris'te 1751 senesinden tasarım halinde olan bir askeri okulun yatakhane sisteminden etkilenildiğinin altını çizer (Foucault, 2021, s. 73). Okulda okuyan öğrencilerin birbirlerini ve okul yönetimini görmeden tüm gece boyunca kaldıkları yerin pencerelerinden gözetlendikleri bu yurt sistemi, Panoptikon düşüncesinin asıl temelini oluşturmaktadır. Foucault fikrin Bentham'dan öncesinde var olmuş olsa da fikri geliştiren ve iktidar ilişkileri ekseninde konumlandırarak o dönemdeki popülerliğini kazandıran ismin Benhtham olduğunu söylemektedir. Foucault gözetim olgusunu, sosyolojide gecikmeli bir şekilde de olsa gözetimi “modernitenin merkezi bir boyutu, kendi başına var olan ve kapitalizme, ulus-devlete, hatta bürokrasiye indirgenemeyen bir kurum” olarak kabul etmiştir (Foucault, 2021, s. 8).

Sosyal bilimler açısından bakacak olursak en genel biçimi ile gözetim kavramı, kişi ya da grupların iletişim veya eylemlerinin sistematik olarak izlenmesi olarak kavramsallaştırılmıştır. Yaygın olarak kullanılan ve bilinen anlamı ise “izleme” olarak

tanımlanmaktadır (Bölükbaş, 2014, s. 7). Gary Marx'a göre gözetim, önceki dönemlerde şüphelenen bir kişinin özellikle izlenmesini ve yakalanmasını içerirken daha sonraki dönemde yalnızca önceden bilinen belirli bir kişiye değil, belirli zaman aralıklarında, belirli mekanlarda, sistemlere ve insan kategorilerine ayrılarak kollektif bir şekilde izlenmesi olarak tanımlamaya başlamıştır (Marx, 2002, s. 9-19). Görüleceği üzere sosyal bilimciler de gözetim olgusuna birbirinden farklı boyutlarda yaklaşmıştır. Temeline baktığımızda otorite merkezli, düzen sağlama merkezli bir şekilde gözetimin düzeni devam ettirmek için uygulandığı görülmektedir. Kelimenin sözlük anlamıyla sosyal bilimlerde tartışılmış olduğu alan bu anlamda birbirleriyle uyumlu bir yapı sergilemektedir.

Gözetim, olgusunun tarihsel süreçte sistematik bir denetim yolu olarak kullanımı, sanayi toplumuna geçiş dönemi ile beraber gerçekleşmiştir. Sanayi kentlerinin, ulus devletlerin ve özellikle kapitalist işletmelerin büyümesiyle gözetim kavramı gelişmiştir. 17. yüzyılda aydınlanmayla başlayan tekniğin serüveni 19. yüzyılda ileri bir boyuta geçmiş ve kullanım alanları farklı boyutlara taşınmıştır (Bakan ve Tuncel, 2012, s. 59). Özellikle sanayi devrimi, kapitalizm, modernite ve devamlı gelişim halinde olan, enformasyon teknolojileri ile de günümüzde görünürlük sahasını genişletmiştir. Bilgilerin toplanması, kayıt halinde tutulmasında ilk çağlardan günümüze yaşanan değişim ve dönüşümünü hızlandıran teknik ilerleme enformasyon teknolojilerinin gelişimi doğrultusunda küresel bir boyut kazanmıştır (Dolgun, 2005, s. 104). Bu anlamda modern devletin ortaya çıkışıyla birlikte, bürokrasiye dayalı temeli onun her şeyi kayıt altına almasında ve devletin tüm işleyişinde hem cezanın hem yasanın uygulanmasında tek otorite biçimi olması gözetim pratiklerine bu noktada önemli bir misyon yüklemektedir. Modern devlette gözetim kendisinden önceki dönemlerden daha önemli bir rol oynamıştır.

İlk çağlardaki gözetim pratikleri daha somut ve gözle görülürken, enformasyon teknolojileri ile beraber farkına varmasak dahi günümüzde toplumsal hayatın artık her anına nüfus etmiş olan gözetim pratiklerini görmek mümkündür. Sosyal hayat içerisinde gözetim olgusu önemli bir araca dönüşmüştür. Dini liderler yönettikleri dini grubun aksiyonlarını, öğretmenler öğrencilerini, ebeveynler çocuklarını, iş verenler çalışanlarını, şehrin güvenliğinden sorumlu olan kişiler sokakları ve kamuya ait alanları izlemektedir. Devletin bireylerin yasa ve kurallara uygunluğunu belirlemek için halkını gözetim halinde tutmaktadır. Gözetim pratikleri mevcut düzendeki duruma göre de işlevleri

farklılaşmıştır. Güvenliklerinden şüphe duyulan bireylerin izlenilmesi, cankurtaranların denize girenleri izlemesi, polislerin şüpheli buldukları kişileri takip etmesi bir çeşit gözetime örnek teşkil etmektedir (Kalaman, 2019, s. 577). Görüleceği üzere çocukların eğitiminden ebeveynleri çocuklarını gözetlemesinden resmi veya özel kurumlarda iş yerlerindeki denetlemelere kadar gözetimin amacı farklılaşsa da işlevleri benzer bir süreklilik üzerinden inşa edilmektedir. Fabrikalarda verimliliğin artması üzerine takip edilen gözetilen işçiler ebeveynlerin, çocukların hem güvenliği hem de çalışma sistem ve disiplinliklerinin sağlanması adına gözetim olgusunu karşımıza çıkartmaktadır. Dolayısıyla gözetim, farklı kurumlarda farklı yapılarda toplumun farklı unsurlarında, farklı amaçlara bağlı olarak kendisini her alanda sergilemektedir.

Gözetim yalnızca sosyal yaşamın sınırları içine dahil olan bir olgu değildir. Gözetim, basit bir tahakküm aracı olmaktan fazlasıdır. Olası tehlike arz eden durum ve olumsuz vakaları düzeltmek ve öngörmek adına bir sistem dahilinde görmek önemini anlamak noktasında eksik kalmasına sebep olmaktadır. Bu amaçların ötesinde Bauman ve Lyon'un tanımladığı gibi, "sistemli bir düzen içerisinde izleme edimi, kontrol altında tutma, takip etme ve gözetlemek" veya Giddens'in söylediği üzere, "bireylerin toplumun davranışlarının, bunlar üzerinde otorite kuran siyasi erkler, çıkar amaçlı şirketler ve fişleme amacıyla izleme yapan kamu kuruluşları vasıtasıyla doğrudan bir yol üzerinden izlenilmesi" şeklinde ele alınmaktadır (Bauman ve Lyon, 2013, s. 30-32).

Toplumsal yapıda meydana gelen toplumsal olaylar, gözetim pratiklerinin yaygınlaşmasına ve niteliğinin değişmesine sebep olmuştur. İktidarlarca gözetimin önemi her geçen zaman içerisinde daha da fazla artmıştır. (Çatalkaya, 2017, s. 2). Gözetim ve denetim geçmişten günümüze, egemen güçlerin olduğu her dönemde varlık sahası bulmuştur. Sanayi kapitalizminin etkileri, hız kazanan kentleşme ile beraber güvenlik ihtiyacı daha da fazla artmıştır. Bu nedenle iktidarın yönetim erkini ve varlık sahasını koruyabilmek adına gözetim ve denetimi arttırma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla gözetim olgusu en çok da bürokratik örgütlenme, bürokratik organizasyondaki çeşitlenmeyle karşımıza çıkmaktadır. Çünkü devletin modern yapısı büyüdükçe ve devlet her şeyin tek sorumlusu oldukça her alanda kontrol süreçleri de bununla birlikte her anlamda kontrol etme ihtiyacı artmaktadır.

Bürokratik organizasyonun ve bürokratik örgütlenmenin önemi, modern devletin tanımlanmasında sınırları belli bir toprak parçasına hâkim olmasından dolayı kontrol ihtiyacını artırmaktadır. Dolayısıyla kontrol ihtiyacı da gözetim ihtiyacını

beraberinde getirmiştir. Weber'in bürokratik organizasyonu, bürokratikleşmesi konusunun ehemmiyeti açısından önem kazanmıştır. Weber'in bürokrasisinin işleyiş düzenindeki temel sayılan rasyonalitenin basamakları; planlanama, hesaplama, öngörülebilirlik ve en son aşaması olan denetim Weber'in bürokrasi modelinin temelini oluşturmaktadır (Weber, 1987, s. 85). Bürokratik örgütlerde, modern devlette, bürokraside hiyerarşik bir örgüt yapısı mevcuttur. Var olan bu sistem alt-üst ilişkilerini de beraberinde getirmiştir. Hiyerarşik yapıda, alt-üst ilişkileri içerisinde üstteki yüksek göreve sahip olanlar, görevce daha alt konumdaki kişileri sistem içerisinde denetlemektedir. Bu denetim mekanizmasının gözetim pratikleri, bürokratik yapı gelişme gösterdikçe tercihten çok ihtiyaç haline gelmiştir.

Her dönemde kendi koşulları içerisinde farklı işlevlere sahip olan gözetim, bir çeşit iktidar pratiği olarak değerlendirilmektedir. Bu iktidar pratiği özü itibariyle disipline edici bir araçtır. İktidarlar bu aracı, gözetlenen nesnelere ilişkin bilgilere erişim sağlamak, gözetim aracılığı ile denetim altında tutabilmek ve kontrol edebilmek amacı ile kullanmışlardır (Göker, 2016, s. 973). Bu noktada gözetim pratiklerinin iki aktörü mevcuttur diyebilmekteyiz. Gözetleyenler ve gözetlenenler olarak ayrılan bu iki aktörün arasında bir egemenlik ilişkisi ortaya çıkmaktadır veyahut mevcutta olan egemen güç ilişkileri sürdürülebilir bir niteliğe gözetim ile sahip olmaktadır. Bu durum gözetimin toplumsal yapı içerisindeki hiyerarşisi ve eşitsizliğini ortaya koymaktadır (Özarslan, 2008, s. 139). Temelde gözetleyenin yararına olan süreç, gücü koruma ve meşrulaştırma işlevine sahiptir. Gözetim kavramı bilmenin verdiği üstünlüğü de beraberinde getirmektedir.

Bilgi, Francis Bacon'un söylediği üzere daimî bir güç unsurudur. Bacon'a göre doğaya hâkim olmanın bilgisi, teknik bilgidir. Bacon'ın düşüncesinin temelindeki öge insanın egemenlik düşüncesidir ve bilginin güç olarak görülmesinin altında yatan sebep ise; insanoğlunun doğaya egemen olabilmek için tek unsur olarak bilgiyi görmesinden kaynaklanmaktadır (Bacon, 1999, s. 22). Bacon'a göre doğanın var olan gücünün karşısında onu anlayabilmenin yolu bilgidir. Foucault'ya göre bilgi ise, var olan bir gerçekliğin tanımlanmasına, ortaya konulmasına dayalı olarak elde edinilebilmesidir. Toplumsal yapı içerisinde gerçeği tanımlanmasındaki asıl işlevselliği, toplumsal normlar ve bunun beraber davranışların aracılığıyla yapılan bir bilgi aktarımı olduğunu öne sürmektedir (Boş Levha, 2021). Dolayısıyla, bir toplumda bilgiyi araçsal bir şekilde kullanmak, iktidarın bu bilgiye sahip olması ve kullanılmasıyla eş anlama gelmektedir.

Bilginin bu denli önemli olması iktidarlarca sahip olunmak istenen bir unsura dönüşmesi bununla ilintilidir. Teknik bilgi gücü elinde bulundurmak, tahakküm alanına genişletmek adına sahip olunan bir araca dönüşmüş ve hiyerarşik düzlemde sağlam bir güç unsuru haline gelmiştir.

İktidar da her daim güç kavramıyla özdeşleşmiştir. Gücün temeli olan bilgi, toplumsal yapıda egemen olan iktidarın konumunu değiştirebilmekte, yükseltebilmekte veya sağlamlaştırabilmektedir. Bilgiye ulaşmak da gözetim, denetim ve kontrol aracılığıyla gerçekleşmektedir (Göker, 2016, s. 973). Bundan ötürü geçmişten günümüze baktığımız zaman bilgi teknik bilgiyi doğurmuştur. Teknik bilginin gelişimi doğrultusundan gözetim ve denetim pratikleri her geçen gün kontrol mekanizmalarını iktidarlar tarafından artmasına sebep olmuştur.

Gözetim olgusunun ilk dönemlerdeki kavramsallaştırılması, günümüz gözetim pratiklerinin karşılığını sağlamamaktadır. Modern teorisyenlerin yapmış oldukları tanımlamalar, yalnızca gözetimin hiyerarşik bir düzlemde baskı ve zorlayıcılığı açısından ele almışlardır. Gözetim olgusunun biçimi, tekniği her geçen gün gelişmekte ve değişmektedir. Eski dönemlerde sadece iktidar tarafından gözetlenen birey, günümüz toplumunda gözetim nesnesi olarak bizzat kendisini ortaya koymuştur. Gözetim öncesinde insanın insanı denetlemesi iken, tanımlaması ve tekniğin ilerlemesiyle paralel bir şekilde cihazların insanları gözetlemesi durumuna evrilmiştir. Gözetim nesnesi olarak etken konumdan edilgen faille dönüşümü de enformasyon toplumu içerisinde kendi vitrinini oluşturan bireyin kendisini sunuş biçimi olarak gözetime kendisinin hür iradeyle dahil etmesi sonucunda yaşanmıştır.

Geçmişten günümüze kavramsallaştırmanın yetersiz oluşu, dönemin koşulları, teknik ve ilerlemedendir. Tekniğin ve enformasyon teknolojilerinin dönüşümü ile bireylerin özel hayatına dair bilgilerini kendilerinin ulaşabilir hale getirmesi, gözetim pratiklerinde bireyler edilgen konumdan etken faile dönüşmesine neden olmuştur. Eski dönemlerde gözetim süreci ve günümüz toplumunda gözetim süreci üç ana döneme ayrılmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde gözetim pratikleri, '*pastorel nitelikli gözetim*', '*teknik gözetim*' ve '*enformatik gözetim*' olarak üç ana dönem olarak sınıflandırılmıştır. Modern dönem öncesi ilkel toplumları denk düşen pastorel nitelikli gözetim, gözetim sürecinde, toplumdaki yönetim erkini sağlayan kurumlara, gücü elinde bulunduran kesime, dine, kiliseye, toprak sahiplerine itaat eden bireylerin denetimini içermektedir. Modern

topluma geçiş ile beraber meydana gelen teknik ilerlemenin bir unsuru olan, teknik gözetim aşamasında ise ulus-devlet içerisinde kapitalist sisteme dahil olan bürokratik örgütlenmeler bağlamında sistematik bir izleme edimi teknik gözetimde karşımıza çıkmaktadır. Modern toplum sonrası günümüz toplumlarında ise bilgi teknolojileriyle beraber farklı işlerlik sahaları geliştiren enformatik düzlemde gözetim, ileri teknoloji ürünlerle ve totaliter bir karakteristik kazanmaya başlayan iktidarlara ilişkilendirilmiştir (Dolgun, 2015, s. 41). Yüksek teknoloji ve iktidar ilişkileri enformatik gözetimin temel unsurları olmuştur.

1.1.1. Toplumsal Denetim Açısından Gözetim Olgusu

Gözetim olgusu en çok toplumsal denetim kavramıyla ilintilidir. Dolayısıyla gözetim kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için toplumsal denetim, kontrol kavramlarına odaklanmamız gerekmektedir. Çünkü kavramın sözcük tanımından, etimolojik tahlilinden hatırlanacağı üzere gözetim; devletin, ailelerin veya çeşitli kurumların çeşitli amaçlara bağlı olmak kaydıyla gözetlendiği, kontrol ettiği, bununla ilgili hareketlerini kontrol altında tutmak istediği bir sistemin yapısını anlatmaktadır. Dolayısıyla gözetim anlamına sadık bir biçimde direkt olarak toplumsal denetim kavramıyla iç içe geçmiştir. Toplumsal denetim kavramını ortaya koymamız gözetim olgusunu daha iyi tanımlamak ve anlaşılır kılmak açısından önemlidir.

Gözetim, toplumsal denetimin başlıca amaçlarından biridir. Hem amaçları bakımından hem işlevselliği yönünden her dönem iktidarlara ve yöneticiler için önemli bir kavram olmuştur. Gözetim olgusu tarihsel anlamda ortaya koyabilmek için toplumsal denetim kavramını açıklamak gerekir. Bu iki kavram, hakimiyet ilişkileri açısından ayrılmaz bir bütün içerisinde (Dolgun, 2005, s. 17). Merkezi bir otorite tarafından meşruiyetin devamını sağlamak adına gözetim olgusu temel ve vazgeçilmez unsurlardan biridir. Gözetim basit bir şekilde birinin diğerinin hareketlerini gözlemlemek değil. Aksi takdirde burada bir müdahalesizlik söz konusu meydana getirmemek adına burada ki gözetlenerek onun ne yaptığını denetlenmesi mevcut olan sistemin sürekliliğini mümkün kılmak üzerinden kendisini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla gözetim ve toplumsal denetim arasındaki ilişki en çok da tahakküm kavramıyla ilintilidir.

Toplumsal denetim, bireyler ile grupların davranışlarını düzenleyen toplumsal süreçleri anlatmak için kullanılan bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Marshall, 1999, s. 742). Toplumsal anlamının dışında aynı zamanda bireysel faaliyetleri koordine etme

aygıtıdır. Tarihsel süreçte ise her toplum, dışarıdan gelebilecek olası tehlikelere karşı varlık sahasını koruyabilmek ve devamlılığını sağlayabilmek adına çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bu yöntemler toplumu oluşturan grupların, bireylerin sürekli olarak takip edilmesi, yönlendirilmesi ve toplumsal ilişkilerin devamının sürdürülmesine yönelik uygulamaların geliştirilmesine, toplumsal denetim denir. Toplumsal denetim pratiklerinin iki farklı uygulama şekli vardır. Bunlar toplumsal norm ve kurallara uymayan toplumsal işleyişe zarar vereceği düşünülen istenmeyen durumları önleyecek bir konumda tutma ya da istenilen eylem ve davranışlara teşvik eden bir konuma yönlendirmedir (Bauman ve Özgürlük, 1997, s. 18).

Geçmişten günümüze baktığımız zaman iktidarlar, toplumsal ilişkilerde düzeni ve denetimi sağlayabilmek için bireyler üzerinde tahakkümü gözetim pratikleri üzerinden gerçekleştirmektedir. Buradaki amaç toplumsal yapı içerisinde düzen ve işleyiş ve aynı zamanda güvenlik problemlerinin kontrolü sağlamaktır. Toplumsal denetimin sağlanması için de iktidar ve güç ilişkilerinin çıkar ve amaçları doğrultusunda gözetim mekanizmaları kullanmaktadır (Güven, 2014, s. 80) Bu çıkarlar doğrultusunda gözetim aygıtları, arasından kullandıkları teknik ve yöntemler amaçları doğrultusunda değişkenlik göstermektedir. Örneğin, geleneksel toplumlarda, savaşçı grupların gözetim altında tutulmaları ve bunlar hakkında yeterli bilgilere sahip olunması olası problemler için toplumsal denetimi sağlamaktadır (Marshall, 1999, s. 742). Dinsel bağlamda, dini kurum ve otoritelerin halka ne ölçüde yaptırım sağladığı ve etki altına aldığı denetlenmesi ve gözlenmesini içermektedir. Ulus devlet bağlamında ise herhangi bir ulusal güvenlik ihlaline karşı toplumsal normlara aykırı davranışlara sebep olan bireylerin izlenmesi, düzen amaçlı fişlenmeleri, istihbarat faaliyetleri açısından büyük önem arz etmektedir. Gözetim aygıtlarıyla bu sayede toplumu denetim altında tutmaktadır. Günümüz toplumları bağlamında ise, küresel boyutta iktidara sahip olmak isteyen gelişmiş devletlerin uyguladıkları elektronik gözetim gelişmemiş ve gelişmekte olan devletlerin toplumsal denetimini sağlamak adına kullanılmaktadır (Çakır, 2015, s. 25). Toplumsal yapının bağdaşması, “görülebilir her şey denetlenebilir” temelinden geçmektedir. Bununla beraber, toplumsal denetim bağlamında gözetim ve görme metaforu büyük önem kazanmıştır (Akay, 1995, s. 102).

Bir şey 'in gözetlenebilmesi ve denetim altına alınabilmesindeki temel olan unsur görmedir. Evrendeki bütünü, görülen şeyin, bizde karşılığı görülenin

anlamlandırılmasıyla başlamaktadır. Buradan hareketle, gözetim kavramının, temel omurgasını oluşturan “görme metaforu” nu açıklamak gerekmektedir.

1.1.2. Görme Metaforu

Görme; geçmişten günümüze tarih sahnesinde daimî bir güç unsurudur. Görülenin bilgisine sahip olunması anlamında, bir denetim aracı olarak kullanılmaktadır. Etimolojik anlamda ise “bakmak ve görmek” kavramları birbirlerinden farklı anlamlara sahiptir. Bakma eylemi; gözün istemli veyahut istemsiz, sadece gözde bir duyum olarak gerçekleşirken; görme beyinin bir uzvu olarak gözde başlayıp beyinde algı ile sonuçlanan bilinç içinde bir tasavvurdur (Üçer, 2014, s. 17). Objeye odaklı bakan göz, görme ile bilinçli bir davranış gösterirken, gördüğü şeyi ise beyinde kayıt altında tutmaktadır. Bu işlem esnasında anlama yönelik bir değişiklik gerçekleşmektedir. İnsan gören ve bilinçli varlık olarak, gördüğü objeyi dönüştürerek algılamaktadır. Bu durumda insan, gördüğü gerçek varlık ile görünen nesne arasındaki farka dayanan yapıyı ortadan kaldırmaktadır. Gören özne, objeyi nesneleştirerek aynı zamanda dönüştürmektedir. İnsan, yaşadığı tüm dünyayı ve çevresini bilinçli bir algılama ile bilip denetleyebilmek için görme eylemine başvurur (Üçer, 2014, s. 17).

Bebekler, konuşmaya başlamadan önce çevresine bakıp tanımaya çalışmaktadır. Görme ilk olarak kelimelerden önce başlayan bir süreçtir. Bizi çevreleyen evrende bulunduğumuz konumları görerek anlamlandırmaktayız (Berger, 1995, s. 7,27). John Berger görme eyleminin, konuşma eyleminden önce geldiğinin bu örnekle altını çizmektedir. Berger’in ifadesinde “Sizin her şeyi nasıl gördüğünüzü benzetme ile ya da doğrudan açıklama çabanızla, onun her şeyi nasıl gördüğünü anlama çabanızdır” tespitinde bulunmuştur (Tunç, 2018, s. 7). Gördüğü bir nesneyi tanımlarken, birey kendisine çağrıştırdıkları anlamlarla, bütünlük ve benzeşim kurarak gördüklerini bilinen nesneye dönüştürmektedir. Bireyler, gördüğünü tasvir ederken kendi deneyimlerinden yola çıkarak bir tanım yapmaktadır. Martin Heidegger bu konu hakkında, “bir şeyi düşünmenin ancak onun bize gözüktüğü ölçüde mümkün olabileceğini” ifade etmiştir (Heidegger, 1959, s. 121). Düşünme eyleminin de görme eylemiyle doğru orantılı şekilleneceğinin vurgusunu yapmıştır. İçerdiği anlamlar bakımından görme eylemi, nesnellikle örtüşmekte ve nesnelliğin sınırları görülmekte olanla çizilmektedir (Tunç, 2018, s. 8).

Platon'un görme metaforu için tanımlamasında ise, gerçekliğin temeline dayanan idea kavramı, görme ile özdeşleştirmiştir. Batı felsefesinde, felsefecinin 'seyirci' felsefenin de 'teori' olarak görüldüğü dönem içerisinde görme her daim felsefi gerçekliği kuran olgu olarak kabul edilmiştir (Florenski, 2001, s. 9). Platon'a göre özün algılanması, görülmesi temelinde açıklamıştır. İdea kavramının kökü aynı zamanda görme anlamına gelmektedir. İdealar dünyasında nesnel gerçekliği görme eylemi temelinde kurması, öğrencisi Aristoteles için de güç olarak görme eylemini tanımlamaya yöneltmiştir (Tunç, 2018, s. 9). Görmeyi, sezgi modeli olarak tanımlamakta olan Descartes için de görme, sezgi modeli olarak ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Modern toplum öncesi ilkel toplumlarda 'dokunma' eylemini, modern toplum ise 'görme' eylemini öncelermiştir. En soyut olarak nitelendirebileceğimiz aynı zamanda en aldanabilir duyu olan görme güncel toplumun genelleştirilmiş soyutlamasına denk düşmektedir (Debord, 2021, s. 39). Aydınlanma döneminin düşünce perspektifinin temeli de "deney" ve "görme" ye dayandırılmıştır. Bu iki unsur modernitenin başat aktörleri olmuştur. Buradan hareketle görme Antik çağ düşünürlerinden modern toplum teorisyenlerine kadar geçmişten günümüze farklı biçimlerde değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Almanların "duyduklarının hiçbirine inanma, sadece gördüklerine inan ancak onun da yarısına" atasözü, görme ile gerçekliği özdeşleştirmiştir. Görme bu ifadeden hareketle "gözün kulağa üstünlüğünün" altını çizmektedir. Bu üstünlük düşünme becerisini, yorumlama becerisini, bilgiye ulaşmayı, hakimiyeti, iktidar ve güç ilişkilerini içermektedir. Var olan gerçeklik, apaçık görünen şeylerce tasvir edilmektedir. Hakimiyetin ve nesnelliğin bu anlamda temeli olarak görme, egemenliğin özü haline gelmiş ve her zaman önceliğe sahip olmuştur. Bu hususta görülen bireyin bilinmesi ve o birey hakkındaki bilgiye sahip olunmasının temeli, görme eylemi üzerinden gerçekleşmektedir (Önal, 2020, s. 22). Gördüğünü algılama sonucu oluşan düşünme becerisi eylemlerin temel unsurunu oluşturmaktadır.

Foucault'nun görme metaforundaki temel öge, düşünme odaklı bir tanımlama üzerinden ilerlemiştir. "Konuşma" eylemi ve "görme" eyleminin ayrışıklığa neden olduğunu belirtmektedir. Düşünme ediminin ancak bu ayrışıklık durumunun arasında meydana gelen aralık içerisinde oluşacağını belirtmiştir (Dolgun, 2005, s. 18). Diğer bir ifadeyle "bilgi eksenini" bu esnada oluşturmaktadır. Bilgi eksenini ortaya çıkmasında, bu aralık "görme" ile "söylem" arasında bir ayrım oluşturmaktadır ve bu ayrımla birbirine geçiş meydana gelmektedir (Foucault, 2021, s. 19). Görünen, ortaya çıkan üründe

görüneni içinde barındırır. Bu ikili durum aynı özelliklere sahip olmadığı için bağlantısızlık meydana getirmektedir. Foucault bu iki bağlantısız biçimleri tarihsel bir biçimde “deliliği tarihi” kitabında da ortaya koymuştur. Kitapta hastanelere kapatılan, toplumun öteki olarak gördüğü norm dışı davranışlara sahip olan delilere “görülen” “gözetlenen” denetim altında tutulan kesim “gözükən” olandır (Foucault, 1995, s. 149). “Gözükən” yanında söylenenin de altını çizmektedir. Bu iki bağlantısız biçimi vurgulayan Foucault ikilik fikrini görme ve söylem üzerinden ortaya koymuştur. Foucault’nun “Hapishanenin Doğuşu” kitabında bu ayrımı gözler önüne sermiştir. Hastane gözetlenen aktör deli olarak tanımladıkları kesimken, hapishanedeki aktör olan suçlular görüldüğü ve gözükən bir mimari şeklinde kapatılmıştır. Foucault görme eylemi ve sözce eylemi arasındaki özdeşikliğin üzerinde dururken, görme eyleminin üstünlüğünü şu sözleriyle ortaya konmuştur (Foucault, 2021, s. 19).

“Biz istediğimiz kadar gördüğümüzü söyleyelim... görülen şey söylenen şeyin içinde değildir, istediğimiz kadar tasvirlerle ve metaforlarla, imgelerin yardımı ile bazı şeyleri göstermeye uğraşalım, söylediğimiz yer gözlerimizin önüne açılan, gözlerimizin önünde harikalar yaratacak çiçekler açan yer değildir; sadece belli sözdiziminin birbirinin ardında sıralanıp anlamlarını açıkladığı yerdir” (Dolgun, 2005, s. 19).

Bu cümlelerden hareketle, görülmekte olan çoğunlukla inşa edilen şey olarak ifade bulunmaktadır. Bu inşa sürecinde, görme metaforu insanları var olan evrenin merkezi haline getirerek, sahip olduğumuz çevrede her şeyi bilmemizi sağlamaktadır. Temelde olan birey tüm evrenin keşfini sağlayan art aradalıkla düzenin kendisi haline dönüşmüştür. Bu saptamadan hareketle, bir nesneyi görmek yalnızca retinamızda bir görüntüye bir imgeye indirgenmemektedir. Hanson’un da dediği gibi “görme eyleminde, göz küresine çarptandan her daim biraz daha fazlası bulunmaktadır” diyerek Foucault’nun görüşlerini destekler nitelikte ifadelerde bulunmuştur (Warbuton, 2000, s. 127). Örnekle Richard Sennett’in “Karakter Aşınması” kitabında fordist dönem ve postfordist dönemin iki aktörü, iki dönemin koşullarını da tanımlarına rağmen fordist dönemini çok iyi bilen aktör, yaşayanla aynı tecrübelerle sahip değildir. O döneme ait bir resmi gördüğü zaman fordist dönemin aktörü, o zamanlarda yaşadığı süreçler bilgisi dahilinde gözlerinin önüne gelecektir. 18 saat montaj hattına çalışan emek – sömürü ilişkisinde işçi sınıfının bir üyesi olan aktörle, o konu hakkında araştırmacı ve bütün süreç bilgisi dahilinde olan kişi arasında, bakmak ile görmek arasında bir fark olacaktır. Aynı görsel gören kişide farklı deneyimlere sahip olmalarından ötürü farklı anlamlara sahip olmuştur. Bu örnekten hareketle görmenin aktörleri kuşatmış oldukları gerçekliğe doğru çekmekte ve onlarla

alakalı bilgileri aktarmaktadır. Görmenin en son aşaması yorumlamadır ve söz ile karşılık bulmaktadır. Foucault'nun ayrışıklık dediği “görme” ve “söz” arasında kopma burada tekrardan gerçekleşmektedir. Bu noktada gerçek olan, görülmekte olan ve uzaya yerleştirilen şeydir. Görme bu noktada bir kesinliğe işaret ederken, söz alanı, çelişkiler içerir ve belirsizliklere açıktır (Ellul, 1998, s. 25, 106). Bir saat aynı zamanda hem bozuk hem çalışıyor halde olamaz. Ya çalışıyordur ya da çalışmıyordur. Çelişmezlik ilkesi de evrenin görme tecrübesi ile netlik kazanmaktadır.

Bu bilgilerden hareketle kişinin sahip olduğu tecrübeler, bilgiler, beklentiler görmesini şekillendirmekte ve etkilemektedir. Gördükleri ve kavradıkları sonucunda bireylerin eylemleri şekillenir. Görülen birey baskı altına alınabilen, denetlenebilen bir obje olarak ele alınmaktadır. Tarihsel süreç dahilinde de görme eylemi üzerinden bir denetim mekanizması böylece oluşturulmuştur. Bu mekanizmanın işleyişi devlet aygıtlarınca kimi zaman sistem içerisinde gözetlenenlerin haberi olmadan kimi zamanda açık bir şekilde bireyin bilincinde olduğu bir süreç olarak gerçekleştirilen bir sistem haline dönüşmüştür.

Göz metaforu gözetimin kavramsallaştırılması noktasında nasıl ki önemli bir yere sahipse gözetim olgusuna dair yapılan tartışmalar ekseninde George Orwell'in “Büyük Biraderi” ile Jeremy Bentham'ın “panoptikon” kavramı gözetim olgusunu kavramsallaştırılmasında oldukça büyük bir önem taşımaktadır (Sucu, 2011, s. 126). Görmeyi ele almadan nasıl ki gözetim kavramını ortaya konulamazsa, gözetim sonucu oluşan farklı pratiklerin kullanım alanlarını da bu iki birbirinin uzantısı imgelemi ele almadan açıklanamamaktadır.

George Orwell'in “Bin Dokuz Yüz Seksen Dört” adlı eserinde, gözetim ve gözetim toplumu sonrasında, en üst düzeyde gözetime tabi tutulan ütopyik bir toplumunun tasvirini yapmaktadır. 24 saat devlet tarafından davranışları kısıtlanan ve izlenen bireylerin gözetim altında tutulmasını ve nasıl davranacaklarından nasıl konuşacaklarına kadar denetim altında olan, totaliter rejime sahip bir dünya düzenini konu almıştır. Kitapta Orwell'in “Büyük Birader” adını verdiği metafor ekseninde, gözetim kavramına temellendirilerek oluşturulmuştur. Bu kavram çerçevesinde tasvir ettiği toplumun denetim ve gözetim pratiklerinden bahsetmektedir. Sürekli izlenebilir denetlenebilir ve disiplin altında tutulabilen bir toplum modeli sunar (Güven, 2014, s. 92). Toplumsal gözetimi, hiyerarşik bir sosyal kontrol düzleminde devam ettirmenin bir aygıtı olarak ele

alan Orwell, iktidarın gözetleme ajanı misyonunu üstlendiği bir toplum üzerinde “Büyük Birader” kavramını konumlandırmıştır.

Şekil 1.1: Gözetim Mekanizmalarına Örnek

Kaynak: Gözükeleş, 2019.

Televizyon ekranlarından “Büyük Birader” metaforunu kullanan iktidar tarafından “düşünce polisi” “tele ekran” ve “dinleyici aygıtlar” yardımıyla sürekli bir gözetim ve denetim disiplini ortaya koymaktadır. Bireyselliği ile insan haklarının yok sayıldığı, zihnin kontrol altına alındığı sistemde “Büyük Birader” merkezi bir güç unsuru olarak, devletin gözü olarak tasvir edilmekte, her yerde her an gözetim altında tutmaktadır (Orwell, 1984, s. 61). Görme metaforunun karşılığı, Orwell’in kitabında “Büyük Birader” kavramına denk düşmektedir. Herhangi bir şekilde büyük birader olarak tasavvur edilen gözden uzaklaşmak mümkün değildir. Çünkü göz her yerdedir ve daimî olarak gözetimin devamlılığını sağlamaktadır. Büyük biraderin gözü apartmanların dışını, dairelerinin içlerini, hemen hemen bireylerin her baktıkları yer de görebilecekleri “Büyük biraderin gözü üstünde” “Büyük Birader seni izliyor” gibi sloganlarla yöneticilerin sürekli göz hapsini açık bir şekilde göstermektedir.

Buradan hareketle görme metaforu geçmişte nasıl bir kontrol mekanizmasıysa, ilerleyen dönemlerde göz, tekniği de arkasına alarak daha güçlü bir şekilde varlık sahası bulmuştur. Görüldüğü üzere hür iradenin ortadan kalktığı düşüncelerinin bile iktidarın kontrolü doğrultusunda ilerlediği Orwell’in kurgulamış olduğu bu ütöpik sistem, devlete tam bağlı bir toplum modeli olarak tasarlanmıştır (Tartanoğlu, 2015, s. 245). Devlet aygıtlarınca davranış ve hareketlerin şekillenebileceği devlete yalnızca bağlılığı artırmaya

yönelik gözün baskısı, büyük biraderin sistem içinde ve denetim mekanizması olarak önemini arttırmıştır. “Büyük Birader” metaforunun bir başka niteliği algılanamaz oluşudur. Şöyle ki gözetime maruz kalanlar, gözetime tabi tutulup tutulmadıkları kendine ait bir zaman diliminin olup olmadıklarından hiçbir şekilde haberleri olmadıkları için, bu belirsizlik durumu neticesinde bu durumda gözetleyen gözetleneni kendine bağımlı kılmıştır (Lyon, 1997, s. 89). Sadece dıştan bir baskı aracı olarak sistemin kabulünü değil, her ne kadar belirsizlik durumundan kaynaklı katı bir disiplin söz konusu olsa da aynı zamanda bireylerin bu gözetim sistemini içselleştirmeleri hedeflenmiştir. Bireylerin bu düzen içindeki işleyişi, kendi hür iradesi içerisinde devam eden bir süreç olarak kabul etmelerini sağlamayı amaçlamıştır.

Büyük Birader’in kurguladığı olduğu katı bir disiplin halinde seyreden gözetim temalı ütöpik eser de denetimin ürkütücü boyutlardaki biçimi karşımıza çıkmaktadır. Gözetim sistemleri büyük biraderin hegemonyası altında bir gözetim modeli iken Jeremy Bentham’ın panoptikon kavramı büyük biraderin gözetiminin mimari şekilde tezahürüdür. Ortaya koymuş olduğu düşüncelerin denetimi kavrayışı ve kurgulamış olduğu söz konusu olan saptanamayan gözetim mekanizması bu noktada, Jeremy Bentham’ın “panoptikon” adlı cezaevi modeli ile aynı düzlemde kesişmektedir (Güven, 2014, s. 93). Tahakküm aracı olarak kullandığı sistem Bentham’da bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.3. Gözetim Olgusunda Kilit Bir Evre Panoptikon

Gözetim olgusunun temel kilit noktalarından biri olan Jeremy Bentham’ın 1791 senesinde yayımlamış olduğu “Panoptikon” kitabında gözetimi Bentham, geçmişten günümüze benzerinin olmadığı, zihnin üstünde zihinsel bir iktidar elde etmeyi sağlayan bir yöntem olarak tanımlamaktadır. Panoptikon kavramına daha önce değinmiş olsak da detaylı bir şekilde gözetim olgusunu anlamak ve açıklamak adına ortaya koymak gerekmektedir. Sosyolojik perspektiften bakacak olursak gözetim olgusu ve gözetim toplumu kavramlarının ifadesinde belirleyici bir rol üstlenen panoptikon metaforu “*işin iç yüzünü bilen*” kişi olarak tanımlanmıştır (Dolgun, 2005, s. 23). Bununla ilintili olarak panoptikon kavramı, gözetim olgusunu anlamak ve açıklamak noktasında önemli bir kavramsal bütünlüğe sahip olmuştur (Mattelart, 2012, s. 13). Jeremy Bentham’ın üzerinde durmuş olduğu nokta, bir denetim mekanizması olarak gözetim olgusunun, bedensel anlamda kontrolünün sağlanmasından ziyade, aynı zamanda zihinlerine de hükmeden bir

tahakküm aygıtı olarak açıklamaktadır. Bu düşünce ediminin ortaya çıkmasında panoptikon kavramının ortaya attığı varsayımlar büyük önem teşkil etmektedir. Tasarıma ilişkin o dönemlerde ortaya çıkan mektupların içeriğinde modelin; tecrit etme, zor kullanılarak çalıştırma, hapsetme, gözaltında tutma, eğitime gibi birden fazla amaca yönelik bir çalışma olduğunun altını çizmektedir.

Foucault da kapatılma teorisinin temelini teşkil eden Bentham'ın tasarımı, tüm toplumu kapsayacak şekilde olduğu takdirde hastaların tedavi edilmesine, suçluların cezalandırılmasına, öğrencilerin eğitilmesi, akıl hastalarının kontrol altında tutulması, işçilerin gözetime tabi tutulması başıboş gezen aylak ve dilencilerin istihdamının sağlanması işlevlerini gerçekleştirecektir (Bentham, 1843, s. 258). Dolayısıyla sosyal yapının düzeni ile beraber, üretimi artırıcı, eğitimi yaygınlaştırıcı ve toplumsal ahlakı güçlendirici fonksiyonlarından ötürü panoptikon tasarımı erdemlerin kaynağı misyonunu üstlenmiştir.

Kavramının etimolojisine bakacak olursak 18. yüzyıl sonlarında Jeremy Bentham “bütün” anlamına gelen “pan” ve “gözetleme” anlamına gelen “opticon” kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Panoptikon kavramı “Göz önündeki yer” “Bütünü gözetlemek” ve “Her şeyi gören” anlamlarına gelmektedir. Sözcük anlamının kökeni Yunan mitolojisine dayanmaktadır (Foucault, 2021, s. 72). Yunan mitolojisine ait antik bir kahramanın özelliklerinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Bu kahramanın özellikleri Argus Panoptes adında, tüm bedeni gözlerle çevrili bir şekilde betimlenmiş ve birçok noktada birçok nesneyi görebilen bir antik figür olarak mitolojide yer almıştır. Mitoloji de bu aktörün diğerlerinden özel kılan ve panoptikon kavramının zemini olmasını sağlayan unsur ise görülmeden görebilir olmasından kaynaklanmaktadır (Öğüş, 2018, s. 30).

Jeremy Bentham yaşadığı dönemdeki yetersiz hapisane şartlarını değiştirmeye yönelik yeni bir hapisane modeli sunmuştur. Bu model gözetimin daha yoğun olduğu bir sistemdir. Yayınlamış olduğu planda Bentham, reform ve yeni bir yönetsel sistemle beraber daha iyi koşulların olabileceğinin vaatlerini sunmuştur (Özaygen, 2012). Panoptikon metaforu gözetimin mimarı biçimi olan bir hapisane modeli olarak tasarlanmıştır. Toplumsal yapı içerisinde düzenin fabrikası olarak da görülen tasarımın temel düşünüş amacı o dönemin konjonktüründe geniş çaplı bir kitlesel kontrol sağlama felsefesidir. Kitlesel kontrolün sebebi ise özellikle endüstri devriminin beraberinde getirmiş olduğu gelişmelerin paralelinde üretimin kitlesel boyutlara taşınmasıyla

İngiltere'nin toplumsal yapısında da birtakım sorunların ortaya çıkması sonucu üretim sisteminin dışında kalan kesimi denetlemek amaçlı kurgulanmıştır.

Bu modelin yaratımındaki tek etkinlik sahibi Jeremy Bentham değildir. Kardeşi Samuel Bentham tarafından da modele katkı sağlanmıştır. Bentham kardeşlerin, 1700'lü yılların sonlarına doğru keşfetmiş olduğu bu hapishane modeli o dönemlerde uygulama sahasına sahip olamamıştır (Demircan, 2019, s. 20, 42). Bu sistemin pratikte hayata geçmesi, Foucault'nun gözetim olgusu üzerine yapmış olduğu çalışmalar esnasında gerçekleşmiştir. Sosyal bilimler içerisinde önemini keşfetmiş ve panoptikon kavramının aktüel bir nitelik kazanmasında aktif rol oynayan kişi olmuştur (Foucault, 2001, s. 3). Panoptikon kavramı görmek eylemi ve görülmek eylemi arasındaki ikiliği birbirinden ayırmayı sağlayan türdeş iktidarsal etkileri bulunan bir makine olarak tasvir edilmiştir. Dolayısıyla amaçlanan ana tema otorite ve iktidar odaklıdır. Toplumun tamamlayıcı bir modeli olarak görülen kavram Foucault'nun modern iktidar teorisinin de kilit noktası haline gelmiştir. Foucault'nun iktidarla gözetim arasında kurmuş olduğu ilişki, otoritenin sağlanmasına yönelik, iktidarın disiplini sağlama aygıtı olarak panoptikon metaforu olarak temellendirilmiştir. Denetimin iktidar alanında ve bireysel anlamda gözetime tabi tutulan bireylerin hiyerarşik yapıda daha fazla üretkenliğe yol açtığı saptamasında bulunmuştur. Foucault panoptikon kavramını, modernliğin gözetim biçiminin temel modeli olarak ele almış ve ayrıca ideal olan bir ilke olarak tasarımı konumlandırmıştır (Foucault, 2006, s. 237).

Foucault panoptikon kavramının mimari yapısıyla değil, kavramının mantığı üzerinden sistemin iktidarlardan tarafından nasıl araçsallaştırıldığının çözümlemesini yapmıştır. İktidar ve görünürlük ilişkiselliğini ortaya koyabilmek adına panoptikon tasarımı kullanmıştır (Güven, 2014, s. 95). Bu tasarımı kullanma nedeni ise Sanayi Devrimi sonrasında meydana gelen gelişmelerin sonucu olarak, iktidara karşı olası olumsuzlukları yönetim erkinin toplumsal yapıyı düzenlemek ve kontrol altına alma ihtiyacıdır. Bu süreçte yeni toplumsal normlar yeni bir anayasa oluşturulmaya çalışılmıştır. Hâkim paradigma iktidarını her daim elinde bulundurmak için ve yeni pratiklerin hem uygulanabilirliği adına hem de topluma entegre edilebilmesi için panoptikon tasarımı, yeni bir çözüm yolu olarak görmüştür. Bentham'ın bu hususta kâr sağlama amacı güden planını, özünde bir mimari tasarım olmaktan ziyade gözetim problemlerini çözme odaklı ve bu anlamda hâkim paradigmanın amacına uygun bir iktidar aygıtı olmuştur. Dolayısıyla tam zamanlı gözetlenen bireyin, kendi kendisini

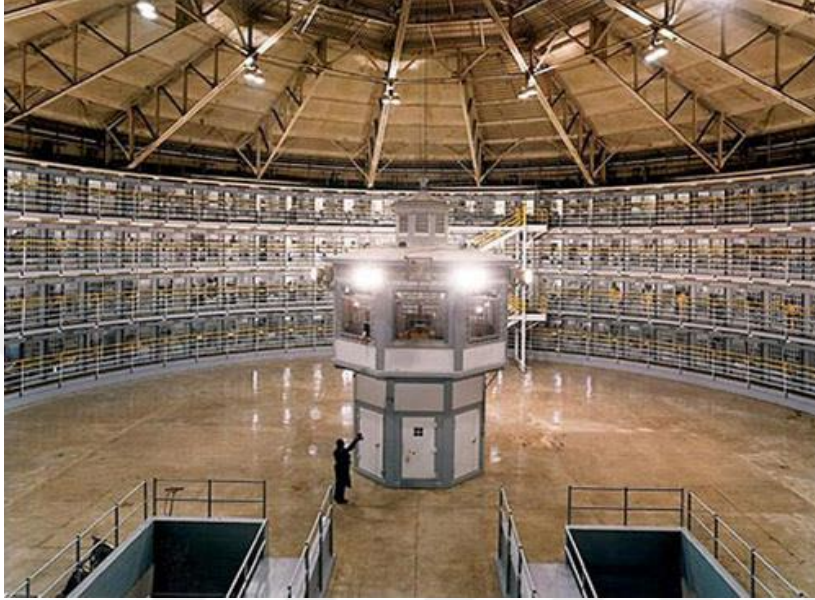
gözetleyen kişi, herkese ve kendine karşı bu gözetlemeyi işletmeye başlayacaktır. Bununla beraber süreklilik arz eden bu durum bir tahakküm meydana getirecektir (Demircan, 2019, s. 2043). “Hapishanenin Doğuşu” kitabında Foucault panoptikonun asıl amacının iktidara sahip olmak değil bir sistem içerisinde disiplin ilişkileri olan bir yapının ilkesi olduğunu belirtmiştir (Foucault, 2001, s. 307).

Hapishane sistemlerinin ortaya çıktığı ilk zamanlarda toplum önünde katı bir cezalandırma sistemi bulunmaktaydı. Moderniteyle beraber, toplumsal yapının kontrolünde işlevsizliği ortaya konulmuş olan bu cezalandırma sisteminin yerini rasyonelliğin mevcut olduğu yeni bir yaptırım mekanizması olarak panoptikon metaforunun mantığında, yeni bir sisteme bırakmıştır. Foucault toplumu yönlendirmede ve kontrolünü sağlamada katı ve hiyerarşik disiplin yerine iktidarın icra ettiği bu yaptırımları daha görünmez bir şekilde uygulamak için panoptikonun mantığını kullanmıştır (Foucault, 2017, s. 306-318).

Bentham’ın panoptikon kavramı dairesel bir hapishane modelidir. Halka şeklinde bir bina görünümündedir. Hücrelerden oluşan bu hapishane modelinde, gözetleme kulesi olarak adlandırılan bir kuleden ve yine halka şeklindeki hücrelerden oluşmaktadır. Hücrelerin tam ortasında gözlem kulesi bulunmaktadır ve hücreler tarafından çevrelenmiştir. Bu hücreler, içeriye dönük ve birbirlerinden ayrı bir şekilde yer almaktadır. Bu ayrışıklık, binanın çevresinde merkeze doğru uzanan ve büyük çaplı hücreyi oluşturmaktadır. Hücrelerde bulunan bütünü gözetim kulesine doğru açılacak şekilde kendi dış cephesindeki pencereden aydınlatacak düzlemde bir model oluşturulmuştur. Gözetleyicinin odası merkezde yer almaktadır. Bununla beraber, arka aydınlatmasının verdiği tesir ile gözetim kulesinde bulunan ve gözetleyen gardiyan tarafından birçok ayrı ayrı hapsedilmiş mahkûmu gözetleyebilecek şekilde konumlandırılmıştır. Gözetim kulesine bakan hücrelerin iç cepheleri gören bölümlere demir parmaklıklar yapılmıştır. Bunun sebebi her bir bölümü gardiyanların, veyahut gözetmenin görüşünden kaçamayacak kadar aydınlık olmasını sağlamaktır (Bentham, 2008, s. 15). Parmaklıkların mahkûmu içeri girmesinden itibaren gardiyanların ve gözetmenlerin girişine izin verecek büyüklükte kapı şeklinde açıklıkları bulunmaktadır. Mahkûmların, diğer mahkûmlarla iletişime geçmemesini adına hücreleri birbirlerinden ayıran bölünmüş duvarların boyutları ve aydınlatması ayrılan bütçeye göre geniş alanlara ayrılmıştır. Mahkûmların bulunduğu hücrelerin görüş alanlarının yükseltisi uzun tutulmuş ve stor perdeler aracılığı ile kapatılmıştır. Bu perdeler yardımı ile direkt olarak

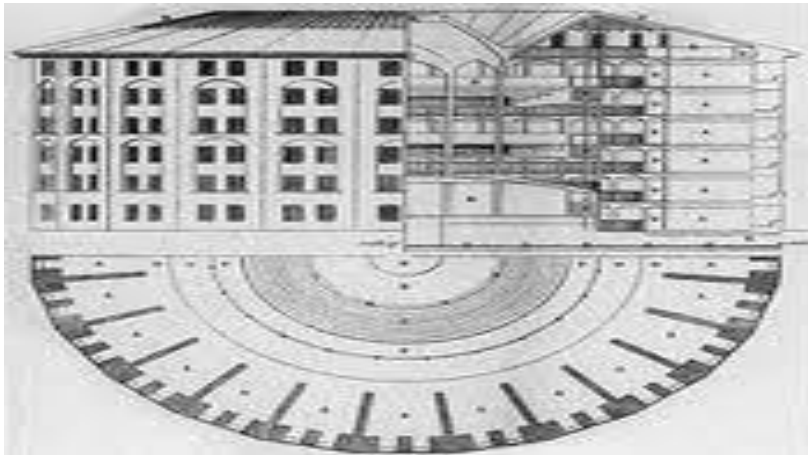
ışığa maruz bırakılan mahkumlar bulundukları bölgeden gözlemciler tarafından izlendiklerinin görülmemesi adına bina içerisinde bölmelere ayrılmıştır (Bentham, 2008, s. 15).

Şekil 1.2: Jeremy Bentham'ın Panoptikon Hapishane Mimarisi

Kaynak: Güven, 2014.

Şekil 1.3: Jeremy Bentham'ın Panoptikon Hapishane Mimarisi

Kaynak: Güven, 2014.

Panoptikon metaforunda gözetleyen konumunda olan kişi veya aygıtlar görünmezdir (Özdel, 2012, s. 23). Gözetime tabi tutulan nesne gözetlendiğini görmese de her daim ve her alanda gözetim altında olduğunun bilincindedir. Bu durum öz denetimin ve bireysel kontrolü de beraberinde getirmektedir. Gözetim ve denetim pratikleri

açısından gözetlenenlerin itaati, kendi denetimini sağlaması ve bütünü kontrol altında tutulmasını kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olmuştur. Buradaki asıl nokta olan sıkı bir gözetim denetimden ziyade belirsizliğin oluşturmuş olduğu bir itaat mekanizmasıdır (Lyon, 1997, s. 92-93). Teoriye göre mahkumlar sürekli olarak izlendiklerini düşündüklerinde bu doğrultuda davranışlarını şekillendirmekte ve hareketlerine dikkat etmektedir. Bu sayede olası bir firar durumunda hemen yakalanabileceklerini bilincinde oldukları için kaçmaya teşebbüs edemeyeceklerdir. Gardiyanlara görünmeden böyle bir eylemde bulunmak için kollektif bir bütünlükle hareket sağlaması ve plan oluşturmaları gerekmektedir (Bentham, 2008, s. 18). Fakat binaya kapatıldıkları ilk zamandan itibaren gözetlenen mahkumların bir araya gelerek firarı başlatacak eylem planı gerçekleştirmeleri olası değildir. Herhangi bir girişimde bulunmadan gözetim kulesinden yapmak istedikleri eylemler saptanacaktır. İzlenmiyor olsalar dahi gözetleyeni göremedikleri için izlendikleri düşüncesi aksi bir durumu engeller nitelik taşımaktadır.

Panoptikon hapishane modelini diğer hapishane tasarımlarından ayıran unsurlardan biri iktidarın kullanmış olduğu teknik ve siyasi teknoloji ile beraber var olması ve seküler bir anlayışı beraberinde getirmesidir. Bu çok boyutlu modelin, siyasi anlamda ve seküler boyutta, o dönemin hapishanelerine karşı yerel ve dini olmayan bir biçimde reformize edilmiştir. Yaratıcının her şeye hâkim oluşunun din dışı bir parodisidir panaptikon (Dolgun, 2005, s. 92). Diğer hapishane sistemlerin ayıran bir başka unsur ise; eski tip zindanlardaki kapalı bir alanda yalnızca mahkumların cezalarını çekmesine yönelik olmayıp karanlıktan aydınlık bir alana çıkarılıp gözetleyenin görünmezliğinin esas tutulup görünmeden gözetlendiğinin farkındalığı ile bu yapıda azami gardiyan sayısı ile bütünü gözetlemeye imkân sağlanmıştır. Bu hapishane modeli aynı zamanda fazla sayıda gardiyan ihtiyacını ortadan kaldıracak azami ölçüde personel ile beraber ekonomik anlamda da yararlı bir etkiye sahip olacaktır.

Bentham'ın hapishane modeli kapsamlı hala getirilmiş ve farklı kurumlarda uygulama sahasına sahip olmuştur. 18. yüzyılda sadece bir hapishane modeli olmaktan çıkan kavram endüstri devrimi ve hızla artan kentleşme sonucunda toplumsal yapıdaki diğer kurumlarda da uygulanabilir bir niteliğe dönüşmüştür. Hastane, okul, akıl hastaneleri gibi kurumlar bunlar arasındadır. Panoptik hapishane sisteminde nasıl ki gardiyan sayısının azami ölçüye düşürülmesine sebep olmuşsa, diğer kurumlarda da personel sayısını azaltacak maliyetleri düşürmeyi hedeflemektedir (Tunç, 2018, s. 17). Ekonomik anlamda getirilen bu fayda iktidarlarca önemli bir sisteme dönüşmüştür. Proje

de her ne kadar kâr amacı güden bir sistem sunsa da o dönemde kazançlı bir geri dönüşe sahip olmamıştır. Defalarca o dönemin hapishanelerinde uygulanılmaya konulmaya çalışılsa da hiçbir zaman tam manasıyla bu gerçekleşmemiştir. Buna rağmen Bentham'ın panoptikon projesi o dönemde 19.yy. başlarında yapılan tüm hapishanelerde, etkilerini görmek mümkündür.

Panoptikon kavramı ile gözetim çalışmaları zaman içerisinde büyük bir zenginlik kazanmıştır ve başka şekillere dönüşmüştür. Panoptikon olgusu temelinde yatan tek yönlü tahakkümü ve zorlamayı, baskın bir hiyerarşiye dayalı olan yapısını, sinoptikon ve omniptikon modelleriyle farklı boyutlara evrilmiştir (Özdemir, 2020, s. 84). Zamanla bu iki kavram da çeşitlendirilmiştir. Panoptikonun çeşitlerini bir sonraki bölümde detaylandırarak olsak da genel bir tanımlama yapacak olursak, bu iki model panoptikonun aksine rızaya dayalı bir gözetim edimi söz konusu olmuştur.

Sinoptikon kavramı sayıca fazla olan kesimin az sayıda olan kesimi gözetlemesi ve izlediği azınlığı yaşam tarzlarına, hareketlerine, düşünüş biçimlerine, davranışlarına göre kendi yaşamlarının yönünü tayin etmede kendilerini disipline etmektedir. Tekniğin ilerlemesi ve kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması, sinoptikon kavramı ile bağlantılıdır (Özdemir, 2020, s. 84). Bu duruma bir örnek verecek olursak, Televizyonlar başta olmak üzere kitle iletişim araçları ile birlikte sayıca fazla olan kesime tek bir araçla ulaştırılmak istenilen mesajın iletilmesini sağlamaktadır. Kısaca sinoptikon çoğunluğun azınlığı izlemesidir. Panoptikonda tek taraflı bir yönlendirme söz konusu iken sinoptikonda özgür irade yanılması mevcuttur. Panoptikonda bulunan ceza yerine ödüllendirme kavramı, bastırma yerine baştan çıkartma kavramları kullanılmıştır. Sinoptikona evrilmesini panoptikonun etkilerini yok etmemiş bilakis birlikte aynı düzlemde etkileri sürmüştür. Zygmunt Bauman bu konu ile alakalı “Panoptikon günümüzde hala daha hayatta olup ve son derece iyi durumda olduğunu, Bentham'ın ve aynı zaman da Foucault'nun bile hayal edemeyeceği kadar güçlendiğini” söylemiştir (Bauman ve Lyon, 2013, s. 67).

Günümüzde hayatta olmasından kasıt hapishane tasarımının mantığının biçim değiştirerek devam etmesidir. Örneğin azınlığın çoğunluğu izlediği panoptikon metaforunda; sürücü etrafta mobese kameralarının olduğunu bildiği bir yerde hız limitini aşma ihtimali daha düşük olacaktır. Bir yaya yolda yürürken çöp atması ya da bir sokak sanatçısının duvarları boyaması onu izleyen bir kameranın varlığını bildiği için, toplumsal yapı da daha kontrollü olmasına yol açacaktır. Teknik gelişme ile beraber kameraların bireyleri sürekli izlenir konumda tutması, aygıtların çalışmadığında dahi bir denetim

sağlamaktadır. Yalnızca mevcut olması bireylerin davranışlarını etkilemede yeterli olmuştur. Panoptikon mantığında gözetim pratikleri böylece sosyal kuralların uygulandığına dair bir denetim sağlamıştır (Toprak, 2019, s. 49). Kitle iletişim araçlarının ve enformasyon teknolojilerinin gelişimi nasıl ki sinoptikon metaforunu etkilemişse örneklerde görüldüğü üzere panoptikon metaforu da gözetimi ileri safhaya taşımıştır. Tekniğin sürekli hale gelen gelişimi ile beraber kitle iletişim araçlarının artışı ve çeşitlenmesine neden olmuş yeni bir dönem olan dijital çağa geçişle insanların hayatına daha fazla gözetim pratikleri dahil edilmiştir. Bunun sonucu olarak da sinoptikon döneminden omniptikon dönemine geçilmiştir.

Omnipitikon ise internet teknolojileri ve sosyal ağlar ile birlikte yaşanan değişim için kullanılmaktadır. Aynı zamanda panoptikonnun araçlarından en gelişmiş özelliklere sahip olan omniptikondur. Hemen hemen herkes gözleyen olup aynı zamanda da gözlenendir. Bireyler de artık etken oldukları gözetimde edilgen konuma dönüşmüştür. Görünür olmak artık bir zorunluluk değil gönüllülük esası gerektirmektedir. Birey omniptikonda görülmekte olan her şeyi denetleme isteğine sahiptir. Sinoptikonda bulunan gönüllü gözetimin daha ileri safhasıdır. Sinoptikon da omniptikon da eğlence ve rızaya dayalıdır (Ateş, 2021). Ana tema; gösteri, haz veyahut eğlence üzerinedir. Bireyler artık görünür olmak ve daha fazlasını görmek için hiper iletişime geçmek adına faaliyetlerde bulunmaktadır. Herhangi bir zorlama olmaksızın bu sisteme dahil olmak otomatikleşmiştir. Burada birey kendi görünürlüğüne ortaya koyarak haz yaşamakta ancak mikro düzeylerde gözetlendiğinin bilincine varmamaktadır.

George Orwell'in büyük birader, Jeremy Bentham panoptikon kavramları gözetim mekanizmaları için önem teşkil eden kavramlardır. Gözetim pratiklerinin tarihsel anlamda ortaya koyabilmek adına bu metaforlara hâkim olmak tarihsel gelişimini anlama noktasında önemli bir unsur olmuştur.

1.2. GÖZETİM PRATİKLERİNİN DÖNEMLER ARASI TOPLUMSAL GELİŞİMİ

İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olan gözetim kavramı, temelde iki unsur üzerinden ilerleme göstermektedir. Birinci olarak demografik yapının davranışlarını kontrol altında tutmaya yönelik verilerin düzenlenmesidir. İkinci olarak da davranışların hâkim paradigma tarafından direkt olarak denetlenmesidir. Birinci unsur yazının toplumsal yapıda oynadığı rolle ilişkindir (Dolgun, 2015, s. 47). Yazının icadıyla beraber,

gözetim olgusu devlet aygıtının hem bireyler üzerinde hem nesnellik sahasında uygulamış olduğu denetimin alanını genişletmek suretiyle kullanabilecek bir bilgi sağlamaktadır (Giddens, 2001, s. 29). Devlet düzeni için tutulan bilgiler, gerekli belgeler ve bireylerin özel hayatlarını içeren veriler yazı vasıtasıyla toplanmaktadır. Toplanan bu belgelerin depolanmasını ve etkinliklerin düzenlenmesini sağlamaktadır. Gözetim bu noktada uzman yönetici sınıfın ortaya çıkmasında etkin olmuş ve hiyerarşik tabakalaşma yolu ile birlikte alt tabakanın denetimini sağlamıştır (Giddens, 2000, s. 186). Verilerin sistemli bir düzen içinde kategorize edilmesini sağlayan yazı, ilk çağlardan itibaren bireyleri listeleme tekniğini keşfetmelerini sağlamıştır (Lyon, 1997, s. 39,40). Sümerler idari detayları kayıt altına almada, ücretleri tanzim etmede ve oranlara ait listelerin uzun vadede planlanması adına yazıyı kullandıkları bilinmektedir. Bu depolanan veriler gözetimin ilk yazılı kaynaklarını oluşturmuştur (Bölükbaş, 2014, s. 8-9). Bu listelerden ve verilerden hareketle eski toplumlardan günümüz toplumlarına kadar yazı ile denetim ve gözetim sistemli bir hale getirilmeye çalışılmıştır.

Gözetimde bir başka aşama da matbaanın kullanılmaya başlamasıdır. Anthony Giddens'a göre, matbaanın sağladığı imkanlar, mutlakiyetin kuvvetlendirilmesi aşamasında devletin gözetim faaliyetleri için büyük bir ilerleme sağlayacağını altını çizmiştir. Matbaa ile beraber kurumlarda, devlet gözetimi, baskı mekanizmalarını artırıcı bir unsur haline dönüşmüştür.

1.2.1. Modern Dönem Öncesi Topumlarda Gözetim

Modern dönem öncesi gözetim, daha çok birincil ilişkilerin olduğu, geleneksel üretim biçimlerine sahip, bireyler arası dayanışmanın etkin olduğu dönemdir. Toplumu oluşturan bireylerin, birbirleri arasında kurmuş olduğu bağ, dayanışma olarak atfedilmektedir. Durkheim dayanışma modellerini iki ayrı biçimde ele almıştır. Bunlardan birincisi olan mekanik dayanışma kavramı geleneksel yapıdaki toplum modeline karşılık gelmektedir. Mekanik dayanışmanın hâkim olduğu toplumlarda daha benzer anlayışlara ve benzer etkinliklere sahip olan bireyler bir araya gelmiştir. Sorumluluklar, ortak inançlar ve toplumsal normlara entegre süreçleri birbirleriyle uyum içerisinde (Ritzer, 2011, s. 198). Güçlü bir kolektif bilince sahip mekanik dayanışma içerisindeki bireyler toplumsal yapıda kontrol altında tutulması yönlendirilmesi denetim ve gözetim altında tutulması daha mümkün olan topluluklardır. Hâkim olan içerik hangi yönde ise, mekanik dayanışmaya sahip toplumlarda herkes o, ortak bilince sahip olmuştur

(Çatalkaya, 2017, s. 13). Bu ortak bilince sahip olmayan bireyler toplum içinde eritilir. “Ortak bilinç güçlü oldukça, suça karşı öfke de canlıdır” (Aron, 2014, s. 9).

Kollektif bilincin hâkim olduğu toplumlarda yoğun ve katı olan gözetim pratiklerine uyum sağlamayan aykırı eylemler suç sayılmaktadır. Mekanik dayanışmanın mevcut olduğu toplumlar da cezalandırmaları barındıran baskı hukukun bir göstergesidir. Bu baskı hukuku ortak bir bilincin ürünüdür. Ortak bilincin parçası olan bireyler, temsil alanındaki, gözetim-gözetleme burada, paylaşılmayı bekleyen değerlere dönüşür. Değerlerin paylaşımı ve kollektif bilinç içerisinde geleneksel toplumlarda öne çıkan gözetim geleneği korumaya yönelik bir çabadır. Bunun yanında gözetimin bir diğer dinamiği geleceğe aktarılacak istenmesini de içermektedir (Çakır, 2008, s. 99-101).

Modern dönem öncesi tarihsel anlamda iktidar ve gözetim ilişkisini ortaya koyabilmek için doğu batı ikiliği üzerinden gözetim pratiklerini ele almak gerekmektedir. Doğu batı ikiliği içinde gözetim ve denetim, göçebe toplumlar, askeri devletler, yerleşik uygarlıklar, derebeylikler kilise ve imparatorluklar perspektifinde incelenmiştir. Doğu toplumları, yerleşik hayata geçen ilk uygarlıklardır. Yerleşik hayatla beraber toplumsal farklılaşmaların temelinin atılmış olan doğu toplumları kamu faaliyetlerinin başladığı, sulama kanallarının ortaya çıktığı, verimli topraklara sahip olmalarının sonucu oluşan zenginliklerin olduğu bir dönemdir. Hem düzenin devamlılığı hem de zenginlikler sonucu dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı, barbar kavimlerden korunmak askeri ve siyasi anlamda denetim ve gözetim ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Gözetim pratiklerinin süreklilik kazanarak sistematikleşmesi asker devletlerde olmuştur (Dolgun, 2005, s. 62). Bunun sebebi, göçebe yaşamı kontrol altında tutmak, öngörülemeyen bir savaş esnasında kısa sürede bir araya gelebilecek asker sayılarını belirleyebilmek ve teokratik yapı ile iktidarı destelemek adına, tutulan kayıtlar doğu toplumlarında gözetim ve denetimin ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

Modern öncesi gözetimi etkileyen bir başka unsur da dini değerlerdir. Toplumsal yapıyı belirleyen bazı kuralların yanında öldükten sonraki yaşama inananlar için, Tanrı tarafından daimi bir gözetime maruz kaldıklarının bilinmesi, Tanrının koyduğu kuralların yerine getirilmesi, ahiret inancıyla davranışların kontrolü toplumsal nitelikteki bir gözetimi beraberinde getirmiştir. Bu durum teolojik saptamaların yanında fenomenolojik bir yaklaşımı da kapsar niteliktedir (Güven, 2014, s. 10-11). Bir örnekle, toplumsal normlar içerisinde hırsızlık yapmak birinin canına kastetmek belli yasalar ve kurallar çerçevesinde yanlıştır. Toplum içerisinde toplumsal normlara uygun davranan birey,

kimse olmadığı takdirde de norm dışı davranabilir. Bu noktada ek yasallaştırıcı olarak dini değerlerin yaptırımını söz konusu olmuştur. “Her şeyi gören” Tanrı, yapılanın cezasını semavi dinlerin ahiret inanışlarına göre öteki dünya da verecektir. Bireyler inanışları doğrultusunda yaratıcı tarafından katı bir gözetimde olduklarının bilincindedir. Bu sayede din olgusu, belirli kurallar dahilinde toplumsal hayat içerisinde, gözetim pratiklerinin içselleşmesine destekler nitelikte olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde pek çok yönetimi içerisinde barındırdığı için, o yönetimleri denetlemek ve gözetim altında tutmak adına “jurnal teşkilatını” kurmuştur. Teşkilatta uzun süren araştırmalar dahilinde, gezgin bir şekilde imparatorluk alanlarını denetleyen bireyler gözetlemeleri için görevlendirilmiştir (Tunç, 2018, s. 13). Toplanan veriler rapor ve listeler halinde düzenli ana merkezde toplanır. Belirli periyodlarla değerlendirmeye tabi tutulurdu. Doğudaki gözetimin temelinde verimli toprakların korunması, mevcut sistemin devamlılığı ve güvenlik ihtiyacı vardır.

Batıda ise, gözetimin temelinde, “kölelik” sistemi mevcuttur. Batı kölelikle beraber sınıfsız toplumdan sınıflı topluma geçmiştir. Böylelikle batıda gözetim, doğudan farklı karakteristik özelliklere sahip olmuştur. Batıdaki gözetim anlayışının temelinde o dönemin egemen yapısı olan feodalizm etkili olmuştur. Toprak gücünü elinde bulunduran derebeyler, toplumsal yapıda sağladıkları egemenliğin devamlılığını sağlamak ve hakimiyetlerini güçlendirmek adına denetlemeye ve gözetime ihtiyaç duymuştur. Feodal beyler, o dönemde egemenlik sahaları köylülerle kalmamış, ruhban sınıfını da dahil ederek iktidarlarını en yüksek seviyeye çıkartmışlardır (Vatandaş, 2001, s. 184). Orta çağda ruhban sınıfı, Tanrının vekili, kilisenin en yetkilisi ve devleti yönetenlerin konumunda olurken, feodal yapıdan, karlı grup Tanrının gazabından korumayı, vaat eden rahipler oligarşisi olmuştur (Yaman, 2005, s. 139). Kilise, zaman zaman imparatorluklardan, yönetim erklerinden bile daha üstün bir iktidar gücüne sahip olmuştur. Kilisenin bu gücü, kiliseye inananların, feodal sistemde derebeylerin topraklarından sorumlu olan köylülerin gözetlenmesi, denetlenmesi sayılarının belirlenmesiyle sınırlı kalmamıştır. Engizisyon mahkemelerine müdahale ederek büyük çaplı katliamlara sebep olmuştur. Ruhban sınıfın uyguladığı gözetim, oldukça katı ve hoşgörüsüz bir sistemdedir.

Monarşilerde iktidarlarını gözetim pratikleri aracılığıyla pekiştirmeyi hedeflemişlerdir. 1800’lerde Fransa’nın hukuk sisteminde, yargı organının görevi sadece yasalara uymayan bireylerin takibiyle sınırlı kalmamış, yasaları ihlal etmeden önce bu

bireylerin gözetlenmeleri işlevleri arasında olmuştur. Savcı'nın bu sistemdeki rolü, olaylar gelişmeden önce sürekli hazırda bekleyen bir “göz” olarak tasvir edilmiştir. İmparatorun gözü başsavcılarını, başsavcılar imparatorluk savcılarını, imparatorluk savcıları da toplumu gözetim altında tutmaktadır. Bununla birlikte egemen güç, toplumsal anlamda, ‘her şeyi gören’ evrensel bir göz olarak devletin her ücra noktasını kontrol altında tutmayı hedeflemiştir (Gönültaş, 2003, s. 19).

Fransız Devrimi’nde liderliği üstlenen aynı zamanda dönemin polis şefi olan Fouché Paris’teki kapıcıları, polisin aleyhinde çalışan muhbirler olarak görevlendirmiş, binalarda yaşayanların konuşmalarını, davranışlarını, siyasi açıdan düşünüş biçimlerini gözlemleyip raporlar halinde karakollara sunması, Fransa’da gözetimin sadece bir örneğidir. Fouché’nin uygulamış olduğu bu denetim mekanizması siyasal ve toplumsal anlamda gözetimin ilk organizatörü olarak tarihe geçmesini sağlamıştır (Gönültaş, 2003, s. 51-52). Bu dönemde aynı zamanda polis muhbiri olarak yirmi bine yakın fahişe istihbarat için görevlendirilmiştir (Gönültaş, 2003, s. 68-117). O dönem de ki bürokratik örgütlenme biçiminde işlerin akışı, maruz kalınan yoğun ve katı gözetim pratiklerin sonucu olumsuz etkilenmiştir. Şöyle ki Jacques Turgot ifadesinde, “Bu resmi gözetimi kaldırın ve bırakın herkes istediğini yapsın, o zaman her şey daha hızlı yoluna girecek” diyerek o dönemdeki durumu gözler önüne sermiştir.

İktidarlar geçmişten günümüze bireyleri, nesneleri, toplumu denetimin altında tutabilmek için onun bilgisine hâkim olmayı hedeflemiştir. Bu nedenle yönetim erkini elinden bulunduran iktidarlar toplumu gözetler ve iktidar, bilgi ilişkisi birbirleriyle bütün halinde hareket eder (Dolgun, 2015, s. 37). Görüldüğü üzere dönemler arasında, gözetim pratiklerinin belirleyen unsur grupların ve yahut kurumların hedeflerine hizmet etmek ve kolaylık sağlamak amacını gütmektedir. Ancak bu dönem içerisinde gözetimde teknik bir ilerleme söz konusu olmadığı için daha sınırlı bir çerçevede ilerlemektedir. Bireylerin özel hayatlarına daha sınırlı müdahale söz konusudur. Daha çok etkin bir gözetimden ziyade ilk dönemlerine baktığımız zaman, askerlik görevini sistemleştirilmesi, vergilerin nizami ölçüde toplanmasını içermektedir.

1.2.2. Moderniteye Geçiş Döneminde Gözetim, Kapatılma Olgusu

Modern öncesi geleneksel dönemden moderniteye doğru bir geçiş sürecinin yaşandığı 16-18. yüzyıl Avrupası’nda mutlakiyetçi devlet sistemine geçilmiştir. Mutlakiyetçi sistem yeni bir sistem olarak görünürlük kazansa da geleneksel devletlerin

sistemlerinden pek de farksız değildir. Anthony Giddens bu konu hakkında mutlaki sisteminin var olduğu devletlerin “*idari gücün merkezileşmesi veyahut genişlemesi, yeni hukuk sistemlerinin gelişmesi ve mali yönetim usullerindeki değişimler*” olarak üç temel unsuru barındırdığının altını çizmektedir (Giddens, 2008, s. 133-134). Devletin himayesinde çalışanlar için idari ve bürokratik aygıt ilk olarak bu dönemlerde ortaya çıkmıştır. Günümüz bürokrasi sistemi gibi olmasa da bu sistem 16. ve 17. yüzyıllarda kamusal alanlarda iyileştirmeye gidilmiştir. Bu iyileştirme süreci moderniteye geçiş dönemindeki gözetim mekanizmaları, şekillenmekte ve dönüşmekte olan toplumsal yapıda ‘kapatılma pratikleri’ şeklinde toplumsal gerçeklik sahasında yerini almaya başlamıştır (Akdağ, 2015, s. 18).

Batı’da meydana gelen gelişmelerin paralelinde Sanayi Devrimi ve kapitalizm, kapatılma pratiklerinin işleyişini şekillendiren temel nokta olmuştur. Bu radikal değişiklik gözetimde modern anlamda kurumsallaşma sürecinin, ilk evresini oluşturan Batı’daki kapatılma pratikleri, ilk olarak orta çağda salgın hastalıklar nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Foucault’ya göre 17. yüzyıl Avrupası’nda büyük ölçekli dönüşümler meydana gelmiştir. Bu dönüşümü ‘Büyük Kapatılma’ olarak adlandırmıştır. 1656 yılında yürürlüğe giren kararnamede “Genel Hastane” adıyla kurulmuş, kısa bir süre içerisinde her yüz insandan birinin bu kurumun bünyesine alınarak gözetime maruz bırakılmıştır (Foucault, 2006). O dönemlerde İspanyol ekonomisinde ortaya çıkan krizden etkilenen Avrupa, bu krizin sonucu olarak işsiz ve fakir bir nüfusa sahip olmuştur (Foucault, 2021, s. 58). Sosyo-ekonomik nedenlerin yanında kapatılma pratiklerinin temelinde, derebeylik döneminin sona ermesi ve kapitalizm döneminin ortaya çıkarmaya başladığı sorunlar mevcuttur (Dolgun U. , 2005, s. 86). Toplumsal yapı içerisinde kendisine yer bulamamış, toplumsal normlara aykırı olarak atfedilmiş kesim; işsizler, dilenciler, hırsızlar, fakirler, sakatlar, yoksullar, meczuplar, fahişeler, aylaklar, eşcinseller, ailesi tarafından terk edilen topluma zarar verme olasılığı bulunan çocuklar, çalışmak istemeyen ve çalışacak durumda olmayan kişiler “Genel Hastanelere” kapatılarak topluma zarar vermelerini engellemeye çalışılmış ve gözetim altında tutulmuştur. Bu gruptaki bireyler varoluşunun temellerine yöneltilmiş bir tehdit olarak algılanmış, toplumsal ve geleneksel becerilerden yoksun olmaları, bu tehdidi yöneticilerin gözünde daha da riskli kılarak gruptaki kişilerin mevcut sistem içerisinde etkisizleştirerek ya da dışlayarak gözetim ve denetim sağlamıştır. Bu kurumlar, ahlaki boşlukları terbiye etmesini, suçluların cezalandırılmasını

amaçlamıştır. Dezavantajlı olarak görülen grubun kapatılması hem ekonomik kriz sırasında aç kalan, işi olmayan ve başıboş kesimlere karşı güvenlik sağlamış hem de kriz sonrasındaki yaşanan ucuza çalışabilecek ve denetlenebilir olan kesimi istihdam havuzu oluşturmuştur (Dolgun, 2015, s. 68).

Kapatılmanın temelinde olan bir başka hususta salgın hastalıklardır. “Büyük kapatılma” gibi bir düşüncenin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Veba salgının tüm bölgelere yayılmasını kontrol halinde tutabilmek, vebalı bölgelere uygulanan gözetim ile sağlanmıştır (Foucault, 1995). 17. yüzyılın sonlarında veba salgını sonrası kentte yapılması gerekenler belirli kurallar ve yönetmeliklerle sınırları çizilmiştir. Belirli bir mekânsal çerçeve içerisinde şehrin ve yakın çevre alanlarının kapatılması, ayrı mahallelere bölünmesi sağlanmıştır. Bu sınırlı alanların terk edilmesi yasaklanmış ve sınır ihlalinin cezası ölüm olarak belirlenmiştir. Sahipsiz hayvanların yakalanıp öldürülmesi, belirtilen zamanlarda herkesin evlerine kapanması emredilmiştir. Yönetmeliğe göre her bir caddenin başına eminler yerleştirilmiş ve onlar tarafından denetim sağlanmıştır. Eminlerin temsilcileri kapatılmalarda herkesin kapısını dışarıdan kilitleyip, anahtarlarını eminlere teslim etmektedir. Eminler de karantina sonuna kadar bu anahtarları muhafaza etmekte ve gözetimi sağlamaktadır. Denetimden sorumlu eminlerin görevlerini terk etmesi durumunda onlar da ölümle cezalandırılmaktadır (Bölükbaş, 2014, s. 16). Kapatılma öncesinde erzaklarını tamamlamakla yükümlü olan halk, sadece ekmek ve şarap için caddeler ve ev aralarında oluşturulan tahta kanallar vasıtasıyla ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Bu kanallar vasıtasıyla vatandaşlar birbirleriyle iletişim kurmak durumunda kalmamıştır.

“Büyük Kapatılma’ da teftişler sürekli, bakışlar her yerde uyanıktır” (Foucault, 1995, s. 289-290). Veba salgına yakalanan şehirler için getirilen bu yaptırımlar göstermiştir ki; vatandaşların sınırlı bir yere kapatılmaları, en ufak hareketlerinin dahi denetlenmesi, tüm davranışlarının kaydedilmesi, halkın iktidarın gücüne her konuda tabi olmaları disiplinsel bir düzeneğin işlevselliğine olanak tanımıştır (Foucault, 1995, s. 292).

Kapatılmaya maruz kalan bir başka kesim olan delilerle ilgili Foucault “Deliliğin Tarihi” kitabında kapatılan bireylere ilişkin, temelde olan şey deliliğin nesnesi akılsızlık olarak özdeşleştirildiğini söylemektedir (Foucault, 1995, s. 90-92). Kapatılan kesim deli olduklarından dolayı değil, toplumsal normların dışında oldukları için ve Foucault’ya göre akıllarını kullanmadıkları için kapatılmıştır. Genel hastanelerin buradaki rolü

iyileştirmeye yönelik olmayıp, amaç toplum dışı gördükleri bireyleri kontrol altında tutmaktır (Dolgun, 2005, s. 19).

“Genel Hastanelerin” mahkemelerin dışında yetki kullanma, yargılayabilme ve infaz etme konusunda yönetim erkini yönlendirebilen bir güce sahip olmuşlardır. O dönemlerde yüz bin nüfusa sahip şehirlerde başı boş yaklaşık otuz bine kadar dilenci sokaklardaydı. Otuz yıl savaşlarından sonra halkın büyük kısmı aylaklardan ve dilencilerden oluşmaya başlamıştı. Genel Hastaneler toplumsal yapıdaki düzensizliklerin temeli olarak gördükleri dilenci ve aylakları kendi bünyesinde kontrolünü sağlamıştır (Foucault, 1995, s. 112). Kapatılma olgusu hastanelerin yaptırımlarıyla polis ve adalet arasındaki yasal olan sınırlamalara yerleşen ve baskı altına alma işlevi görmektedir. Gözetime dayalı, mevcutta olan egemen gücün görevini yapmaktadır (Dolgun, 2005, s. 55).

İlk dönemlerde kapatılma pratiklerinde ayrışma yapılmaması, hastanelerin, tımarhanelerin, ıslah evlerinin ve hapishanelerin bu dönemde ihtiyaç olan mekanların mevcut olmadığını göstermektedir. Uzun süren kapatmalar yapabilmek, cezalandırmak amaçlı yeni bir oluşuma ihtiyaç duyulmuş ve bu da hapishanelerin temelini atılmasına neden olmuştur (Dolgun, 2015, s. 55). Temelde bu oluşum sürecinde ıslah etme veya cezalandırma düşüncesi yatmaktadır. Bu durum, uzun süreli olarak kapatma düşüncesinden yola çıkılarak yapılmıştır. Dolayısıyla hapishanelerin doğuşunda cezalandırma ve kapatmanın rolü ayrı bir önem arz etmektedir.

18.yüzyıl sonlarında çok maliyetli olmaya başlayan “Genel Hastaneler” için yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bunun sebebi maaliyetinin yanında gelişmekte olan kapitalizm sonucunda toplumda meydana gelen huzursuzluklar ve büyük suçların yaşanması kapatılmadan daha büyük bir yaptırıma ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur. Suçluların cezaları çekebilecekleri hapishaneler kurulmaya başlanmıştır.

19. yüzyılda yaşanan değişim ve dönüşüm sonrası daha kurumsal bir şekilde kapatılma pratiklerinde ayrışmalar meydana gelmeye başlamıştır (Keskin, 2000, s. 105-107). Gelişmekte olan kapitalizm ihtiyaçları neticesinde bu dönemde çalışabilecek durumda olanları iş gücü potansiyeli mevcut kişiler, fabrikalara gönderilmişlerdir. Bu noktada suçlular ve deliler birinden ayrıştırılmıştır. Suçlu olan grup hapishanelere, deliler akıl hastanelerine kapatılmaya başlanmıştır (Foucault, 2021, s. 59). Aynı zamanda gençler için ıslah evleri bu dönemde kurulmaya başlanmıştır. Bu ayrışma gözetimde meydana gelen yeni bir kurumsallaşma sürecini de beraberinde getirmiştir. Batı'nın

“çizgi dışı nüfus” olarak nitelendirdiği bu kesimin kategoriler halinde gözetlenmesi yönetim erki içinde kolaylık sağlamıştır. Hapishanelerin veyahut ıslah evlerinin bu dönemde sadece tek bir işlevi yoktur. İşsizlerin kapatıldığı dönemden, mevcutta kapatılmış olan bireylere iş vermek ve toplumsal faydaya yönelik çalıştırıldığı döneme geçilmiştir.

1.2.3. Modern Toplumlarda Teknik Gözetim

Gözetim olgusu, her tarihsel dönemde varlık sahası bulmuş bir kavramdır. İktidarlara ait olan toplumsal denetim mekanizmalarının başında gelen bir olgudur. Günümüz toplumundaki gözetim, sistemleşmiş ve kuramsallaşmış bir şekilde moderniteye geçiş dönemine kadar şekillenmiş bir süreçtir. Moderniteye geçiş 17.yy’dan başlayarak sosyal yapının inşasında, kültürel alanlarda ve ekonomik yapıdaki değişimler sonucu gerçekleşmiştir. Bu sürecin net bir şekilde zamanı olmamakla birlikte üç ana tema üzerinde şekillenmiştir (Çatalkaya, 2017, s. 32). Bunlardan ilki ekonomik yapıda oluşan değişimlerdir. Endüstri Devrimi sonrası hızlı bir şekilde gelişim gösteren sanayileşme ve sanayileşmenin ortaya çıkarmış olduğu yeni iş kolları, makineleşme ile beraber ortaya çıkan yenilikler, üretim sisteminin değişmesi ve fabrikalaşma süreci, ekonomik yapıdaki değişimler moderniteye geçiş sürecinde önemli faktörlerdir. Bu unsurlardan ikincisi ise, kültürel anlamda ve mimari anlamda yapılan reformlar ve sanatsal faaliyetlerdir. Sanatsal anlamda o dönemde verilen eserler, ortaya çıkan mimari dönüşüm sürecini etkilemiştir. Üçüncü olarak ise ideolojik anlamda yapılan köklü değişikliklerdir. 17.yy. ve 18. yy.’da meydana gelen Aydınlanma Dönemi Ortodoks düşünceler karşısında, ideolojilerden ve değişmez kabul edilen varsayımlardan sıyrılıp tekniğin ve bilginin temellerinin atıldığı dönem olmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda da yeni buluşların ortaya çıkması aydınlanma düşüncesinin etkileri, rasyonalitenin akıl ve bilginin öncelenmesi modern toplumun ve modernizmin doğuşunun temelleri arasında yer almaktadır.

19. yüzyıla gelindiğinden, gözetim pratiklerinin kullanımı geleneksel düzlemde, yerel alanlardan, gücü elinde bulunduran belirli ailelerin ve din adamlarının tekelinden uzaklaşmaya başlamıştır. Geleneksel toplumlarda, feodal sistemde, dini yapılanmalarda mevcut da olan pratikler, modern toplumla beraber yerini, kapsamlı bir şekilde sistemleştirilmiş bir gözetime bırakmıştır. Geniş ölçekte ve sistemli bir gözetim biçimi karşımıza çıkmaktadır. Gözetimin sistemli bir şekilde değişimi ve dönüşümünün neden olan etmenler, modernizmin doğuşundaki etkenlerle paralellik göstermektedir.

Modernizmdeki gibi sanayi kapitalizminin etkileri ve hız kazanan kentleşme, ulus-devletlerin içerisindeki mevcut askeri yapılanmalardan gözetim pratikleri de etkilenmiştir. Aynı zamanda bürokratik örgütlenmeler, kapitalist çalışma sistemine sahip işletmelerdeki artış, içten veya dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı korunma iç güdüsü ile beraber güvenlik ihtiyacının daha da artmış olması gibi etmenler gözetimin günümüzdeki haline evrilmesine neden olmuştur (Yeşiltepe, 2021, s. 16).

Modern dönemin temel dinamikleri içerisinde gözetim daha çok verimlilik esaslı ve üretkenlik temelinde olmuştur. Ortaya konulan meta üretim sürecini izleme amacındaki kararlar ile süreçlerin bir sonucu olarak toplumu temel dinamiklerinde yer alan hizmetlerden yarar sağlamak amaçlı ortaya çıkarılan verilerin derlenmesi ve bu verilerin yayılım göstermesi gözetimi önemli kılmıştır. Askeriyede eğitim kurumlarında fabrika sistemlerinde devletin bürokratik örgütlerinde ve kurumlarda işlerlik kazanan gözetim aygıtları, gün geçtikçe gelişim göstermekte ve gündelik hayatta karşımıza çıkabilecek bütün alanlarda mevcudiyetini sürdürmektedir (Özkul, Uçak, 2020, s. 601).

1.2.3.1. Sınıf Mücadelesi Unsuru olarak Modern Gözetim

Tarihsel olarak baktığımızda gözetim kavramına pek çok kuramcı kendi perspektifinden farklı tanımlamalar yapmıştır. Sosyal teori içerisinde, ilk gözetimin sistematik bir şekilde ele alınıp sınıflandırılması konusuna Karl Marx öncülük etmiştir (Bozkurt, 2014, s. 100). Kapitalist ekonomi koşulları içerisinde, sınıflar arasındaki ilişkilerde ve sınıflar arası mücadeleler üzerinden gözetim olgusunu incelemiştir. Gözetim, Marx'a göre emek ve sermayenin arasındaki mücadelenin bir unsurudur. Modern topluma geçiş ile beraber devamlı hala gelen ve modern toplumu meydana getiren unsurlarla gözetim güçlü bir boyut kazanmıştır.

Kapitalizmle beraber üretim sistemleri ve çalışma koşulları değişmiştir. Kapitalist döneminin getirdiği değişimden önce, işçi sınıfının çalışma koşulları içerisinde çoğu zaman, zorbalığa maruz bırakılarak ve zor kullanılarak ağır koşullarda işçiler çalıştırılmıştır. O dönemin koşullarında çalışmanın genel biçimi angarya olarak tanımlanmıştır (Aydoğanoglu, 2009, s. 15). Dolayısıyla, kapitalist üretim sisteminin ilk oluşma sürecinde, işi yavaşlatan, işverenin istediği düzeyde yeterli çalışma performansı göstermeyen işçiler, işverenleri tarafından cezalandırılmıştır. Bununla kalmayıp, işlerini terk eden çok sayıda çalışan dövülmek süratiyle zindanlara kapatılmıştır. Bazı zamanlar işçiler öyle cezalara maruz bırakılmıştır ki, işlerini sıklıkla terk etmenin cezası olarak çok

sayıda işçinin bu durum kulaklarının kesilmesine neden olmuştur. Bu yaptırım diğer çalışan işçiler için korku ile tahakküm sağlamış ve düzen altında tutma ve disiplin oluşturulma bu şekilde sağlanmaya çalışılmıştır.

Kapitalist öncesi dönemler de Fransa ve İngiltere’de yaşayan işçiler ise çalışma karneleri aracılığıyla denetime tabi tutulmaya çalışılmıştır (Aydoğanoglu, 2009, s. 15,16). Yeni üretim koşullarıyla beraber işçiler biçimsel olarak eski sisteme göre daha fazla özgürleşmiştir. Artık baskıyla çalıştırılmayan, fiziksel anlamda zor kullanılmayan işçilerin, gözetim ve denetim altında tutulması ve işverenlerin belirli süreler içerisinde minimum maliyetle maximum üretim ve fayda sağlayabilmelerine yönelik yeni bir araca ihtiyaç duymalarına sebep olmuştur. Gözetim mekanizmaları bu araçlardan birisidir. Gözetim olgusunu bu noktada sermaye sahiplerinin yeni sistem içerisinde ihtiyaçlarını karşılamak, aynı zaman da idari anlamda otoritelerini sürdürmek için kullanılan bir araca dönüştürülmüştür. (Lyon, 1997, s. 43,169). Bununla beraber gözetim pratikleri artık emek-sermaye ilişkisinde ve işletmelerde denetimi sağlama ve disiplin altında tutma noktasında önemli bir baskı aracı olmuştur.

Endüstri Devrimi sonrası, fabrikalarla ortaya çıkan ilk büyük dönüşümler, teknolojinin gelişim göstermesiyle beraber şekillenmiştir. Fabrikalaşma sürecinde sermaye sahiplerinin ve üretim araçlarının değişmesi sonucunda ortaya çıkan yeni araçların belirli merkezlerde yoğunlaşması, işçilerin tek çatı altında bir araya gelerek çalışmasına ortam hazırlamıştır. Gözetim noktasında artık fabrikalarda ve atölye tarzı alanlarda çalışan işçilerin, bir çatı altında olması işçilerin gözetim ve denetim altına alınmasını kolaylaştıran bir unsur olmuştur. Marx’ta gözetim konusunda, işçilerin tek çatı altında fabrikaların bünyesinde bir araya gelerek çalıştırılmasına yalnızca teknik açıdan bakmamış, emek-sömürü ilişkisi içerisinde emeğin disiplin altında tutulmasının üzerinde çalışmalar yapmıştır (Dolgun, 2005, s. 89). Yapmış olduğu analizde Marx, gözetim pratiklerinin fabrikasyon sisteminde çalışanların disiplini ve artı-değerin maksimize edilmesi adına emeğin sistematikleştirilmesi ve kontrolü üzerinden incelemesini gerçekleştirmiştir (Akdağ, 2015, s. 34). Yöneticiler tarafından işçilerin daha düşük maliyetlerle daha fazla çalışabilmeleri adına gözetim ve denetim teknikleri ile disiplin altına alınmış işçilerin üzerinde bir güç unsuru olarak sistemin devamlılığını sağlama ve geliştirme odaklı çalışmalar yapılmıştır (Lyon, 1997, s. 43). Gözetim aygıtları aracılığıyla artık işverenler için, fazla sayıda insanı kontrol altında tutabilme ve denetim sağlayabilme daha da pratik hala gelmiştir. Burada önemli olan unsurlardan biri de sanayi kapitalizmi

ile beraber teknoloji ve iktidarın sunmuş olduğu yeni biçim ve teknikler sonrasında sadece fabrikayla sınırlı kalmayıp gözetim mantığının ve işleyişinin toplumsal hayatın tüm alanlarına yayılmasını sağlamayı amaçlamıştır.

Gözetim bu sistem içerisinde, yalnızca işçilerin denetiminde değil aynı zamanda üretimin gerçekleşme aşamasında da önemli bir aygıt olarak kullanılmıştır. Şöyle ki meta üretimine aynı zamanda belirli toplumsal ilişkiler sonucunda ortaya çıkan metanın bir uzantısı olarak bilgi üretimine de gözetim olgusu dahil olmaktadır. Metanın üretim aşamasında, işin tanımında ve iş bölümü sonrasında verilen görevlerin uygulanabilirlik takibi açısından, işin aynı senkrona devamı ve yönetici sınıfında aynı zamanda uzmanlaştığı alanlarda gözetim pratikleri denetimi sağlamıştır (Yeşiltepe, 2021, s. 18).

Metanın üretim süreci içerisinde, sadece metanın üretilmesi ve biçim halinde ortaya konulmasından çok daha fazlası vardır. Toplumsal ilişki biçimleri de bu özneye doğru orantılı bir şekilde yeniden üretilmektedir. Şöyle ki kapitalist dönem öncesinde daha geleneksel yapıda çalışma koşulları mevcutken, fabrikalaşma sürecinde de aynı prensipte devam edilmeye çalışılmış fakat tarımı kapsayan çalışma koşulları, fabrika sistemi ile aynı doğrultuda olmadığı için bu sistemde başarı sağlanamamıştır. Bunun nedeni tarımda tüm aile bireyleri birlikte bir bütün halinde çalışma düzenine sahipken, fabrikalarda aynı sistemi uygulamaya çalıştıkları zaman ailenin yaşça büyük olan bireyleri makineleşme sürecine entegre olamamış, fabrika sisteminin çalışma saatlerine ve düzenine uyum sağlayamamıştır. Bu durum fabrikalardaki üretim ve verimliliğe engel nitelikler taşımaktadır (Toffler, 1992, s. 223). Fabrikalarda geleneksel üretim biçimleri istenilen verimliliği sağlayamaması nedeniyle yeni teknoloji aygıtlarının sunduğu belirli unsurlar neticesinde fabrikaların kendine ait sistemleştirilmiş ve yeni tekniklerle modern bir disiplin altında bir gözetim anlayışı meydana gelmesine neden olmuştur. Fabrikalar bu noktada zaman ve mekân belirli bir şekilde gözetimi kolaylaştıran bir alan olmuştur.

Toplumsal ilişkiler bağlamında geçmişten günümüze değişen bir başka unsur ise sermaye noktasında gerçeklemiştir. O dönemin sermaye sahibi olan burjuva sınıfı, sahip olduğu zenginliklerini, mülkiyet ve toprak sahipliğinden almaktaydı. Burjuva sınıfı sahip olduğu zenginliği, koruyabilmek adına kraliyet ve feodal sisteme ve o dönemdeki topraklarına zarar verebilecek dış etkilere korumak durumunda kalmıştır. Görece o dönem içerisindeki gözetimi ve denetimi sağlamak daha basit bir sistem gerektirirken kapitalist sistem içerisinde sanayi devrimi sonrası yükselen burjuvazi tüm zenginlik kaynağını sanayiye, atölyelere, ham madde ve pazara yönlendirdiği için üretimi

gerçekleştirecek olan işçi sınıfının denetimi büyük önem arz etmekteydi (Gençoğlu, 2020, s. 254). Bu anlamda burjuva eski üretim modellerinden arınıp sahip olduğu zenginliği yeni üretim sistemleri içerisinde sürdürebilirliği noktasında işçi sınıfının üzerinde tahakkümü gözetim pratikleri üzerinden gerçekleştirmiştir.

Modernlik öncesi zamana genel olarak baktığımızda emek güçlerinin ve ileriki dönemlere göre daha fazla söz söyleme ve katılım hakkı buldukları işçiler üzerinde disipline edilmiş bir şekilde daha etkin yollar geliştirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Feodalist sistem prensipleri, daha çok zora ve baskıya dayanmaktayken, emek sömürü ilişkisinde özgürleşmeye gidilmesi ve fabrikalaşma sürecinin başlaması, emeğin bireysel emek gücü üzerinde söz sahibi olmasında kolaylık sağlamıştır. Dolayısıyla emek sömürü ilişkisinde, yeni durumların ortaya çıkması emeğin çalıştırma noktasında farklı yollara başvurulmasının gerekliliğini zorunlu kılmıştır. Gözetimin buradaki rolü, çalışmanın belirli zaman dilimlerinde belirlenmesi, sistematik bir yerleştirilmenin söz konusu olması, işin denetim ve gözetlenmesi ve sınanması ile birlikte işlerlik kazanmıştır (Lyon, 1997, s. 55).

Gözetim tarihsel anlamda yeni bir kavram olmamakla beraber, geleneksel toplumlarda daha küçük atölyelerde oluşturulan meta üretim koşulları, modern toplumlarda farklı olarak üretim ilişkileri noktasında daha büyük çaplı bir meta üretim ortamı sağlanmıştır. Dolayısıyla modern öncesi geleneksel toplumlarda küçük atölyelerdeki gözetim pratiklerinin, modern toplumun büyük işletmelerinin gözetimi noktasında yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte işçi sınıfını çalışma düzeninde aktif bir biçimde üretimin sağlanması için yeni araçlara ihtiyaç duyulmuştur. Teknik gözetimin ortaya çıkışı ile beraber üstlerin altlarını sistematik olarak izleyebilmesi ve kitlesel denetimi sağlamada gözetimi önemli bir boyuta taşımıştır (Dolgun, 2015, s. 90,91). Bununla beraber modernite içerisinde ilk olarak ortaya çıkmış olan teknik gözetim, işlevsellik anlamında fabrika sistemi, atölyeler de işçilerin sermaye üretim noktasında kontrol sağlama amaçlı kullanılmaktadır.

Teknik gözetim, sanayi sonrası fabrikasyon sisteminden, teknolojik ağıtlara, tek bir alan üzerinde uzmanlaşma, standartlaşma, makinelerin çalışma prensipleri, iş yerlerindeki eğitim planlamaları zaman ve mekân üzerindeki kontrole kadar birçok unsuru kapsamaktadır (Bozoğlu, 2018, s. 270). Teknik bilgiyle beraber, her ne kadar gözetimi sistemleştiren temel dinamikler modernite ve kapitalist sistem olsa dahi bilginin oluşumuna bağlı olarak farklı bir yönetsel süreç ile örgütlenme biçimlerini bünyesinde

barındırmaktadır. Egemen güçlerin oluşturmayı hedeflediği yeni mekanizmalar için kurmuş olduğu bilgi sistemleri ve gözetim pratikleri modern dönemin teknik koşulları sonrasında birbirlerini kapsayıcı niteliklere sahip olmuştur (Giddens, 2001, s. 85). Bu durum “epistemolojik iktidar” kavramının gündeme gelmesine sebep olmuştur. Bireyler zaten sıkı bir biçimde gözetime tabi tutulurken özel hayatları dahil her tür bilgiye ve veriye ulaşmayı amaçlamışlardır (Foucault, 2006, s. 251). Örneğin, fabrika üretim sistemi içerisinde işçilerin ortaya koymuş olduğu her türlü emeğin yöneticilerin yapmış olduğu en küçük teknik noktasında iyileştirmelerin her biri teker teker not edilip kayıtlara geçmekte, ortaya çıkan bu bilgi yalnızca fabrikalar içinde değil aynı zamanda kaydedilip, sınıflandırılan ve davranış noktasında çalışma koşulların da incelenen bireyler diğer çalışacakları kurum içinde bilgiler hali hazırda oluşturulmuş haldedir (McLellan, 1994, s. 14). İktidarlarca biriktirilen bu bilgiler, yalnızca bürokratik örgütlerde ya da iş sahasına değil sosyal psikoloji alanın da psikiyatride, kriminoloji gibi alanlarda gözlem bilgisi, klinik bilgiyi oluşturmuştur. Dolayısıyla yeni üretim koşullarında, yeni sistemde üretilen bilginin nesnesi birey olmuştur.

Foucault da yeni üretim koşulları sonucunda ve tekniğin ilerlemesiyle işçiler üzerinden uygulanmaya başlayan bu yeni gözetim sisteminin, metanın üretimi noktasında karmaşıklığa sebebiyet vereceğini söylemiştir. Gün geçtikçe büyüyen sanayi tipi üretim biçimi, özel mülkiyeti beraberinde getirmiş ve kar sisteminin gelişmesi, gözetimi üretim süreci içerisinde ekonominin belirleyici unsurları arasında yer almasını sağlamıştır. Hem meta üretim sürecinin bir parçası olarak hem de disiplinsel anlamda iktidar için önemli bir aygıt olarak gözetim, temel öğelerden biri olmuştur (Foucault, 2017, s. 262).

Gücü elinde bulunduranlar herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmadan üretkenliğin artırılması noktasında çalışmalar yapılmıştır. Buna paralel üretimde artış ve kar marjlarının yüksek olması amaçlanmıştır. Marx gözetim olgusunu, sınıflar arasındaki hiyerarşi düzleminde ve üretim koşullarındaki eşitsiz dağılımı ve artı ürünü elinde bulunduranların denetimi üzerinden konumlandırmıştır. Foucault’nun ise gözetim incelemesinde yer alan disiplin ve iktidar kavramları başat aktörler arasındadır. Foucault Marx’dan hareketle tek bir iktidardan daha fazlasının olduğunu altını çizmektedir. Heterojen niteliklere sahip olan, bu iktidarlar fabrikalarda, atölyelerde ve birçok alanda tahakküm alanları ortaya çıktığını söylemektedir. Marx’ın meta üretim süreçlerini ve bunun sonucu oluşan ilişkilerini de kapsayan, toplumsal yapı içerisinde, iktidarı çevrede tutarken Foucault’nun analizinde merkezde yer almaktadır. Özetle “Hapishanenin

Doğuştan” kitabında anlatmış olduğu, kapatılmaya maruz bırakılan kesim de dahil olmak üzere etnik azınlıklardan suçlulara, kadar mikro düzeyde iktidar ilişkisi içerisinde analizini temellendirerek öznenin kuruluşunu incelemiştir (Jaques, 2016, s. 16).

Marx’ın temelde bahsetmiş olduğu kapitalist sistem içerisinde insan emeğinin sömürüsü üzerinde şekillenen teorisi, bir süre sonra işçilerin üretmiş oldukları ürüne ve yapmış oldukları işe yabancılaşmasını kapsar (Şeker, 2021, s. 129). Marx’ın belirttiği üzere üretim aygıtlarındaki, teknolojik gelişmeler ile iş bölümü ve disiplin altında tutmaya yönelik tekniklerin bir bütün içinde karşılıklı etkileşimi disiplinsel piramidi oluştururken, görev denetimini de bir başka sınıf oluşturmuş ve kendi içerisinde mini iktidarlar ve yeni bir üst yapı ortaya çıkartmıştır. Bu hiyerarşik düzlemin içerisinde belirli bir zaman ve mekân içerisinde bedeninin güçler tarafından çevrelenmesi, sistemde alt sınıf olarak nitelendirilen gruplardan üretim mekanizmalarına, daha basit aktarılabilen işlevsel bir şema ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber ortaya konulmuş olan yeni sistemin, kitlesel amaçlar taşıyan sanayi örgütlenmeleri üzerinde göstermiş olduğu izdüşümü, iş bölümü üst yapının şemalarını biçimlendirme noktasında da bir model niteliği taşımıştır (Foucault, 2017, s. 179-180).

Kapitalist dönem içerisinde gözetim olgusuna yönelik olarak temel nitelikteki diğer unsurlarla ilintili birbirlerini kapsayan bir şekilde uzmanlaşma bununla beraber iş bölümü ve senkronizasyonu meydana getirmektedir. Yeni üretim araçlarıyla birlikte sistem içerisinde geleneksel yapıdan farklı işin tanımı değiştiği için işçilere yönelik aranan nitelikler arasında tek bir işi yapmakla yükümlü olmak ve o konu hakkında uzmanlaşmış işçiler aranmaktadır. Tek bir konuda uzmanlaşmaya sebep olan sistemde, işçinin bütünü ortaya koyarken sadece bütünün bir parçasından sorumlu olması ve bütüne dair bir fikrinin olmaması kollektif emeğe ihtiyaç duymasına, özellikle tek bir alanda uzmanlaşmanın derinleşmesiyle, oluşan iş bölümü yabancılaşmanın nedeni olduğu gibi gözetimin işlerliğine sebebiyet vermiştir (Ritzer, 2011, s. 165). Aynı zamanda işçilerden en yüksek seviyede verim alabilmek için gözetim tekniklerinin kullanımını mümkün kılmıştır.

Tek bir kişinin fabrika sistemi içerisinde belirli bir ürün, ortaya çıkarmak için kullandığı süre ve üretim hızı için yetersizdir. Üretim sistemi içerisinde iş bölümü ve senkronizasyon sonucu üretim hızı artacak ve daha fazla ürün elde edilecektir. Henry Ford’da üretim hızını artırmaya yönelik olarak kitle üretimi ve kitle tüketimini esas alarak üretim bandı sistemini oluşturmuştur. Bu sistem içerisinde niteliksiz işçiler üretim bandı

üzerinde akan ürünlerin belirli parçalarından montajında sorumludur. Her işçi bant sistemi içerisinde tek bir görevden sorumludur aynı işi süreklilik haline getirerek makine sistemiyle çalışma düzeneği kurulmuştur. Bu sistem dahilinde standartlaşma ve kitleselleşme daha basit düzlemde denetimi mümkün kılmıştır. Vasıfsız olarak nitelendirilen işçiler büyük ölçekli üretimlerde hem maaliyeti düşük hem de hataya mahal verilmeyecek şekilde istihdam edilmesini sağlamıştır. Bu sistem fordist dönem olarak adlandırılmaktadır. Sanayi kapitalizminin, üretim sistemi içerisinde varlık sahası bulan bu kavram kitlesel üretim ve tüketimi odak noktası olarak alan bir örgütlenme sistemine işaret etmektedir (Fordizm Nedir?, 2021). Sistemin devamı için kilit nokta iş bölümüdür. İş bölümü burada toplumsal bir güce işaret etmektedir. Marx'ın değımiyle “*iş bölümü hem toplumsallaştırıcı hem de bölücü bir pratiğe sahiptir*” (Giddens, 2000, s. 173).

Bu yeni sistem içerisinde üretim sıkı bir biçimde gözetim altına alınabilmesi adına yeni bilimsel yönetim ilkeleri oluşturulmuştur. Bu yönetim ilkelerinin temeli rasyonaliteye otoriteye ve katı bir örgütsel yapılanmaya dayanmaktadır. Gözetim amacı dışında bilimsel yönetim ilkelerinin temel prensibi daha fazla üretim nasıl sağlayabilirim odaklıdır. İş bölümü içinde çalışan işçiler örneğin fabrikanın bant sistemlerinde dayanışma ve iş bölümü halinde olmadıkları taktirde yalnızca tek bir aşamasında aksama olması, montaj bandı üzerinde ki tüm ürünlerin ortaya çıkış aşamasında tıkanma ve gecikmeye sebebiyet verecek ve sermaye-ürün dengesi bozulacaktır (Taylor, 1997, s. 25). Bu durumu önlemek amacıyla gözetim mekanizmaları, en katı biçimiyle uygulanmaktadır. Sadece işçiler gözetime tabi tutulmasını kapsamamakla beraber, işçiler de kendi aralarında işin devamını takip etmek ve kendi içlerinde denetimi sağlamak durumda kalmıştır. Gözetim, bu noktada sistemin verimliliğı arttırdığını ve sosyal denetimi azami ölçüye çıkarttığının altını çizmektedir.

Kitlesel üretim mekanikleşmeyi de meydana getirmiş ve makinelerin çalışma prensipleri zaman ve mekân disiplinini de sağlamıştır. Şöyle ki işçilerin mola verme saatlerine kadar her şey belirli zaman periyodları içerisinde belirlenmiştir. Her şeyi belirli zamanlar içerisinde yapmak, üstlerine karşı görev bilincinde hareket edip sorgulamadan işin tanımı üzerinden görevini gerçekleştirmek montaj düzeninin en temel prensipleri arasındadır. Frederick Taylor meta üretim sürecinin tamamını detaylandırmış ve montaj hattındaki her parça için milimetrik hesaplarla süre belirlemiştir. Çalışma ve mola saatlerini belirlemiş olduğu hareket ve zaman etütlerine dayandırmıştır (Çatalkaya, 2017, s. 64) . Taylor disiplin olmamış örgütlenmemiş davranışlar yerine sistematikleştirilmiş ve

düzenlettirilmiş bir iş tanımı getirmektedir. Temel olan verimlilik esasıdır. En fazla kar hadlerine nasıl ulaşırım düşüncesiyle verim kaybını ortadan kaldıracabilecek her türlü unsuru sistemi içerisinde düzenlemiştir. Taylor’a göre bir işçi iş ahlakına sahip olmayan kişidir. İşçinin sürekli denetim altında tutulması gerektiğini savunur. Buradaki amacı, hem rasyonalizasyonu hedeflemiş aynı zamanda örgüt modeli içerisinde uzmanlaşmayı sağlayıp zaman ve hareket etütlerinin adını almış olduğu ücret sistemini ortaya koymuştur (Dereli, 1976, s. 31).

İşin yönetici açısından da sistemine değiştiren bu model 19.yy. iktisadi sistemini etkilemiştir ve günümüzde halen daha Taylor’un sistemi kullanılmaktadır. Gözetim yalnızca işçilerin denetimiyle sınırlı kalmamış Taylor’ın Amerika’da kurmuş olduğu modele karşılık Fransa’da Henri Fayol “Genel Endüstriyel Yönetim” adlı yeni prensipler ortaya koymuştur. Bu sistemde ise işletmecilerin perspektifinden sanayi işlemleri sınıflandırmış ve yönetim işlerini ayrıntılı bir biçimde planlamasını yapmıştır (Berber, 2016, s. 119). Sadece işçinin yapacağı işleri planlamakla kalmayıp aynı zamanda ilkelerinde yöneticilerinde işlerini de planlamıştır. İşçinin pasif, yöneticinin aktif bir rol oynaması gerektiğini düşünen Fayol işçilerin, müsamahasız bir disiplin ve ceza sisteminin planlanmasının ve yürürlüğe konulmasının gerekli olduğunu öne sürmektedir. Yöneticilerin aslarına güvenmemesi gerektiğini ve mutlaka kontrolden geçmesi gerektiğini savunur. Mekanik sistem (Taylor) içerisinde de ve ekonomik sistem (Fayol) içerisinde de bireyler sistemin bir parçası olarak görülmüştür. Bu ilkeler doğrultusunda yönetimin devamı adına katı bir gözetimi beraberinde getirmiştir.

Bahsi geçen üretim sistemlerini genel anlamda Fordist üretim ve Post-Fordist esnek üretim modellerine indirgeyecek olursak toplumsal yapıya yansımalarını bir tabloda özet bir biçimde, Erik A. Swyngedouw çalışmalarında görmekteyiz. Ölçek ekonomisine dayandırılan katı üretim modeli fordist üretim sistemi ile bir defalık üretim olarak değerlendirilen Pos-Fordist esnek üretim modelini; işgücü, mekân, devlet açısından bakıldığında taşıdıkları farklılıklar aşağıda ki tablolarda karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Tablo 1.1: Fordist ve Esnek Üretim Rejimlerinin Karşılaştırılması

A. İŞGÜCÜ	
İşçinin tek bir iş yapması	Çoklu görevler
(işin ölçütüne göre) belirli ücret	Kişisel ödeme (ayrıntılı ödül sistemi)
Yüksek uzmanlaşma düzeyi	Görev sınırlandırmalarından kaçınma
Hiç veya sınırlı iş başında eğitim	Uzun süreli iş başında eğitim
Dikey işgücü örgütlenmesi	Daha yatay işgücü örgütlenmesi
Öğrenim deneyimi yok	İş başında öğrenme
Sendikalaşma	Sendikaların önemini kaybetmesi
İşçi sorumluluğunu azaltmaya vurgu	İşçinin karşılıklı sorumluluğuna vurgu
İş güvencesi yok	Çekirdek işçiler için yüksek iş güvencesi (hayat boyu istihdam), geçici işçiler için iş güvencesi yok ve kötü çalışma koşulları
B. MEKÂN	
İşlevsel mekânsal uzmanlaşma	Mekânsal toplanma ve toplulaşma eğilimi
İşgücünün mekânsal bölünüşü	Mekânsal bütünleşme
Bölgesel işgücü piyasasının homojenleşmesi (İşgücü piyasasının mekânsal bölünüşü)	İşgücü piyasasında çeşitlilik (Aynı mekânda işgücü piyasası parçalanması)
Dünya çapında girdi ve taşıeron temini	İlişkili firmaların dikey mekânsal yakınlığı
C.DEVLET	
Düzenleme	Düzensizleştirme yeniden-düzenleme
Sertlik	Esneklik
Kolektif kazanç	Bölünme/bireyselleşme, mahalli ve firma bazında görüşmeler
Refahın tabana yayılması (refah devleti)	Kolektif ihtiyaçların ve sosyal güvenliğin özelleşmesi
Çok taraflı antlaşmalarla uluslararası istikrar	Artan jeo-politik gerilim ve uluslararası istikrarsızlık
Merkezileşme	Yerelleşme ve bölgelerarası/şehirlerarası keskin rekabet
Eyalet/şehre devlet yardımı	Girişimci eyalet/şehir
Gelir ve fiyat politikaları ile piyasalara dolaylı müdahale	Kamu alımları ile piyasaya doğrudan devlet müdahalesi
Ulusal bölgesel politikalar	Teritoryal bölgesel politikalar (üçüncü kişi formunda)
Firmalarca finanse edilen araştırma geliştirme	Devletçe finanse edilen araştırma geliştirme
Endüstri önderliğinde yenilikçilik	Devlet önderliğinde yenilikçilik

Kaynak: Saklı, 2019.

Herkesin kendine tanımlı görevi ve rolü olan bu sistemde her görev önceden belirlenmiş rasyonel bir sistemdir. Weber'in rasyonalite kavramını kapsayan planlanabilirlik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetlenebilirlik basamaklarını bu sistemler dahilinde görmek mümkündür. Bu sistemler içerisinde, belirli alanlardaki küçük işletmelerin üretimleriyle sınırlı kalmayan yeni modellerde, kapitalizmin finansal boyutlarının dahil olmasıyla Weber'in bürokrasi olarak tanımladığı denetim sistemini görmek mümkündür.

1.2.3.2. Modern Toplamların Bürokratik Yapılanmalarında Gözetim

Gözetim olgusunun ilk dönem teorisyenlerinden bir diğeri ise Max Weber'dir. Gözetim olgusuna, modern toplumun temel omurgası olarak gördüğü bürokrasi temelinde

yaklaşmıştır. Bürokratik yönetimler Weber için oldukça büyük önem taşımaktadır. Gözetim olgusunu yalnızca fabrika sisteminin sınırları içerisinde görmemiş, modern toplumu oluşturan örgütler ekseninde incelemesini yapmıştır. Weber, gözetim konusunu örgütsel bağlamında analiz eden ilk teorisyendir (Akdağ, 2015, s. 45). Kapitalist işletmelerdeki gözetimin fonksiyonlarına da değinirken, Marx'ın yaptığı gibi gözetim kavramını yalnızca sınıfsal ilişkiler üzerinde tanımlamamıştır. İnsan emeği üzerinden tahakküm sağlayan, mekanik bir sistemin disiplin haline getirilmesinde ortaya çıkartılan bilimsel yönetim biçimleri eksenin gözetim için önemli bir unsur olarak bürokrasiyi ele almıştır (Dolgun, 2005, s. 74).

Toplumsal yapı içerisinde kapitalist sistemin getirisi olan yeni üretim sistemleri yalnızca fabrikalarla sınırlı kalmayıp bu sistem niteliksel ve niceliksel anlamda toplumun diğer alanlarında da vücut bulmuştur. Toplumsal yapıda yaşanan bu değişim iktidarların yönetim sistemlerinin de dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Değişen idari sisteme ve rollerin dağılımı içerisindeki işleyişin bir sistem haline karşımıza çıkması bürokrasi kavramını beraberinde getirmiştir (Akdağ, 2015, s. 15).

Weber'e göre, sınırları belirli bir toprak parçası üzerindeki hakimiyet ve ceza yetkisi devlete, rasyonel hukuka dayalı olan modern devlet tanımlamasında denetimi ve hakimiyeti sağlayacak olan unsurun bürokrasi olduğunun altını çizmektedir (Akçakaya, 2016, s. 277). Bürokrasi yalnızca bireyleri kapsayan bir durum olmamakla beraber kanunları da içine almaktadır ve bu sistem yeni bir sınıfsal yapıyı meydana getirmektedir. Bu sınıfsal yapı orta sınıf olarak nitelendirilen memur sınıfıdır ve memur sınıfı örgütleri meydana getirmiştir. Belirli amaçları gerçekleştirmek adına bir araya gelen insanların beraber kurumsal bürokratik yığınları örgütleri oluşturur. Weber ideal bir tip olarak gördüğü bürokrasiyi sistematik olarak toplumsal fayda üretecek şekilde çalışan bir yapı olarak nitelendirmiştir. Yasalar ve yönetsel yönetmeliklerle belirlenmiş yetki alanlarına sahip olan bu sistem, amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik resmi görevleri örgütler arasında paylaşmıştır. Yetkiler sınırlı ve dengeli bir şekilde dağıtılmış ve sistematik hükümler altına alınmıştır.

Bürokratik örgütler aynı zamanda hiyerarşik bir örgütlenme yapısına sahip olup alt üst ilişkilerinin en keskin şekilde sınırları çizilmiştir (Akçakaya, 2016, s. 278). Yüksek görevlere sahip olan bireyler ve kurumlar küçük görevleri olanları gözetleyebilme ve denetim altına alabilme yetkisine sahiptir. Modern toplum içerisinde rasyonel bürokrasi teknik bilginin artışıyla beraber daha karmaşık hale gelmiştir. Bürokratik yapılanmalarda

oluşan artış bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Bunun sonucu bu problemleri düzeltmek adına başka bürokratik örgütlenme modellerini üretmiş.

Rasyonel örgüt modeli, olarak gördüğü bürokratik sistemlerin temelinde “dosyalama ve ayrıntılı kayıt” olduğunu belirtmiştir (Bozkurt, 2014, s. 101). Modern örgütler ve devleti yönetenlerin bireyler üzerindeki hegemonya kurması bireyleri ve toplumu fişleme üzerine yapmış oldukları araştırmaların verilerini toplanması sadece üretim sisteminin devamı niteliğinde olmayıp kişisel bilgilere de erişim sağlanması ve bu verileri ellerinde bulundurmasını sağlamıştır. Bu verilerin işlenmesi ve kullanılması ulus devlet bağlamında örgütsel yapılarda gerçekleştirmiştir. Günlük hayatın akışında kapitalist dönem öncesine göre daha aktif bir rolü olan örgütlerin, bireylerin dünyaya geldikleri zamandan ömürlerinin sonlarına kadar sürekli bir biçimde kayıt altında tutmaktadır (Tekelioğlu, 2003, s. 226). Egemen güçlerin, bireyleri, toplumsal alandaki yaşamın tümünü gözetim yoluyla denetim altında tutmasını sağlayan kayıtlardır. İktidar gücünü de vatandaşlarının ve gruplarının bilgisi çevresinde kurmaktadır. Bireylerin somut olan davranışlarının listelenmesi kitlesel bir gözetimin unsudur. Örneğin bebeklerin ilk doğduğu anın dakikası dakikasına kayıt altına alınmasıyla başlayan süreç okul hayatına başlaması ile beraber yerini okul içerisinde akademik başarı veya başarısızlıklarının kayıtlar altına alınmasına, bürokratik kurumlardaki yapmış olduğu faaliyetler, daha önce çalıştığı kurumlara dair raporlar, faturalarından davranışlarına kadar tüm gündelik hayat becerilerine kadar kayıt altında tutulmaktadır. Süreklilik arz eden bu durum birey hakkındaki tüm bilgilerin toplanması sonucu bir bilgi havuzu oluşturulmuştur. Bürokrasinin bu işlevi, bireyin gündelik yaşam pratiklerini, eylemlerini ve alışkanlıkları üzerinde sıkı bir gözetim sonucu gerçekleşir. Tek bir bürokratik yapılanma içerisinde kaydı olan bireyin, diğer kurumlar arasındaki koordinasyon sonucu yeni kayıtların oluşmasını da beraberinde getirmiş ve bürokratik örgütler toplumsal alanın her noktasında yayılım göstermiştir (Dolgun, 2005, s. 85). Toplumun her alanında varlık sahası bulan bürokratik örgütler böylece devletin aygıtlarınca toplanan veriler dosyalanıp belgelendirilmiştir. Bürokratik örgütlenme modelinin meydana gelmesine yol açan ve tüm süreçleri koordineli bir biçimde işletilip başarıya ulaşması sistematik bir biçimde teknik gözetim aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Örgütlerin mimarı yapıları da gözetim ve denetimde önemli unsurlar arasında yerini almıştır. Yönetim sistemlerinin ve yetkilerin biçimselliği üzerinden şekillenen gözetim mekanizmaları verilerin depolanması, kişisel faaliyetlerin denetimini örgütlerin

mimarî biçimleriyle mümkün kılmıştır. Hiyerarşik bir düzeni olan örgütlerin mimarisi alt üst ilişkileri ve iş tanımlarıyla beraber şekillenmektedir. En üst katta olan yöneticiler, yönetimin kademeleri düştükçe bulundukları mekanları değişmektedir. Modern örgütlerde süreklilik kazanan gözetimin içinde bulunduğu örgütsel yapı içerisindeki alt üst ilişkilerindeki konumu ne kadar gözetime tabi tutulacağını belirleyen unsurdur. Piramitteki yerin örgütsel yapıda ne kadar alt konumdaysa o kadar gözetime maruz kalınacağını belirler niteliktedir. Üst konumdakiler her daim altındaki tabakayı gözetler. En üst mevki dahil gözetime tabi tutulmakla beraber hiyerarşik düzlemde ne kadar altta ise gözetim o denli katılaşmaktadır (Giddens, 2013, s. 309,322).

Bürokrasi; kendiliğinden, doğal süreç içerisinde değişmekte olan sisteme entegre olması ve birtakım problemlerin çözüme kavuşturulması için oluşturulan bir kurumdur. Fordist dönem koşullarından özellikle post-fordist dönemin esnek üretim modeline geçilmesiyle mekâna bağımlılık durumu azalmıştır. Modern dönemin standartlaşmış, uzmanlaşmış, fordist üretim biçimi yerini post-fordist üretim koşullarına bırakmıştır. Bu süreçte artık mekanlar sadece kapalı yerlerle sınırlı kalmamıştır. Her şeyin uzaktan halledildiği esnek üretim koşullarına geçilmiştir. Yeni sistemlerin oluşması ve mekânın ve zamanın değişmesine yol açmıştır. Fabrikaların yerini home-ofisler veyahut esnek çalışma koşulları almıştır. Gözetim mekanizmaları bu durumda tek bir kurum üzerinde etkisini göstermemiş, daha geniş perspektifte ve her alanda etkili olmuştur. Gözetimin bu noktada yaygınlaşma göstermesi ve zamana mekâna göre akışkanlığı iktidar güçleri belirsizleştirmekte aynı zamanda da güçlendiren bir unsur olmuştur. Bürokrasi, yasalara dayandırılarak örgütler içerisinde etkinlikleri iktidarın bulunduğu mevki de iktidar ait uygulamalarla beraber politika ve polisliği birleştiren bir aygıt olarak işletilmektedir (Hardt, Negri, 2015, s. 105,106).

Bir süre sonra bürokratik örgüt sistemi işleyişi içerisinde Weber'in akılcılığın demir kafesi olarak tanımlamış olduğu olay cereyan etmektedir. Foucault'nun ve Bentham'ın panoptikon metaforunda anlatmış olduğu yönetici grubun her şeyi gözetmesi ve denetim altında tutma süreci örgütler içerisinde, bir süre sonra memurun bürokrasi alanında kendini vazgeçilmez olarak konumlandırmasına ve kendi konumundan hareket ederek yetkisini kötüye kullanabildiği bir açıklık yaratmıştır. Bürokrasinin işleyişindeki her alanda akılcılaşması ve her şeyin yazılı kurallar dahilinde ilerleme göstermesi memur sınıfının örgütlerde bu durumu kullanmasına sebep olmuştur. Akılcılığın demir kafesi olarak nitelendirilen bürokrasinin ve örgütsel yapının temel konusu olan bu kavram, bir

süre sonra yasalarla ve kanunlarla tahakküm altında olan orta sınıfın kendini koruma içgüdüleriyle hareket ederek yasaları kendine zemin oluşturarak, toplumsal değişimin önündeki iyi ve kötü çizgisini kırarak kendi hükümlerliğini kurmuştur (Göktürk, 2020, s. 86). Bürokrasinin belirli bir süreden sonra hantal bir yapıya dönüşmesi neticesinde örgütsel yapı içerisinde bireyler devlet dairelerinde en kısa süreli işlerinde bile beklemek ya da ertelemek durumunda kalmıştır. Örnek verilecek olursak, öğrenci işlerindeki bir evrağı almanın süresi üç günü bulabilmesi gibi. Bürokrasinin aşırı akılcılaşmasıyla birlikte her şeyi denetime ve kontrol altına alma mekanizmasıyla birlikte bir süre sonra sadece yurttaşlarına özgürlük veren değil onları kontrol altına alan bir yapıya dönüşmektedir. Bu da aşırı akılcılaşmanın demir kafese dönüştüğünün altına çizen bir örnektir.

1.2.4. Modern Sonrası Dönemde Gözetim

Modern dönem enformasyon teknolojileri ve teknik ilerlemelerle beraber yerini postmodernizme bırakmıştır. Modernite içerisinde gözetimin önemine birçok kuramcı farklı perspektiflerden, çeşitli açıklamalar yapmışlardır Modern sonrası dönemin kuramcıları gözetimi o dönemdeki modernizm dinamiklerine göre ve günümüz koşullarına göre incelemiş ve gözetim tanımlamalarını karşılaştırmalı bir şekilde yapmıştır. Gözetim kavramı daima önemli bir olgu olmuştur. Post-modern kuramcılardan gözetim tanımlamasını modernite perspektifinden incelemiştir. Bauman modernliğe tasvir ederken;

“Batı Avrupa’da, 17.yüzyıldaki bir dizi derin toplumsal, yapısal ve entelektüel dönüşümle başlayan ve Aydınlanma’nın gelişmesiyle kültürel bir proje olarak; Kapitalist ve daha sonra da komünist endüstri toplumunun gelişmesiyle de toplumsal olarak kurulan bir yaşam biçimi olarak olgunluğa erişen tarihsel bir dönemdir” (Bauman, 2014, s. 15).

Bauman gözetimin modernitenin temel boyutlarından biri olduğunun altını çizmektedir. Modern öncesi sabit ve katı görünen gözetimin modernite ile beraber devingen ve esnekleşmiş bir hale dönüştüğünün belirtmektedir. Sanayi öncesi ve sanayi sonrası toplumlarda marjinal bir etkisinin olduğu, birçok yaşam alanına dahil edildiğini ve yayıldığını söylemektedir (Zygmunt Bauman - David Lyon, 2018, s. 50).

Bauman’a göre modern devlet modelinde, sosyal yaşamın her anına kendisine bağlı gruplara ve örgütsel yapılar üzerinden tahakküm sağlarken ve hiyerarşik düzlemde toplumu istediği yönde kendi koyduğu kurallar çerçevesinde yönlendirirken koyduğu

yasa ve kuralların uygulanıp uygulanmadığı noktasında denetimi sağlama ve öngördüğü toplumsal düzene karşı gizli birtakım etkinliklerin bilgisine sahip olmaya çalışmaktadır. Toplumsal yapı içerisinde görülen problemler ve sosyal gerilimlere sebep olacak durumlar ancak ve ancak katı bir disiplini olan gözetimle önceden öngörülebilecektir. Buradan hareketle modernizmle beraber ortaya çıkan tüm teknik ve teknolojik olanakları kullanarak, toplumsal yapı içerisinde gözetim pratiklerini devamlı kılabilmek modern devletin en büyük amacıdır (Bauman, 2003, s. 24). Toplumu oluşturan bireylerin bireysel mahremiyet alanlarını ve özgürlüklerini kontrol ve kısıtlamak en temel hedef olmuştur.

Bauman'ın tarihsel bir dönem olarak tasvir ettiği modern dönem de toplumun, geçmiş dönemlerine baktığımız zaman, modern dönem de de tıpkı geçmiş tarihler de olduğu gibi devletin amaçlarını gerçekleştirmek için temel misyon olmuştur. Yönetim erki, egemenliğini korumak adına ortaya koymuş olduğu yasalarla tahakküm altında tutulan, devlet eliyle gerçekleşen her tür duruma uyum sağlayan ve itaat eden bireylerden oluşan bir toplum oluşturma tahayyülündedir (Bauman, 2003, s. 24). Bauman'ın toplum tasviri rasyonelliğe dayalıdır. Modern toplumun temelinin de akılcılık üzerinden gözetim analizini oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

Bauman, aynı zamanda günümüzün gözetim toplumuna dönüşmesi hakkında, enformasyon çağıının sonuçlarıyla beraber panoptik-sonrası toplumun oluştuğunun altını çizmektedir. Panoptik sonrası toplumsal yapıda gardiyanların ve mahkumların olduğu panoptik sistem arasındaki karşılıklı bağımlılık süreci sona ermiştir ve yeni bir dönem açılmıştır. Panoptikon hapishane modelindeki gibi artık gözetleyen ve gözetilen sınırlı olduğu alanlardan çıkmıştır. Günümüz toplumunun mekâna bağımlılık durumu azalırken internet teknolojilerinin gelişimi oluşan sosyal ağlarda sanal bir mekân üzerinden hareketlilik söz konusudur der. Bu nedenle gözetim artık tek boyutlu ve sınırlı alan üzerindeki tahakküm alanını genişletmek durumunda kalmıştır.

David Lyon'un gözetim anlayışında ise Zygmunt Bauman düşünceleriyle paralellik göstermektedir. Lyon'un gözetim tanımlamasında ise daha çok birey merkezli bir yaklaşım mevcuttur. Gözetim, koruma, etkileme, yönlendirme ve yönetme gibi kavramlarla kategorize etmektedir. Lyon'a göre gözetim; kasıtlı olan bir durumdur, belirli tekniklere ve protokollere dayanmaktadır (Bölükbaş, 2014, s. 8). Kişisel bilgilerin erişimi odaklı, düzenlenmiş ve sistemleştirilmiş ilgi olarak tanımlamaktadır. Rutin bir etkinlik olduğunu belirtirken toplumsal işleyiş içerisinde her türlü gündelik etkinliğimize nüfus etmiş olduğu ve artık bunun sıradanlaştığını belirtmektedir. Bu durum hem toplumu

oluşturan bireylerin güvenliğini ve korunmasını sağlarken aynı zamanda kontrol altında tutmakta olduğunu savunmaktadır (Lyon, 2006, s. 14-17). Lyon gündelik gözetimi sanayi sonrası toplumların bir hastalığı olarak tanımlamaktadır. Modern toplumları oluşturan temel toplumsal süreçlerden biri olduğunu belirtmektedir. Gözetleyenlerin ayrıcalıklı olduğu güç ilişkilerini içerdiğini savunmaktadır. Gözetim olgusu sıklıkla gözetlenenin rol oynadığı bir katılımı içerdiği söylemektedir. Genel anlamda enformasyon teknolojilerinin üzerinde durur ve teknik bilginin gelişmesiyle gözetimin artmış olduğunu belirtmektedir (Lyon, 2013, s. 33).

Brian Martin'in görüşünde ise gözetim olarak bir olayın tanımlanabilmesi için büyük ölçekte bir güç farkının ve güven yoksunluğu gibi durumların meydana gelmesi gerektiğini savunmaktadır (Bentley & Rule, 1992, s. 405-423). J.Rule ve P.Brantley de Martin'in düşünceleriyle paralel bir gözetim tanımı yaparak, yetkili olan ile davranışı kontrol edilecek olan arasındaki ilişki üzerinden tanımlamaktadır gözetimi (Güven, 2014, s. 81). Modern sonrası gözetime baktığımız zaman güven yoksunluğu azalmış, bunun sebebi olarak da iktidarın gözetimi silikleşmiştir. Bireyler gözetim sürecine çağın kaçınılmaz bir sonucu olduğu için gündelik hayatta kabulü sağlanmıştır. Yetkili olan ve davranışı kontrol edilecek olan arasındaki ilişkisellik modern toplum ve modern sonrası toplumda bu noktadan hareketle ayrılmaktadır.

Anthony Giddens'in ise gözetim tanımlamasında ise daha çok modern toplumda oynadığı rol merkezlidir. Gözetim kavramının sadece bürokrasi ve kapitalizm bazında ele alınmaması ve kendi içinde değerlendirilmemesi gerektiğinin altını çizmektedir. Giddens'a göre önemli bir tahakküm aygıtına dönüşen gözetim hem kodlanan enformasyon birikimine hem de doğrudan toplumsal hayatın denetlenmesi anlamlarına gelmektedir (Lyon, 2013, s. 83). Gözetim kavramının iki farklı anlamı olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki, bireylerin eylemlerini yönetmek için haklarında şifrelenmiş bilginin toplanması ve bu bilginin depolanmasıdır. Bu depolama aracı modern öncesi zamanda yazı iken, enformasyon teknolojileriyle birlikte yerini bulut teknolojilerine bırakmıştır. İkinci olarak ise gözetimin, bireylerin davranışları üzerinde hegemonya kuran ve bunun sonucu olarak yaptırım sağlayabilen kişiler tarafından kontrol altına alınıp doğrudan izlenmesini içermektedir. Bulunulan eylemlerin, sınırları belirlenmekte olan ve belirli alanları kapsayıcı nitelikte yoğunluk göstermesi ve bu ortamlara sıkıştırılması suretiyle bu eylemleri gözetleyenler tarafından izlenebilmesini ve bununla beraber denetleyebilme seviyesini de büyük oranda genişlettiğini savunmaktadır (Giddens, 2008,

s. 24,25). Bu ikili ayrım neticesinde kapitalist üretim sisteminin bir getirisi olan emek sömürüsü üzerinden emek sözleşmesiyle beraber hâkim paradigmanın tekelinde olan unsurları tarihsel anlamda birbirleriyle ilişkiselliğini aydınlatmaya çalışmıştır.

Giddens, gözetimi tanımlarken gözetlenen toplumu, kavramını kullanmıştır. Tanımlamasında gözetim sonucu kaybolan bedenler üzerinden ilişkisellik kurmuştur. Bedenlerin kaybolmasından kastı modern dönem öncesi beden gücüyle yapılan işlerin günümüzde işin tanımının değişmesi sonucu esnek üretime geçilmesi, post-fordist dönemin koşullarının mevcut olması bedenlen artık belirli mekanlarda kontrolünün üzerine geçmiştir. Mekanlar değişmiş ve bunun neticesinde iletişimin, işin veya sosyal hayattaki çoğu unsurun uzaktan yapılmasıyla her şeyin soyut bir hal aldığını savunmaktadır. Somut olan iletişimin artık sms'ler aracılığı ile veyahut da sosyal medya hesaplarından gönderilen mesajlar aracılığıyla soyut bir iletişim modeline dönüşümüne işaret etmektedir. "Emoji" olarak adlandırılan artık kelimelerin önüne geçen simge ve sembollerin sıklıkla kullanımı görülme-yen yüzün yerine geçmesi de somut gözetimin gittikçe soyut bir hal aldığını gösterir.

Giddens da panoptik gözetim modeliyle alakalı ise doğrudan bir şekilde gözetime dayandırıldığını ve buna karşılık post-modern dönem de gözetimin, bilginin kontrolü üzerinden ve dolaylı olmayan bir biçimde yapıldığı görüşündedir. Giddens, gözetim pratiklerini tarihsel ve konjektürel anlamda kapitalist sistemi de kapsayan ulus-devletin temel noktası olarak görmektedir. Giddens için ulus-devlet meydana gelmeden öncesi iktidar aygıtlarının idari anlamda, belirli teritoryal sınırlarla uyuşmasının olanaklı görülmediğini fakat ulus-devletin hâkimiyet sağladığı çağda, herkesçe kabul edilen bir olgu olduğunu belirtmektedir. İktidar noktasında egemenliğin bir işareti olarak belirlenen sınırlar ulus-devletle beraber geliştirilmiş yönetsel taraftan eşgüdömlü bir şekilde karakteristik oluşturan modern toplum tasavvurunu niteler (Giddens, 2008, s. 69,75). Giddens'in modern öncesi geleneksel devlet yapılanmalarının ulaşamayacağı bir düzeyi günümüz gözetimiyle ifade etmektedir. Dolayısıyla modern devlet anlayışında, kapitalist sistemin mülkiyet biçimine elverişli olarak suç hukukuyla alakalı kodları kendi sınırları içinde koruyarak ve sapkınlığın gözetimsel açıdan kontrolü sağlar ve şiddet araçları üzerindeki tekelini de bu sayede kurmaktadır der. Giddens'a göre sapkınlık *“devletin izleme operasyonlarından ayrı bir faaliyet ya da tutumlar dizisi değildir, âmâ bunun içerisinde ve sayesinde şekillenmiştir”* ve aynı zaman da izlemenin baskı altına almasını kastetmektedir (Güven, 2014, s. 87).

Modern sonrası toplumda, güvenlik amaçlı oluşturulan gözetim mekanizmalarında enformasyon teknolojileriyle birlikte günümüzde yeni bir biçim kazanan iletişim teknolojilerinde ve gözetim aygıtlarında büyük çapta bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Daha önceki koşulları ve biçimleriyle kıyaslanamayacak şekilde, güvenlik anlamında varlık sahasını genişletmiş, eriştiği alanlar artmış ve gözetim aygıtları oldukça makro düzeyde bir çeşitlenmeye yol açmıştır. Giddens gözetimi depolama ve izleyerek gözetim olarak sınıflandırmıştır (Giddens, 2018, s. 24). Gün geçtikçe artmakta olan elektronik ortamda verileri depolanması düzenlenmesi ve yayılım göstermesine karşın günümüz toplumsal yapısı içerisinde her ne kadar yüksek bir devlet gücü yoğunlaşmasına ihtiyaç duyulsa da bazı noktalarda güvenlik açıkları olmuştur. Egemenliği elinde bulunduranların bu güç unsurunun yoğunlaşmasını çoğu zaman tahakküm altında aldıkları toplulukları ve sahip oldukları sınırların korunabilmesi odaklı olan caydırıcı ve önleyici tedbirler olarak sunmaktadır.

Gözetim konusunda en detaylı ve çarpıcı şekilde yapılmış olan analiz, post modern teorinin en önemli isimlerinden bir olan Michel Foucault'dan gelmiştir. Foucault gözetimi sadece örgütsel anlamda değil, toplumun bütününde daha geniş bir disiplin bağlamında ele alan kişi olmuştur. Michel Foucault gözetimi ve iktidar aygıtlarının ortaya çıkışını, modern topluma geçiş döneminin başlangıç aşamasında meydana gelen toplumsal yapıdaki denetimde göz tekniğinin ilerlemesine paralel görse de bu tür bir iktidar oluşumu daha önceki dönemlerde de görmek mevcuttur. Bu iktidar tipi modern öncesi dönemde toplumsal denetim biçimi olarak önemini sürdürmüştür. Modern öncesi zamanda olan durumun özeti, gözetim gücünü elinde bulunduran geleneksel faillerinin iflas etmesi sonrasında gözetimin tanımı değişmiştir (Foucault, 2001, s. 292). Bununla beraber, rasyonalitenin ve standardizasyon süreciyle birlikte disipline edilmiş gözetim ve denetim eski sistemin yeterli olmaması sonucunda yeni bir sisteme yönelmesine sebep olmuştur.

Foucault'nun gözetim anlayışını, sosyal teori çerçevesine ele almıştır. Toplumu disiplinler bir bakış açısı perspektifinde ortaya koymuştur. Foucault'ya göre Aydınlanma Çağı, disiplinleri keşfetmiş ve modern toplum bir anlamda “gözetim” ve “disiplin”in egemen olduğu bir toplum haline dönüştürmüştür (Bozkurt, 2000, s. 3). Foucault gözetimi, enformasyon ve iktidar ilişkisi ekseninde ele alarak enformasyonu bir güç unsuru olarak, iktidarlardan üzerinden toplumsal denetim süreciyle ilişkilendirilerek

kavramsallaştırmıştır (Bölükbaş Ö. Ö., 2014, s. 633). Gözetimin, modern kurumlarda insanları yönetmek için temel enstrüman olarak kullanıldığının altını çizmektedir.

Toplumda her daim iktidar teknikleri ve iktidarın kendisine ait stratejileri daima varlığını sürdürdüğünü söylemektedir. Gözetimin mevcudiyeti, eylemleri kaydederek düzene karşı yapılan faaliyetleri saptamaya yardımcı olmaktadır. Gözetim olgusuna örgüt açısından önemine değinirken, sadece bununla sınırlı kalmamış büyük ölçekte toplumun geneline yayılan, bir disiplin olarak ele almıştır (Lyon, 2006, s. 44). Her ne kadar gözetim mekanizmaları temelde hapishanelerde fabrikalar ve ordu gibi yapıların içerisinde gelişme gösterebilir de etkilerinin artık sadece bunlarla sınırlı kalmadığı ve hayatın her alanına nüfuz ettiğini söylemektedir (Özüoğlu, 2019, s. 634).

Gözetim olgusu kitlesel tüketime geçişi ile beraber kapsamı genişlemiş ve yeni bir boyut kazanmıştır. Yeni oluşturulan tüketim bazlı düzenin üretilmesi, tüketici olan kısmın bedenlerine kadar müdahil olan, öğrenimlerini kapsayan, gündelik hayatın her bir alanının gözetlenmesini beraberinde getiren bir unsur olmuştur (Foucault M. , 2006, s. 154). Foucault görünür konumda olmayı bir tuzak olarak görmüştür. Görünür olmak yalnızca bir sembolik durumu nitelediğinden ötürü, görünürlük tuzağına düşenlerin bununla aslında kendi mahremiyetlerini ihlal edip bireysel gözetimi noktasında karşısındaki unsura kendisini tabi kılıp, gözetim pratiğinin ve gözün emrine bireyin kendi hür iradesiyle özgürlüğünü teslim ettiğinin söylemektedir (Lyon, 2013, s. 44)

Sanayi kapitalizmi ile gelişme gösteren, değişim dönüşüm halinde olan enformasyon teknolojileri ile beraber toplumsal yapıda denetim ve gözetim pratikleri iktidarların küresel boyutta toplumsal ve bireysel anlamda özgürlükleri ortadan kaldırmasına ve yerel iktidarın da bu işlemlere desteğiyle baskı rejimiyle gözetim toplumunu yeniden şekillendirmesine vesile olmuştur (Lyon & Bauman, 2018, s. 50-55). Foucault'nun değimiyle bilgi işlemeye dayalı yeni gözetim pratikleri, günlük yaşam içerisinde oynadığımız rollerin etkinliği sırasında yalnızca birey odaklı değil genel kapsayıcı bir unsur olarak süreklilik arz eden bir kontrol mekanizması ile beraber gözetlendiğinin, incelendiğinin değerlendirildiği ve yargılandığını farkında bir şekilde yeni bir şeffaflığa imkan tanıdığını söyler ve günlük hayatımızla ilgili verdiğimiz her türlü bilgi bizi gözetleyen kurumlar şeffaflaştıkça onların kendi amaç ve faaliyetleri doğrultusunda bilgiyi kullanım şekilleri çeşitlenmiştir.

Küreselleşen dünya içerisinde teknikle beraber, kolektif bir kontrol sağlayan enformatik gözetim, panoptikonun ileri boyutu olarak günümüzde görünürlük kazanmıştır. Toplumsal yapıda bireysel özgürlük noktasında tehdit unsuru haline geldiğini belirten Foucault yenileşen iletişim teknolojileri ile beraber panoptikonun günümüz görünümünde yeni bir gözetim hapishanesine dönüştüğünün altını çizerek. Küresel panoptikon olarak tasvir edilen bu yeni sistemde iktidarın gücü toplumu bir başka biçimiyle mahkûm eder. Belirli bir mekâna kapatılmasa da bireyler özgürlükleri yeni sistem içerisinde şeffaf bir görünüm söylemi olsa dahi, denetim altındadır.

Bütün bunlardan hareketle Foucault'nun ve Bentham'ın tasarım modeli ve kavramsallaştırılmasına yönelik olarak gözetlenme tıpkı modern öncesinde olduğu gibi yine korkulan bir unsur olmuştur. Bunun sebebi bir mekanizmanın sürekli izlendiğini bilen bireyler davranış kontrollerinin yanında gözetim aygıtlarına yeni bir persona sunmaya çalışmaları, bireysel anlamda yabancılaşmayı beraberinde getirmektedir. Gözetleyici, Bentham'ın işin temel piramidi olarak kabul ettiği ‘*görünmeden gözetleme*’ ve ‘*sürekli gözetleniyormuş hissi yaratma*’ eylemini çok iyi bir şekilde uygulamış durumdadır (Özdemir, 2020, s. 25). Foucault, Althusser gibi teorisyenler bu konuda iktidarın devamlılığını sağlamak açısından gözetlenenlere her daim ihtiyaç duyulduğunun altını çizmektedir. Bunun sebebi iktidar gücünü gözetlenenlerden önce seçmenleri olduğunda iktidar olabilmeleridir.

Toplumsal anlamda bir özgürlüğün ütöpik tahayyül olduğunu belirten Foucault gözetlemenin iktidar güçlerinin tekelinde olduğu müddetçe bireysel ve toplumsal anlamda özgürlük, tehdit altında olmaya devam edecektir der (Foucault, 2017, s. 80,95). Modern sonrası, içerisinde bulunduğumuz gözetim toplumunun yalnızca iktidarın gücü üzerinden denetimle sınırlı kalmayıp büyük gruplarında öteki olarak atfettikleri kendinden küçük grupları denetlemesi söz konusu olmuştur (Öğüş, 2018, s. 55,56).

Foucault'nun gözetimi açıklarken diğer teorisyenlerden farklı olarak gözetimin, sadece üst mevkilerin başka bir değişle üst sınıfın, kendinden aşağı olarak kabul edilen yönetilen alt sınıf için ortaya konulan bir olgu olarak nitelendirmemesi, özellikle modern sonrası post modern toplum için gözetim olgusunda büyük ölçüde bir önem kazanmıştır. Gözetim pratikleri artık gündelik hayatın içerisinde rutin ve olağan bir unsura dönüştüğü ve teknolojiye yaşanan gelişmelere paralel bir şekilde her bireyin toplumsal yapı içerisinde herkesi rahatlıkla gözetleyebildiği bir olgu haline dönüşmüştür (Foucault,

2017, s. 56). Dolayısıyla gözetim bu noktada artık belirli sınırlandırmaların çok ötesinde bir kavrama dönüşmüştür.

Gary T. Marx'ın gözetim tanımlamasına gelecek olursak, gözetim biçimlerini iki ayrı şekilde ele aldığını görmekteyiz. Gözetim pratiklerini eski ve yeni sistemler olarak sınıflandıran Marx iki dönemi de birbirinden ayrı ele almak gerektiğini savunmaktadır. Bunun sebebi ise gözetim olgusunun temel yapı taşlarının değişmesi ve dönüşüme uğraması, Weber'in bürokrasi tanımında geçen "demir kafes" olarak nitelendirdiği kavram günümüz toplumlarında yerini esnek ve devingen olan "cam kafes" e bırakmış olmasıdır (Marx, 2002, s. 9). İki gözetim teoreminin de kendine ait dinamikleri farklılıkları içerisinde barındırmaktadır. Bedenin yeni sistemler içerisinde gözetimin bir nesnesine tahavvül etmek, parmak izi taramaları, ısıyı takip edebilen kameralar, dinleme aygıtları, kişisel bilgilerinin bulunduğu bilgisayar, telefonların izlenmesine yardımcı olan programlar, alışveriş kartları, kimlik kartları, o an için evinde dahi ne izlediğinin bilgisine sahip olan uydu sistemleri, hastane kayıtları, nereye gittiğinden, ne faaliyetlerde bulunduğu kadar bir çok alan içerisinde bireyin kişisel bilgilerine özel alanına dair tüm bilgileri gözetim pratikleri kolay bir şekilde konu ile alakalı verilerini ulaşabilir ve bu bilgileri işleyebilmektedir (Marx, 2002, s. 8,29). Bu teknolojiler özellikle 20.yy.'ın başlangıçlarından itibaren gelişim süreçleri hız kazanmış olup, toplum içerisinde yayılımı devam etmektedir.

Gary T. Marx karşılaştırmalı bir şekilde ele aldığı gözetim olgusunu, modern öncesi dönemde verilerin elde edilmesinin ve yayılımının basit bir biçimde olmadığını ve günümüzde bireylerin eskisine nazaran daha kolay bir biçimde gözetim mekanizmalarına maruz kaldığının altını çizmektedir. Artık gözetim varlığı rahatsız etmeden herhangi bir fiziksel yaptırım uygulamadan gözetlemeyi rutin ve olağan bir durum haline getirmiştir.

İktidarların, bireylerin üzerindeki tahakkümleri emek harcamadan aldıkları nefesten, attıkları adımlara kadar denetlemektedir (Çatalkaya, 2017, s. 70). Bireylerin post-modern dönemde gündelik hayat içerisinde fark ettirilmeden gözetime tabi tutulması ve verilerinin toplanması ile modern öncesi gözetim arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Eski gözetim modeli olarak daha sonraları modern toplumlarda gözetimin ilk halini baz almaktadır. Gary T. Marx, geleneksel gözetim olarak tanımladığı gözetim ile yeni gözetim üzerine yapmış olduğu tanımlar arasındaki farklardan bir diğeri özellikle şüpheli olarak görülen kişi üzerinden bir geleneksel gözetim tanımı söz konusu iken

günümüzde şüpheliler ve casuslara yapılan gözetimden daha geniş kapsamlı bir gözetim edimi söz konusu olmasıdır (Oxford, 2023).

Geleneksel gözetim yöntemlerinde, zaman ve mekân üzerinde belirginlik söz konusu iken modern sonrası belirsizleşen zaman mekânın dönüşümü yeni mekanizmalarının ortaya çıkması gözetlenen bireyin ne zaman nerede olduğunu saptayabilmektedir. Herkesi kapsayan gücü elinde bulunduran yeni gözetim sistemlerinde ise neyin izlendiği nasıl izlendiği ve kim tarafından gözetime tabi tutulduğunun belli olmadığına üzerinde durur (Marx, 2002, s. 10). Gözetleyen nereden olduğu örneğin fabrikalardaki montaj hattını terk edip, yerini değiştiremeyen işçilerin gözetimi belli bir zaman ve mekân üzerinden ilerlerken gözetleme faktörü gözetleyenden bağımsız olarak düşünülmemektedir. Yeni gözetim modellerinin yapısı gereğince izleyene, izlediği zamanına, hangi veri ve belgelerin bulundurulduğuna ve toplandığına dair herhangi bir zaman diliminde yapıldığının belirsizliğini kapsamı yönünden gözetlenen bireye, gözetleyen izleme ediminden bağımsız olduğu kanısı kazandırabilmektedir.

Gözetimin bu kadar görünür olması özellikle 2000 senelerine gelindiğinde enformasyon teknolojilerinin gelişimiyle ilintili olarak, gözetim söylemi gündelik yaşamın merkezinde bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Gözetim ve denetim aygıtlarıyla beraber yalnızca örgüt bazında değil, bilişim teknolojileri ile beraber en mahrem alanlara kadar varlık sahası oluşturmuş ve bireyin kişisel alanını işgal etmiştir. Gözetim pratiklerinde meydana gelen teknik devrimle birlikte, toplumsal yapı içerisinde her bir birey dijital kod haline dönüşmüştür. Foucault'nun özne nesne ilişkiselliği içerisinde bedenlerin kontrolünün çok ötesinde elektronik birer takip objesi olarak bireyi konumlandırmıştır. Toplumsal yaşamda meydana gelen bu değişim sonrası küreselleşen dünya düzeninde bireylerin mahremiyetleri hem kendilerini vitrine sunmalarıyla görünürlüğü kendileri sağlamak hem de devlet aygıtlarının denetimi devam etmektedir (Öğüş, 2018, s. 5). Bu mahremiyet ihlaline neden olan en temel unsurlardan birisi tüketim toplumuna geçilmesiyle beraber mahremiyet anlamında birtakım dönüşümlerin yaşanmasıdır. Enformasyon toplumundan, gözetim toplumuna doğru bir geçiş sağlandığı bu süreçte artık gözetime sadece pasif bir rolde kurban niteliğinden aktif bir konuma getirilmesi ticari üreticisi olarak ve dağıtımını yapan, ayrıca gönüllü bir katılım sonucu gerçekleşen bir durum haline dönüşmüştür.

21.yy.'a gelindiğinde gözetim pratikleri küresel dünyada varlık sahasını genişletmiştir. İktidarların ve yönetim erkelerinin sistemlerini devam ettirebilmelerinin

adına ihtiyaçlarına karşılık verebilmek için akışkan bir yapı haline dönüşmüştür. Gözetim bu sayede sistemim getirdiği yeniliklere uyum sağladığı ölçüde küresel bir boyuta ulaşmıştır. Bireylere ait kişisel tanımlanmış veri tabanları küresel bir düzlemde dünyanın herhangi bir yerinden ulaşılabilir şekilde bir araya getirilmeye, bilginin işlenmesine ve sınıflandırılmasına yol açmıştır (Lyon, 2013, s. 171,257). 20. yy. sonlarında yaşanan bilimsel devrim ve teknik bilgiyle beraber yaygınlaşan bilgisayarlar, gözetim mekanizmalarının artmasında en büyük etken olarak görölmektedir. Lyon, enformasyon teknolojilerinin erişim noktasında ve kapsayıcılığı konusunda gözetim pratiklerinin hızlandığı ve aynı zamanda verimlik noktasında bir artış gösterdiğini savunmaktadır. Bilgisayar kullanımıyla beraber kullanılan yeni teknikler, istatistiksel anlamda ve sınıflandırma noktasında hesaplamaların yapılması gibi birçok alanda enformasyon gözetimini yeni bir boyuta taşımıştır. Bilgisayarların ve telekomünikasyonu sağlayan ağların gözetim pratikleri için mesafe ve zaman konusunda sistemsal açıklıkları ve engelleri ortadan kaldıran yeni bir yapı oluşturulmuştur (Lyon, 1997, s. 63,64). Gücü elinde bulundurmak ve elde etmek 21. yüzyıl gerçeğinde artık bilgi üzerinden konumlanır. Bilgi artık gücün ana kaynağıdır. Sahip olunan bilginin saklanması ve enformasyonun toplanması gözetimin sunduğu denetleyici imkanlar sayesinde.

21. yüzyıla gelindiğinde ise, ilk dönemlerin de üst üste yaşanan küresel boyuttaki terör saldırıları, neticesinde yeni güvenlik önlemleri alınmak durumunda kalınmış ve gözetimin sınırları genişletilmiştir. Bu terör saldırılarından özellikle 11 Eylül saldırısı sonrasında meydana gelen küresel çapta yaşanan, korku durumu gözetim aygıtlarından yalnızca acil durumları kapsayan olaylar ve olağanüstü haller içerisinde geçerli olan önlemleri, toplumsal yapı içerisinde uygulamaya koyarak sıradan bir hale getirmiş ve gündelik hayat içerisinde de olağan ve süregelen uygulamalar haline dönüştürmüştür (Yeşiltepe, 2021, s. 48). Dolayısıyla küresel bir durum olan terör olaylarının, güvenlik ve gözetimin küreselleşmesi noktasında belirginleştirmesi ve çoğalmasına neden olmuştur (Lyon & Bauman, 2018, s. 50). Bu duruma örnek verecek olursak; tüm dünyada yolculuk yapmak için havaalanlarını kullanan yolcular 20 yy. pasaport kontrolünde özellikle 11 Eylül'den sonra hızla artan, vücut tarayıcıları ve biyometrik denetleyicilerin artmasıyla beraber yeni cihazların uygulanmaya başlaması katı denetim uygulamalarıyla istemsiz bir şekilde birey için sıradanlaşmaya başlamış ve olağan bir durum olarak karşlamıştır. Bauman bu süreci akışkan modernite, akışkan gözetim kavramlarıyla açıklamaktadır. Denetim mekanizmalarının enformasyon toplumun kaçınılmaz bir sonucu olması

İktidarlar dahil her an her yerde gözetim aygıtlarının bilgisi dahilinde gelişmektedir. Bauman bu hususta bir zamanlar katı ve sabit görünen gözetim olgusunun artık çok daha esnek veyahut devingen bir hal aldığını daha önceleri yalnızca marjinal bir etkisinin olduğu birçok yaşam alanına sızdığını ve yayıldığını belirtmektedir (Lyon & Bauman, 2018, s. 50). Günümüz gözetimin de daha ileri boyutu olan İHH' larla beraber günümüzde her anımız her dakikamız gözetimin bir parçası olmakta ve denetim mekanizmalarıyla beraber bireyde bu dönüşümden etkilenmekte ve mahremiyeti zedelenmektedir. İkinci bölümde bu konu detaylandırılacaktır.

Günümüz gözetim teknolojilerini 11 Eylül terör saldırıları sonrasında gittikçe daha da ürkütücü bir boyuta taşınan ve distopik senaryoları bile konu olan gözetim olgusu, bireylerin teknolojik aygıtlarını kullanım şekilleri ve amaç dışı kullanımlarının da birtakım sorunları beraberinde getirdiği gözlenmektedir. Dolayısıyla toplumsal hayat içerisinde teknolojik aygıtların birey etkisi olmadan tek başlarına bir zararının olmadığı ortadadır. Modern öncesi dönemde de gözetimin öznesi bireyken, modern sonrası, post-modern dönem içerisinde birey yine özne konumun da başat aktörlüğünü korumuştur (Lyon, 1997, s. 64,65). Enformasyon teknolojilerinin günümüzde görünümü, bireyin veri öznesi olarak ele alınması modern dönemden farklı özellikler göstermektedir.

Dünyada yaşanan pandemi süreci sonrasında bireylerin hayat eve sığar uygulamasından (HES) bir kod altında rakamlaştırmaları ile devlet, salgın hastalıkların kontrolünde bir denetimi ve kontrolü sağlamayı amaçlamıştır. İktidarlar bireylerin gün içerisinde herhangi bir yere gittikleri zaman dijital HES kodu kontrolleriyle beraber nerede olduklarını rahatlıkla saptayabilecektir. Buradan hareketle günümüzde enformasyon teknolojileri beraber gözetim aygıtlarının zaman içerisinde değişip dönüştüğünü görmekteyiz.

İnternet teknolojilerinde bulunan ara yüzler, özne olarak birey ve gözetim mekanizmalarının oluşturduğu sistemlerin içerisine yerleşerek, gözetim ve denetimin modern öncesi dönemden farklılıklarını ortaya koymuştur (Dolgun U. , 2015, s. 185). Dolayısıyla buradaki asıl nokta teknolojik gelişmeler sonucu toplumsal yapının ensek üretim koşullarına geçilmesinin ve yahut bireyin mahremiyet noktasında haklarının ihlali değil burada odaklanması gereken, yalnızca bunların biçimlendirilmesine yönelik, yönetilenler dahilinde kullanımı siyasi anlamda sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamlarca ele alınmasıdır (Lyon, 1997, s. 65). Bu alanlarda değerlendirilmesi gözetim pratiklerinin günümüzdeki geldiği şekliyle teknik ve sosyal sonuçları anlamamıza olanak tanıyacaktır.

Gözetim dediğimiz şey bize dışarıdan empoze edilen dışarıdan bir iktidarın gözü değildir. Aynı zamanda etkinliğe bireyin de dahil olduğu bütünün bir parçası olarak toplumsal dünyamızın etrafında dolaşan bir mekanizmadır. Herkesi tahakküm altına alan gözetim aynı zaman da günümüzde bazı bireylerin toplumsal yapı içerisinde gözetim mekanizmalarının önem sıralamasına göre odak noktasının değiştiğinin altını çizmektedir. Gözetime görece daha az mahsur bırakılan kesim olarak göçmenler, belirli işçi kolları gibi bu kişilerin sağlık durumları, toplumdaki bazı haklarının karşılık bulup bulmadığı takip edilmemektedir. Buradan hareketle enformasyon teknolojileri içerisinde izlenmenin de hiyerarşik bir sıralama içerisinde gerçekleştiğinin altını çizmektedir.

Teknolojik aygıtların gözetimde ve denetimde sosyal kontrol dışında artık bireylerin kişisel alanlarına özel hayatlarını gözetleme odaklı bir yol izlemesi yalnızca yönetim erkleri, iktidar güçleri odaklı olmayıp aynı zamanda toplumsal yapının içerisinde bireylerinde gözetlemeye yönelik bir noktada yeni bir kişilik inşası haline dönüştüğünü göstermektedir (Özdel, 2012, s. 7). Örnek verecek olursak gündelik yaşam içerisinde bireyin en ufak bir alışverişinde kodlanmışçasına ilk orada bulunduğu andan itibaren tehdit olarak görünmesi ve bireyin olduğu her bir noktanın kameralar aracılığı ile, aynı zamanda otomasyon görevlisinin de bu süreçte bize eşlik etmesi iktidar olgusunun yanında bireysel gözetimin yaşamımızın ne denli içerisinde olduğunu göstermektedir.

Teknolojik unsurlarla büyüyen günümüz bireylerinin sosyal platformlarda kurmuş oldukları yeni dünya düzeni gözetimin esnekliği ve devingenliğinin yanında bireylerin mahrem alanlarının iktidarlar veya sıkı bir tahakküm alanından geçmesine gerek kalmadan algoritmalara sundukları veriler neticesinde varlık sahalarını oluşturdukları sosyal medyada kişisel verilerin gözetlenmeleri sürecine dahil olmuşlardır. İkinci bölümde sunulan kişiler verilerin veyahut iktidarlarca mahremiyetin ne noktada ihlal edildiğini detaylı bir biçimde birey üzerindeki ve toplum üzerindeki dönüşümü irdelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM
MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜ

2.1. MAHREMİYET

Mahremiyet olgusu, 1800’lü yılların sonlarında varlık sahası bulmuş bir kavramdır. Tarihsel dönemler içerisinde ve toplumsal yapıda meydana gelen değişim ve dönüşüm sonrasında çok boyutlu anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla her toplumun kendine ait dinamikleri doğrultusunda farklı anlamları taşımaktadır. Mahremiyet kavramını detaylandırmadan önce etimolojik tahlilini yapacak olursak; mahremiyet kelimesi Arapça “haram” anlamına gelip yasaklamak, mümkün olmamak, men etmek, kişinin namusunu koruduğu yakınları, mahrum etmek, bir şeyi terk etmek anlamlarına gelmektedir (Bağlı, 2011, s. 20) . Mahrem kelimesinin kökeni Arapçaya dayanmaktadır. Mahrem kelimesi, “mahrum”, “hürmet”, “muharrem” kelimeleri ile aynı kök içerisinde türemiştir. Mahrem ve mahrum kelime kökleri ulaşmanın zor olduğu anlamlarını taşımaktadır. TDK’a göre mahrem, “Yakın akrabadan olduğundan ötürü nikâh düşmeyen (kimse), başkalarına paylaşılmaması gereken, gizli, sırdaş” anlamlarına gelmektedir (Türk Dil Kurumu Sözlükleri). Mahremiyet ise yine aynı kökten gelip Oxford Languages’e göre gizli olma durumu anlamına gelmektedir (Oxford Languages). Bilim insanları tarafından bu kavram bedensel ve fiziksel anlamda iletişimsel ve zihinsel anlamda kategorilere ayrılmıştır. Bilgi mahremiyeti adıyla nitelendirilmiş ve bu bağlam içerisinde sınıflandırılmıştır (Avaner, 2018, s. 110-116). Etimolojik kökeninde ise ‘en iç’ ve ‘en gizli’ anlamlarına karşılık gelmektedir. Türkçe karşılığında “özel alan anlamında ve özel yaşam” manalarında kullanılmıştır. Bu anlamlar dan yola çıkarak kadın erkek ilişkilerinin dahilinde bir kullanımına sahiptir.

Mahremiyet kavramını ilk duyulduğunda çağrışım yapan ve bu kavrama eş görünen kavram din, (İslamiyet) olgusu olmuştur. Dini anlamda açıklanması ise bu olgunun, haram anlamına gelmektedir. Allah’ın yasakladığı ve kaçınmamız gereken şeylerin tümünü kapsayan mahremiyet kavramı aynı zaman da din kuralları çerçevesinde evlenme akdinin mümkün olmadığı kişiler olarak tanımlanmıştır (Şener, 2013, s. 752).

Mahremiyet olgusuna, genel bir tanımlama yapacak olursak, bireylerin yaşadıkları topluma ait kültür kodları, gündelik hayat içerisinde alışkanlıkları, yaşadığı toplumun gelenek ve görenekleri üzerinden öznel tanımlara da açık bir kavramdır. Belirli sınırlar çerçevesinde bir tanımdan ziyade bireyden bireye farklılıklara yol açabilecek bir olgu olan mahremiyet, birey özel yaşamının, özlük haklarını toplum tarafından saygıyla karşılanması ve bireye ait bilgileri paylaşmaması üzerine bir olgudur (Soral, 2019, s. 13). Mahremiyet olgusunun öznel bir kavram oluşu, birisi için büyük önem arz eden mahrem

boyutta olan bir durumun bir başkası için önemsiz ve mahrem sayılmaması durumunu da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla kişisel bir deneyim olarak sınıflandırılmaktadır.

Bireylerin özlük hakları kişisel mahremiyet alanları bir bütünü teşkil etmektedir. Bireylerin temel hakları ve özgürlüklerini, düşünce ve ifade seçimlerini, toplumsal yapıdaki varlıkları içerisinde ki aynı yaşam alanını paylaşan bireyler, kişisel alanlarını ve samimiyet derecelerini belirleyebilecekleri kendi seçimleriyle anlatabilmek için kullanılan bir ifadedir (Yüksel, 2003, s. 275-298).

Bu kavramı ilk kullanan kişi Amerikalı yargıç Brandeis'dır. Yalnız kalma veyahut en değerli gördükleri üzerinden bir hak olarak tanımlamıştır (Bitiren, 2013). Brandeis, mahremiyet tanımlamasını, özgürlük kavramlarıyla iç içe konumlandırmıştır. Bu iki kavramın birbirleriyle benzeşim gösterdiğini ve ayrı ele almanın mümkün olmadığını vurgusunu yapmıştır (Karagülle, 2015, s. 4). Mahremiyet olgusunun tanımlanma çalışmalarında görüldüğü üzere yalnızca ekonomik ve iktidar güçleri üzerinden bir anlatımı kapsamamakla beraber bireyin kişisel alanını da dahil eden tüm dışsal etkenlerinin var olduğu birey üzerinden bir tanımla mevcuttur. Mahremiyetin bireyselleşmenin temel dinamiğini oluşturduğunu ve özgürlüğün temelini oluşturduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla oluşan bir mahremiyet ihlali, bireyin temel noktada özlük haklarını zedeleyen bir niteliğe sahip olmuştur (İzgi, 2014, s. 1,9).

Geçmişten günümüze varlık sahası bulan mahremiyet olgusunun önemi özellikle modernleşme süreciyle beraber artmıştır. Geleneksel dönem içerisinde kişisel mahremiyet alanında bahsetmek, kişisel hak ve özgürlükleri incelemek mümkün bir durum olmamıştır. Bunun sebebi ise geleneksel toplum modelinde birey toplumun bir unsuru olarak görülmekte ve yönetici sınıfın tekelinde olan bireysel hak ve özgürlükler, mahremiyeti bir hak olarak görme noktasında büyük bir engel teşkil etmekteydi. Birey, toplumdan bağımsız olmamakla beraber, birçok etkenle beraber barınma alanlarının ortak kullanımı, geniş aile modelinde aynı çatı altında olmak, geleneksel ilişkiler sonrası yaşanan komşuluk ilişkisi veyahut mahalle baskısı gibi geleneksel toplumu oluşturan öğeler bireyden bağımsız gelişmemekte ve mahremiyet alanı kişinin daha çok toplumla özdeş halde konumlanmasına sebebiyet vermiştir (Çoban, 2019, s. 5).

Modernizm sonrasında mekanların değişmesiyle toplumsal yapının değişim ve dönüşümü sonrasında bireyler geniş aile olarak yaşamak yerine çekirdek aile olarak, komşuluk ilişkileri noktasında daha sınırlı iletişim kurarak yaşamaya başlamıştır. Bu durumla beraber mahremiyet ölçüsünde yaşanan değişim, bireyin kişisel alanını

genişletmiştir. şÖyle ki birey modernleşmenin beraberinde getirdiği unsurların etkisiyle birey olma bilincinin farkına varılması sağlanmıştır (Yeşiltepe, 2021, s. 48). Birey artık bir noktada karar mekanizması olarak toplumdan bağımsız fikirler öne sürebilecek ve kendine ait kararlar alabilecek potansiyele sahip bir konumdadır. Kamusal alana ne ölçüde dahil olacağı kendi inisiyatifinde olan bir durum haline gelmiştir.

Mahremiyet olgusu dönemden döneme, toplumdan topluma, bireyden bireye farklı anlamlar taşımaktadır. Dine, ırka, bölgeye, göre farklı etkenlere bağlı mahremiyet kavramının mahiyeti değişlik göstermektedir. Dolayısıyla bu nedenlerden ötürü net bir tanımlama yapılması ve kavramsallaştırılması kolay olmamıştır (Karagülle, 2015, s. 4). Yalnızca dili, dini, ırkı ve bölgesel anlamda kavram farklılık göstermemiş aynı zamanda kişisel olarak her bir bireyin görece mahremiyet anlayışları da değişkenlik göstermektedir. Aynı zamanda, bireyin mahremiyet görüşleri zaman içerisinde de dönemin koşullarıyla paralel bir dönüşüme uğrayabilmektedir (Akgül, 2019, s. 6). Mahremiyet kavramı disiplinler arası bir olgu olup, birden fazla alt disiplin (sosyoloji, antropoloji, psikoloji, dini, siyasal bilimler, mimarı gibi) alanın konusu olmuştur ve çeşitli alanların içerisinde yer almaktadır.

2.1.1. Kuramcıların Mahremiyet Kavramı Açıklamaları

Mahremiyet, konusunda pek çok kuramcı kendi perspektifleri içerisinde incelemeler de bulunmuştur. David Lyon'a mahremiyeti bütünü oluşturan bir zincirin parçaları olarak nitelendirmektedir. Bu bütünün diğer parçaları ise kişisellik ve ona göre özgürlüktür. Her biri birbirinin devamı niteliğini taşımaktadır. Lyon, aynı zamanda mahremiyet tanımlamasının yanında devleti bir araya getiren örgütlerin kendi içerisinde yalnızlaştırılması noktasına da değinmiştir. Lyon'nun temel savı modern devleti oluşturan unsurların mahremiyeti engeller nitelikleri barındırdığının ortaya koymuştur. Modern devlet anlayışında ki sürekli gözetim ve denetime tabi tutulması gibi unsurların bireysel ve toplumsal anlamda özgürlüklerin önünde ciddi bir tehlike olarak görmektedir (Lyon, 1997, s. 28).

Lyon, mahremiyetin gizlilik noktasında, bilginin saklanması ve bu bilgilerin gizli tutulması üzerinden değil aynı zaman da saklanmak istenen bilgi nesnesinin veyahut verilerin paylaşılmasında sakıncalı gördükleri kişi ve kurumlardan korumak amacını da taşımiş olduğunun altını çizmektedir. Bu noktada Lyon bir amaç olmaktan ziyade mahremiyeti bir araç olarak görmektedir (Aydın, 2019, s. 121).

Teorisyenlerin mahremiyeti etimolojik kökenden bağımsız bir biçimde tek bir unsur üzerinden bir bütün halde açıklamaya çalışsalar da kendi içlerinde iki farklı perspektif üzerinden incelemeler yaparak mahremiyet tanımlamalarını gerçekleştirmiştir. Bir grup, mahremiyet ve sınırlılıklarını açıklarken bireyin kendisini geri çekmesi, herhangi bir etkileşim içinde bulunmaması olarak tanımlarken, bir başka grubun tanımlamasında ise kişinin kendi iç dünyasına çekilmesi, birine kendini açması veya kendisini kapatması şeklinde tanımlamaktadır (Altman, 1975, s. 17). Bu iki farklı tanımlama içerisinde birey üzerinden mahremiyet olgusunun sosyal çevre içerisinde ki davranışlardan yola çıkılarak incelemelerini gerçekleştirmişlerdir.

Çok yönlülük içeren bu olgunun, ifade özgürlüğü noktasında sınırlılıkları barındırdığı gibi aynı zamanda kişinin vücut sınırları konusunda kararları, bireyin sosyal hayat içerisinde ki davranış kalıpları, yaşam biçimi, özlük hakları ve saygınlığının korunması gibi birden fazla alanı bünyesinde barındıran bir kavramdır. Mahremiyet konusunda kapsamlı incelemelere sahip olan Anthony Giddens'in ise mahremiyet olgusunu tanımlarken, *“Mahremiyet her şeyden önce, kişiler arası eşitlik bağlamında, diğer insanlarla ve benlikle duygusal iletişim kurma meselesidir”* ifadelerinde bulunmuştur (Giddens, 2010, s. 123). Duygusal anlamda bir etkileşim olarak nitelmiş, kişinin sosyal çevresiyle beraber kendisiyle duygusal etkileşme halinde bulunması durumu olarak açıklamıştır (Karagülle, 2015, s. 4). Bireyin mahrem olarak kabul ettiği durumun kendi düşünce perspektifinin bir ürünü olarak nitelendirmiştir. Aynı zamanda Giddens için mahremiyet bir hak olarak değerlendirmekte ve demokrasi bağlamında vazgeçilemez bir unsur olduğunun altını çizmektedir. Kamu alanı içerisinde bireyin özlük haklarını ve kişisel veri veya bilgilerini açmayacağı eylemleri ile duygularını açmasını içermektedir (Yüksel, 2009, s. 278).

Mahremiyet kavramının etimolojisini ortaya koyarken pek çok karşıt ve ortak fikirler üretilmiştir. Farklı yaklaşımlardan birisi ise Alman Sosyolog Norbert Elias'a (2002) aittir. Elias mahremiyet kavramının kişisel anlamda, doğal bir güdü olmadığını ileri sürmüş ve uygarlık süreci içerisinde mahrem alanın ihtiyaç dahilinde ortaya çıktığını belirtmiştir. Elias, mahrem alan ile kamusal alan kavramlarının birbirlerinden farklı şekillerde ele alınış sürecini toplumsal yaşamın modernleşmesi ve uygarlaşma sürecine koşut olarak ele almaktadır. Bu süreçte bireyin ihtiyaçları değişmiş kendine ait bir mahrem alan oluşturma ihtiyacına girmiştir. Özel alan oluşturma süreci ve modernleşme arasında bir neden sonuç ilişkisi kurarak uygarlaşma teorisini

oluşturmuştur. İlkel ve barbar olarak nitelendirdiği geleneksel dönemin birey tanımında, uygarlık dönemiyle beraber bireyin tekil bir özne olarak özdenetimini kendisinin sağlayabildiği bir sürece girmiştir. Aynı zaman da kamusal alan içerisinde bireyin tabiatı gereği “kendini tutma” davranışı derinleşerek bireyin mahrem alanına daha fazla yönelmesine sağlayacak bir unsur oluşturmuştur (Öztekin, 2010, s. 530).

Elias’ın düşüncelerinden hareketle kamusal alan, geleneksel toplumlarda saraya ve burjuva sınıfına gösterilen nezaket ve kibarlık, bireyin var olan kişiliğini gölgeleme gibi davranış biçimlerinin yer aldığı bir alan olurken, mahrem olarak nitelendirdiği alanın içerisinde bireyin toplumsal yapıda ayıplanan davranışları sergilediği bir alan olmuştur. Duerr ise Elias’ın düşüncesine karşıt bir düşünce geliştirerek, ilkel toplumlarda ve batı toplumların da tarihsel süreç içerisinde mahremiyet olgusunun daimî varlığının altını çizmektedir. Duerr Elias’ın belirtmiş olduğu modernleşme süreci içerisinde mahremiyetin gelişmiş olduğu teorisini, modernleşmeye özgü bir kavram olarak indirgenemeyeceğini savunmuştur (Duerr, 2004, s.28). Özellikle cinsel dürtülerin kontrolü noktasında ki özdenetimi yalnızca modern toplum bireyiyle özdeşleştirilmesine karşı çıkan Duerr, modern toplum içerisinde bireyin tarihsel ve kültürel anlamda geçmişten gelen mahremiyet içgüdüsünü devam ettirdiğini öne sürer.

Tavani içinde mahremiyet diğer teorisyenlerden farklı anlamlar içermektedir. Tavani’ye göre mahremiyet olgusunun, canlı olan bir varlık ile ortak özelliklere sahip olduğu savını ortaya koymuştur. Bu düşünceyle ilintili olarak kırılabilmekte, kaybedilebilmekte ve incinebilmektedir. Burada asıl nokta hassas bir oluşum olması yönündedir (Tavani, 2007, s. 3). Her toplumun kendine ait veyahut her bireyin şahsını içeren mahremiyet sınırlılıkları, değişkenlik gösterdiği için mahremiyet alanlarına saygılı davranılması gerektiğini savunmuştur.

Eirik Lokke nin mahremiyet tanımlamasında, kamusal alanla mahrem alanı birbirinden ayıran zıt kavramlar olarak görmemektedir. Bunun sebebi birey sosyalleşme ihtiyacına sahip, sosyal bir varlık olarak, kişisel bilgilerini hür iradesiyle kamusal alanda paylaşmak durumunda bırakılmıştır (E.Lokke, 2018, s. 21,24). Buradaki asıl nokta kişisel verilerini paylaşması hususunda kime ne ölçü de ve ne kadarını paylaşacağı konusudur. Lokke’nin üzerinde durduğu bir başka husus ise kişilerin kendilerine ait bilgilerin mahremiyeti noktasında kendi istedikleri sınırlar içerisinde bilgiyi yönetme noktasında bu hakka sahip olduğunu bilmesinin kontrolüdür. Bireyin başkalarıyla kurduğu ilişkilerde sınırlarının kendisinin belirlemesi ve çizdiği sınırlar kadarının kendi inisiyatifinde olması

olarak tanımlamaktadır. Berkup'un tanımlamasında ise ana tema Locke'nin düşünselliğiyle paralellik göstermektedir. Bireyin özgür bir şekilde doğal halinde kendisini gösterebildiği bir alanın ifadesidir (Çelikoğlu, 2007, s. 1). Sınırlar yine Berkup'un tanımıyla birey tarafından belirlenmektedir. Mahremiyeti bireyin kendine çizmiş olduğu özgürlük sınırları içerisinde karar verme yetisinin bireye ait olması olarak nitelendirir.

Mahremiyet olgusunu özel alan içinde ve kamusal alan içerisinde ele alan başka bir düşünürde Habermas olmuştur. Ona göre özel alan ifade karşılığı aile, sosyal çevresi ve yakın arkadaşlarından oluşmaktadır. “*Özel alanın psikolojik arka yüzü*” olarak tanımlar. Birey özel alanı içerisinde kendini ortaya koyabilmekte ve bilgi aktarım noktasında kontrollü olması gerekmemektedir. Özel alan kişinin istediğini yapma hürriyetine sahip olduğu bir alan olarak tasvir edilmiştir. Kamusal alan çerçevesini ise, özel alan dışında ki herkesi kapsar niteliktedir. (Habermas, 2010, s. 420,421). Mahremiyet kavramının kişiler için ayrıcalık olmaktansa, bir hak olduğunun ve bu hak talebi doğrultusunda, görünürlüğünün özerkliğinin kendi tekelinde olması gerektiğini vurgulamıştır. Sennett ise mahremiyet konusuna ideolojik yaklaşmıştır. Mahremiyetin güven veyahut samimiyet ortamı ile bağlantılı değil tam aksi bu durumların beklentisi içerisinde biçimlendiğini savunmaktadır (Sennett, 2010, s. 420,421).

Georges Duby, göre ise, özel alan ve özel hayatın sınırlarının belirlenmesi gerektiğini savunmuştur. Tarihsel anlamda mahremiyet kavramını ele almamak gerektiğini savunmuştur. Kamusal alan ve özel alan arasında ki yöneticiler ve yönetilenler bağlamında da sınır olması gerekliliğine savunmuştur (Prost, 2008, s. 7,10). Duby mahremiyet olgusunu geri çekilebileceğimiz veyahut herhangi bir durumda kaçabileceğimiz bağışıklık alanı olarak ifade eder.

Mahremiyet olgusuna günümüz teorisyenleri de gündelik kullanımı üzerinden bir tanımlama yapmışlardır. Beceni ve Uçkan yapmış olduğu bu tanımlama içerisinde kişilerin devletin ve dışarıdan herhangi bir müdahalesi altında kalmadan serbest bir şekilde davranabildikleri, yaşamsal faaliyetler devam ettirebildikleri bir kişisel alanın veyahut özlük haklarıyla doğru orantılı tüm unsurları kapsayan bütünü temsil eden kavram olarak mahremiyet olgusunu nitelendirmiştir (Çelikoğlu, 2007, s. 6,7). Gizlilik esaslı bir yaklaşımda bulunan Nilüfer Göle ise mahremiyet tanımlaması içerisinde aile yaşamına, bir kadının kendi çizdiği sınırlar içerisinde ki alana, yasaklanması gereken ve saklı tutulması istenen unsurlarla ilintilidir. Aynı zamanda da daha samimi ilişkiler

sonucu, daha sınırlı kişiler tarafından paylaşılabilen alanın bir ifadesi olarak konumlandırır. Mahremiyete bir başka perspektif üzerinden incelemede buluna Cihan Aktaş ise bireysel anlamda kişinin kendini tanıması, yaşamını sürdürebilmesi, duygularını, düşüncelerini ve bireye ait olan tüm becerileri istediği yöne tayin edebilme ve kullanılan bu yeteneklerin geliştirebilmek adına maddi açıdan ve manevi açıdan korunması gereken asgari sınırları içermektedir.

Modernleşmeyle beraber mahremiyet olgusu hukuk alanında da varlık sahası bulmuştur. Mahremiyet kavramı, en temel hakların arasında görülen mahremiyet hakkı, hukuk sistemi içinde ayrıca büyük önem taşımaktadır. Bu hak, hukuk sistemi tarafından güvence altına alınmıştır. Hukuki bir terim olarak mahremiyet kavramı hukuk terminolojisine dahil olmuştur. Hukuk terminolojisinde, mahremiyet olgusu bireyin yaşam alanını kapsayan, özel hayatı, gizli yaşam alanı olmak üzere çeşitli alanlara ayırarak incelenmiştir. Gizli alan olarak ayırdığı alanını bireyin kendisine has değerlerini koruduğu, yalnızca kendisine ait bir alan olarak nitelemiştir (Çelikoğlu, 2007, s. 17). Hukuki açıdan modernleşmenin bireye tanıdığı olduğu mahremiyet hakkı doğrultusunda çeşitli etkilerle hukuk sistemi içerisinde de mahremiyet olgusu değişime ve dönüşüme uğramıştır. Hukuk sisteminde mahremiyet noktasında yaşanan bu değişimin temelinde yatan husus bireyin iradesi modernleşmeyle beraber dikkate alınmış olmasıdır.

Mahremiyetin bir hak olarak yasalarca güvence altına alınmasına örnek olarak; BM'nin Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin "mahremiyet hakkı" adlı başlığında 17.maddesinde bulunan "Hiçbir bireyin özel hayatını ve aile hayatını, yaşadığı yeri veya iletişim sağlamasını keyfi olarak ve hukuk sistemine aykırı bir müdahale gerçekleştirilemez". "Bireyin onuruna veya itibarını zedelemeye yönelik bir davranışta bulunması hukuk sistemine aykırı bir nitelik taşıyacağından bu tür bir saldırıya maruz bırakılamaz" ibareleri yer almaktadır. Toplumsal yapı içerisinde her birey bu hususlar doğrultusunda hukuk tarafından güvence altına alınmış ve yasalarca korunma altında olma hakkına sahiptir (2301). Buradan hareketle hem hukuk tarafından bir güvencesinin olması hem bireyin hakları ve kişisel irade noktasında destekler nitelikte ki özerkliği biricikleştirmesi noktası önemli bir kavram olmuştur.

Gözetim kavramıyla ile mahremiyet kavramı ne kadar ters orantı da gibi görünse de aynı payda da bulunduğu noktalar mevcuttur. İki kavramın özüne bakacak olursak temelde zıtlığı, gözetim mekanizmaları gizlilik önünde bir tehlike arz ederken mahremiyet kavramı içerik yönünden gizliliği bir hak olarak görerek öncelemiş olmasıdır.

2.1.2. Mahremiyetin Anthony Giddens Perspektifinden Bireysel Temelleri

Anthony Giddens'a göre, mahremiyet kavramını birey üzerinden ele almıştır. Psikik ve aynı zaman da toplumsal değişim bağlamında bireye yönelik baskı olarak nitelendirmiştir. Toplumsal değişim içerisinde mahremiyet olgusunu kamusal alanlarda dönüşümü üzerine eğilen Giddens öncelikli olarak toplumsal cinsiyet rolleri ve ikili ilişkiler içerisinde mahremiyet alanlarında olan sınırlılıkların silikleşmesini konu almıştır. Mahremiyetin dönüşümü gözlemleyebileceğimiz alanlardan bir tanesi de Giddens'a göre cinsellik olmuştur. Öncesinde kamusal alanlarda tabu niteliğinde olan bu kavram, günümüzde mahrem anlayışı noktasında değişime uğramış ve kamusal alanlarda tartışılmaya açık bir konuma gelmiştir (Giddens, 1994, s. 7, 91, 167).

Giddens, *mahremiyetin eğer devamlı bir duygusal yakınlık isteği olarak görülürse baskıcı olacağı* görüşünün yanında, iki kişinin aralarında kurmuş olduğu duygusal bağ üzerinden yapılan değerlendirme olarak ele alınırsa farklı bir mahremiyet anlayışının ortaya konulacağını belirtmiştir. Aynı zamanda Giddens için mahremiyet kamusal alan içerisinde ki demokrasiyle tümüyle uyumlu bir biçimde, bireyler arasında ki alanın topyekûn demokratikleştirilmesini içermektedir. Dolayısıyla buradan hareketle kamusal alan içerisinde yaşanan bu değişimin neticesinde modern kurumlar üzerinde etkileri gözlenmeye başlanmıştır (Giddens,1994, s. 91).

Geçmişten günümüzü bakıldığında mahremiyetin dönüşümü noktasında kadın ve erkeğe yüklenen roller farklılaşmıştır. Kadınların tek eşli olmaları toplumsal yaşam içerisinde beklenirken geleneksel toplum anlayışında erkeklerin birden fazla evlilik yapması absürt karşılanacak bir durum sayılmamaktadır. Evlilik dışı cinsellik erkeklerin nezdinde sıradan bir durum olarak kabul edilirken, kadın toplumsal yapı içerisinde aynı konu üzerinden dışlanması söz konusu olmuştur. Modern dönem öncesinde kadınlar evlilik dışı ilişkilerde bulunmamaları gerektiğinin bilincinde davranışlar sergilemiş ve kadının mahremiyet alanı ile erkeğin mahremiyet alanından farklı bir anlayışa sahip olduğu görülmüştür (Çelikoğlu, 2007, s. 17). Günümüzde ise kadın için bu tabular daha esnek bir hale gelmiş olduğunu savunmuştur. Giddens Foucault'nun plastik cinsellik kavramı üzerinden kadının cinselliğinin özerkliğinin artması konusu ile geleneksel kadın üzerinden kontrolcü bakışın değişmesine yönelik saptamalarda bulunmuştur (Giddens,1994, s. 155).

Mahremiyetin dönüşümünde bir diğer etkin alan ise cinsiyet anlamında gerçekleşmiştir. Giddens'a göre modern dönem içerisinde mahremiyeti açıklarken gayler,

eşcinseller üzerinden tanımlamalarını gerçekleştirmiştir (Giddens,1994, s. 52). Giddens ayrıca eşcinsel evlilikler gibi mahremiyet alanına ait konular üzerinde durarak bu konuların gün yüzüne çıkartılması ve hayatımıza girmesi günümüz toplumunda kolaylaşmış olduğunun altını çizmektedir (Giddens, 1997, s. 163). Geleneksel kalıpların yıkılarak daha görünür olduklarını ve toplumsal yapı içerisinde geçmişe nazaran kabulleri artmış olduğu ifadesinde bulunur (Aydın, 2009, s. 64).

Modern öncesi dönemde eşcinselliğin yasalar tarafından yasaklanan bir eylem olduğunu belirtirken 19.yy. gelindiğinde bu konu toplumda ki belirli kesimler tarafından varlığı kabul görmeye başladığı ve toplumsal yapıda değişen cinsiyet algılarının birey ve toplum üzerinde ki etkilerine değinmiştir.

Giddens’a göre mahremiyet anlamında en büyük değişim cinselliğin her iki cins için de yalnızca soyun devam ettirilmesine yönelik bir durum olarak görülmesinden uzaklaşmıştır. Soyun devamı kaygısını modern dönem öncesine ait bir durum olmakla beraber yaşanan değişimin nedeni yalnızca doğum kontrolünde meydana gelen değişmelerle sınırlı değildir. Bireylerin evlilik anlayışlarının değişmesi, ekonomik anlamda yaşanan değişimler ve demografik yapı da yaşanan dönüşümler etkili olmuştur (Pierson, 2001, s. 139).

Modern dönemle beraber cinsellik kavramı gelenekten arındırılmaya başlamıştır. Jean Baudrillard ise bireyin mahremiyetini beden algısı üzerinden ifade etmiştir. Bedenin artık kamusal alana sunulurken metalaştırıldığını belirtmektedir. Uzun yıllar süren püritenlik döneminden sonra yaşanan cinsel anlamda özgürleşme süreci insan bedeninin yeniden keşfi ile beraber beden üzerinden gençlik ve sağlık alanlarına karşı bakışı değiştirmiştir (Vatandaş, 2020, s. 448). Aynı zamanda erillik-dişilik konusu, bedenle ilgili daha sağlıklı daha genç kalma konuları gün yüzüne çıkmıştır. Kişinin mahrem olan ve özel alanı sayılan bedeni artık günümüzde daha fazla görünür hale gelmiş ve mahremiyetin sınırı genişletilmiştir. Kitle iletişim araçlarıyla beraber özellikle kadın bedenin teşhir edilmesi üzerinden tüketim ve reklamcılık alanlarında bedenin metalaşması söz konusu olmuştur.

Geleneksel dönemin bütüncül “biz” anlayışına karşın modern dönemin bireyinin “ben” anlayışının vermiş olduğu özgürlük anlayışı romantizmden ile erotizme kadar uzanan bir süreç içerisinde birey mahrem alanını açık bir biçimde sunmaya başlamıştır.

2.2. TARİHSEL DÖNEMLER İÇERİSİNDE MAHREMİYET OLGUSU

Mahremiyet kavramının çeşitli anlamları incelendikten sonra mahremiyet olgusunun değişimini anlayabilmenin yolu, tarihsel gelişimini anlamak ile mümkündür. Tarihsel anlamda mahremiyet kavramı her dönemde var olmuş bir kavramdır. Mahremiyetin dönüşümünü anlayabilmek adına tarihsel dönemler içerisinde ki dönüşümünü bu bölümde detaylandırılacaktır. Dönemler arasında ki analizini yapmadan önce mahremiyetin dönüşümünü etkileyen belirli unsurlardan bahsedecek olursak; İletişim ve enformasyon teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucu, yazılı alanda yaşanan ilerlemeler, görsel medyanın dönüşümü, teknolojinin gelişimi sonrasında telefonların hayatımızda ki rolü, internet kullanımı, gözetim aygıtları, sosyal alanlardaki gelişmeler ve kültürel manada yaşanan dönüşüm mahremiyet olgusunu şekillendirmiştir (Özşekerli, 2016, s. 44).

Endüstri devrimi ile beraber işin tanımının değişmesi geleneksel iş anlayışı ve aile yapısındaki değişikliklere neden olması, teknik gelişimin eğitim seviyesini etkilemesi sonucu, bireyselleşmenin oluşması ve özgür düşünceye sahip bir toplum oluşturmaya yönelik çabalarda, mahremiyet olgusunun değişimine yol açmıştır. Aynı zaman da birçok alanı etkileyen ve birçok alandan da etkilenen mahremiyet kavramı, ekonomik koşulların değişimine bağlı bir düzlemde de şekillenmiştir (Çelikoğlu, 2007, s. 12). Şöyle ki bireylerin alım güçlerinde yaşanan artış ürün çeşitliliğinin artması ve pazarlama tekniklerinin birbirleriyle orantılı olarak ivme kazanması sonucunda, enformasyon teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin takibinin sağlanması ve siyasal anlamda yaşanan değişimler, kamusal alanlarda ve kamu yararı odaklı gözetleme aygıtlarının kullanılması gibi pek çok unsur ekonomik koşullar bağlamında mahremiyetin dönüşümünü etkilemiştir.

Yaşanan tüm değişimlerden hareketle bireyselleşme ve yeni bir kimlik inşası yaşanırken gözetim aygıtlarının sağlamış olduğu yoğun gözetleme pratikleri, bireyin sahip olduğu özel alana müdahale imkânı sağlamıştır. Gün geçtikçe artan gözetim pratikleri mahremiyetin dönüşümünde etkili bir faktör olmuştur. Mahremiyet olgusunun tarihsel dönemler arasındaki değişimini gözlenebileceği bir başka alan ise gelenek, görenek anlamında, düşünce yapısı, aile veyahut toplumsal yapı hakkında fikir oluşturmamızı sağlayan unsurlardan bir diğeri mimari olmuştur (Çetin, 1999). Geleneksel toplum da mahremiyet kısmında bu konu detaylandırılacaktır. Daha sonrası için

modernizmin mahremiyete etkileri ve son olarak post modernizmin mahremiyetimin dönüşümünde ki etkisi konu alınacaktır.

2.2.1. Geleneksel Dönem ve Mahremiyet Olgusu

Mahremiyet kavramının ortaya çıkışını geleneksel bağlamda değerlendirmeye başlarken ilkel toplumların hayat tarzları incelenmektedir. Alvin Toffler'ın "Toplumsal Sınıflandırması"nda toplumları tarım toplumu, sanayi toplumu, bilgi toplumu şeklinde üçe ayırmıştır. Toprak işlenmeye başlandığında ilkel toplumdan tarım toplumuna geçilmiştir. Yerleşik hayata geçilmemiş oluşu, mağara ve ağaç kavuğunda yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Aynı sebepten ötürü bununla beraber toplumsal yapıda, toplumsal kurallar görülmemektedir. "Tabu" adını verdikleri yasak davranışlar mevcuttur (Çoban, 2019, s. 6). O dönemde tabu adını verdikleri yasaklar içerisinde istenmeyen davranışları düzenlemek için ve mahremiyet sınırlarının belirlenmesi için kullanılan bir kavram olarak konumlandırılmıştır. Bir kişinin işlediği suç, tüm topluma mal edilmektedir. Bu yasaklara bağlı olarak geliştirilen kurallar da mahremiyet kavramının insanlığın her dönemde ve toplumda varlığının ispatı niteliğindedir.

Modern dönem öncesi veyahut geleneksel dönemlere baktığımızda, bireyin var olduğu toplumdan bağımsız bir tanımlama mevcut değildir. Toplumsal yapıda var olduğu konum, birinin çocuğu, eşi babası veya annesi ya da etnik olarak nereye mensup olduğuyula alakalı bir tanımlama mevcuttur. Bu şekilde tanımlanan birey toplumsal yapı içerisinde, varlığını ortaya koyamamakla beraber, modernleşmenin koşulları içerisinde bütünselliğini sağlamaya yetecek bireyselliği bünyesinde barındırmamaktadır (Macintyre, 2001, s. 60,61). Modernleşme döneminde bu durum, geleneksel yapıda var olan, bireyin üzerinde ki kolaylıkla sağlanan hiyerarşi, yerini değerlerden ve ortodoks inançlardan arındırılarak bireyselliğin doğuşunu meydana getiren unsurları modernleşmenin sunduğu imkanlar neticesinde bulmuştur.

Geleneksel dönemde toplumsal hayat içerisinde mahremiyet olgusu geçerliliği olan bir unsur olmamasıyla beraber, günümüz koşullarında değerlendirdiğimiz zaman kapsamı daha geniştir. Modern toplum öncesinde bireyin özgürlüğünden söz etmek pek mümkün olmamakla beraber, birey toplumsal yapıda kolektif bir biçimde yaşam sürdürmekteydi. Bu nedenle mahremiyetin kapsamını daha dar bir biçimde toplumsal normların zemininde geleneksel dönem mahremiyeti açıklanmıştır.

Toplumsal yapının geleneksel toplumda baskın olması kişinin davranışlarını konumlandıran bir durumu beraberinde getirmiştir. Akrabalarının, komşularının yaşamın her alanında belirleyici baskıları bireyin özür lülüğünü ve mahremiyet alanını sınırlandırmaktadır. Kişinin sosyal yaşam içerisinde ki konumu, cinsiyeti, yaşı, soyunun nereden geldiği toplumsal yapı içerisinde sınırlarını belirleyen belli unsurlar arasında yer almıştır (Yüksel, 2009, s. 190).

Mağaralarda ve ağaç kavuğunda yaşayan ilkel toplumlarda bahsedilen sınırlı barınma alanları içerisinde yaşamlarını sürdürmeleri, özel alan gibi imkânlara sahip olmalarını engellemiştir. Buna rağmen kendilerine ait soyut bir mahrem alanı oluşturmaya çabaladıkları görülmüştür. Bur duruma örnek olarak Peru'da yaşamış olan Yagualar ile Lametler odasız geniş alanlarda yaşamalarına rağmen yüzünü duvara dönen kişiyi rahatsız etmekten kaçındıkları bilinmektedir. Mahremiyet bir ihtiyaç olduğu için sınırlı alanda dahi varlık bulmaya çalışmıştır.

Bu ihtiyaç kültürden kültüre de farklılık göstermektedir. Batı kültürü içerisinde mahremiyet bireyin bedeni üzerinden bir dokunulmazlığı temsil ederken, doğu kültüründe bu durum kamusal alanda mahrem olarak kabul edilen sınırlı alanlarının görülmemesi ve korunması üzerinden bir ifadedir (Çelikoğlu, 2007, s. 178). Buna örnek gösterecek olursak geleneksel toplumlarda hayvanların bulunduğu ahırlar bireylerin evlerinde önünde konumlandırılmıştır. Bunun sebebi ise dışarıdan evi gören kişilerin önce ahırını görmelerini sağlamak ve mahremiyetlerini koruma düşüncesidir. Geleneksel toplumlarda özellikle ev mahrem alan olarak kabul görmüş yaşadıkları yerlerden yaşam koşullarından ve oluşturdukları mekâna kadar mahremiyet anlayışları şekillenmiştir. Özetle mahremiyet kavramı, doğuda görünür olmama haliyken, Batı'da dokunulmazlığı temsil etmektedir.

Tarımsal faaliyetlerin başladığı döneme geçiş ile beraber, toplumlar yerleşik bir yaşam tarzına sahip olmuşlardır. Yerleşik yaşam toplumsal kuralları beraberinde getirmiş, toplumsal düzen oluşturulmaya başlanılmıştır. İlk tarım toplulukları Mezopotamya'da görülmüştür. Tarım toplumlarında toplumsal kurallar dini inanç temellidir, kast sistemi ve ataerkil toplum yapısı görülmektedir (Karagülle, 2015, s. 20). Ataerkil sistem içerisinde mahremiyet erkeklerin belirlemiş olduğu sınırlara kadınların uyum sağladığı bir sistem olarak açıklanmıştır. İnanç temelli bir şekilde çizilen bu sınırlar gelenek örf adetler ve dönemin koşullarına ait normlar mahremiyet sınırlarını belirlemiştir. Geleneksel toplumlarda mahremiyet ahlaki kurallarla var olmuştur. Ahlakla

bağlantılı olan değerlendirmeler, aynı zaman da mahrem olanın da sınırlarını belirlemektedir (Çelikoğlu, 2007, s. 177). Toplumsal normlar sonucu belirlenen mahremiyet algısı toplumsal ve bireysel açıdan etkin olmuştur. Geleneksel yapıda ataerkil anlayış sebebiyle kadının mahremi daha fazla ön plana çıkmıştır ve mahremiyetin koruyuculuğu erkekler tarafından sağlanmıştır. Buradan hareketle bakıldığında mahremiyet, bireyin temek hakkı olmaktan uzaktır.

Yerleşik hayat sonrası halktan vergi alınması sonucu burjuvazi sınıfı ortaya çıkmıştır ve halkla sosyo-ekonomik bir uçurum oluşmuştur. Fakirleşen halkın okuma-yazma seviyesi de gerilemiş, batıl inançlara dayalı fikir ve düşünceler artmıştır. Dolayısıyla böyle bir toplumsal yapı içerisinde bilim ve felsefe konuları halk nezdinde bir karşılık bulamamış ve gelişme gösterememiştir. Böyle bir toplumsal yapı modelinde mahremiyetin bir hak olarak gözetilmesi mümkün olmamakla beraber sınırlar yönetici erkin tekelinde çizilmesine sebep olmuştur. Tarım toplumlarında mahremiyet dini inançların, ahlak kurallarının yanı sıra batıl inançlar etkisiyle de şekillenmiştir (Soral, 2019, s. 5). Geleneksel toplumlar da herhangi bir grup içerisinde ahlaki kurallar mahrem sayılırken başka bir toplumsal yapı içerisinde yalnızca batıl bir inanç veyahut özel alan kabulünde bir düşünce ve davranış olarak değerlendirilmektedir.

Bireyin mahremiyetini sınırlayan bir başka unsur ise mekandır. Lewis Mumford, 17.yy saraylarda uşaklar ve efendilerin aynı odalarda kaldıklarını, bütün odaların birbirleriyle bağlantılı bir biçimde açıldığını ve benzer özellikleri taşıdığını ifade etmektedir. Bu dönemler de odalar birbirinden ayrılmamış ve özel işlevlere sahip değildi. Yine aynı dönem içerisinde İngiltere’de Angola Sakson etnik kökenine sahip toplulukların barınma alanları tıpkı Peru’daki ilkel toplum kabilelerinde olduğu gibi geniş büyüklükte bir odadan oluşmaktaydı. Aileyi oluşturan bütün bireyler tek bir mekân içerisinde yaşamsal faaliyetlerini sürdürmekteydi. Tıpkı saraylarda olduğu gibi bu tek odaların içerisinde yemek yenir, o oda içerisinde uyunur, gelenler orada konaklanması sağlanır ve eğlence alanı olarak da yine o oda kullanılırdı. Özel bir yaşam anlayışı gelişmemiş yabancılarla beraber paylaşılan alanlar arasında belirli sınırlar çizilmediği bir dönemdir (Öztekin, 2010, s. 530).

Modernleşme süreciyle beraber mekanlarda değişime uğramış ve bununla beraber ilk olarak uyumak için ayrı bir yatak odası daha sonradan oturulacak alanın ayrılmasıyla kademeli bir şekilde mekanlar ayrılmaya başlamıştır (Francois, 1986).Geleneksel toplumlarda ki geniş evler ve kalabalık aile yaşantısı modernizmle

beraber yerini daha dar yaşam alanlarına bırakmıştır. Burjuva ailelerde, mahremiyet sınırları çizilmeye başlamış ve misafirlik için bir haneye gidecek olan kişiler önceden haber vermeye başlamıştır. Bu durum mahremiyet sınırlarının çizilmesinde önemli bir adım oluşturmıştır. Ev içerisinde hizmet veren kişiler artık zille çağırılmaya başlanmıştır. Mahrem alanın sınırlarının çizilmesi toplumsal roller içerisinde de belirgin sınırlılıklara yol açmıştır. Şöyle ki uşaklar artık efendilerin, odalarından çıkartılmış. Hizmetçiler hizmet verdikleri ailelerin sofralarından ve çocuk artık ailelerin yatak odalarından uzaklaştırılmıştır. Aile kavramı toplumsal ile ahlaki anlamlarının dışında daha mahrem alanın içerisinde manevi bir anlam taşıması bu dönemde etkilerini göstermeye başlamıştır (Gürbilek, 2016, s.58).

Eski Roma’da şehir yaşantısına geçilmesiyle beraber özel alan ve kamusal alan ikiliği doğmuştur. Eski Yunan’da tıpkı günümüz modern toplum yaşantısına eş ev ile şehir hayatı birbirlerinden ayrılmıştır. Politika ile şehrin alanı olarak polisler (şehir devleti) kurulmuştur. Ev ile ailenin alanı ise oikos (ev) olarak özel ve kamusal anlamda sınırlar çizilmiştir. Eski Roma’da ve Eski Yunan’da görülen bu ikili durum günümüzden farklı olarak modern bireyin, özel alan olarak tasvir etmiş olduğu mahremiyet bölgesi, doğal davranışlara sahip olduğu, kendi belirlediği sınırlar ve kontrolü dahilinde olan alandır. Modern birey özel alanını ayrıcalıklı kendine ait bir alan olarak görürken, kamusal alanı mecburi bir görev alanı olarak görmektedir. Oysa özel ve kamusal alana günümüzde atfedilen rollerin aksine Eski Roma ve Eski Yunan’da özel alan zorunlu görevlerin, mahrumiyette bırakılmışlığın ifadesi olmuştur. Özgürlüğün ve mahremiyet alanının ifadesi ise, onlara göre kamusal alan olmuştur (Gürbilek, 2016, s.56-57). Dolayısıyla özel alan özgürlüklerden muaf bırakılmış çocuklar, kadınlar ve köleler alanı iken, kamusal alanı ifade eden özgür alan erkeklere ait olmuştur.

2.2.2. Modernizm ve Mahremiyet Olgusu

Modernizm, toplumsal yapıda köklü değişimler sonucu meydana gelmiştir. 16. ve 17.yy Avrupa’sında ilk etkileri görülmeye başlanmıştır. Moderniteye geçişi kültürel alanda, bilimsel alanda, endüstriyel ve teknik alanlarda ortaya çıkmış olan değişimler devrimler sonucu şekillenmiştir (Köroğlu, 2013, s.433). Modernizm sadece belirli bir bölgede etki görmemiş aynı zaman da tüm dünyayı tesir alanı içerisine almıştır. İnsan ile doğayı anlamlandırmada bilim ve rasyonelliğin yol gösterici bir niteliği olarak modernizm ortaya çıkmıştır (Özşekerli, 2016, s. 54).

Modernizm, toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirmeye yönelikken, bu durum mahremiyet alanını etkilemiştir. Geleneksel toplumların mahremiyet algısını genel manada biçimlendiren ve yön veren din olgusu modernizm akıl ve bilimi öncelemesi sebebiyle, dini alanda yapılan reformlarla mahremiyet olgusunun değişimine yol açmıştır. Bu sebeplerden ötürü mahremiyet alanını tarihsel anlamda en çok etkileyen unsur modernizm olmuştur. Mahremiyet kavramı ile modernizm kavramı biçimlendirme de en temel noktalar bireyin eylemleri, gerçekleştirebildikleri, gerçekleştiremedikleri, beğenilerine sunulan şeylere karşı tepkileri, paylaştıkları özel alana ait bilgiler veyahut paylaşmadıkları, duygu ve düşüncelerini ifade biçimleri, kimlere özel alanını gizleyip kimlere gizlemeyeceğine kadar birçok bireysel faaliyetin ve eylemlerin belirleyici olmuştur (Arendt, 2013, s. 93).

Mahremiyet olgusu modernleşme ile beraber hem yenilikçi hem de eleştirel bir perspektif ortaya konulmasına sebep olmuştur. Bu değişimden gelenekler ve alışkanlıklar da sürdürülebilirlik açısından etkilenmiştir. Gültekin'in "Modernite olarak yeni bir döneme girildiğini, bu dönemde eski geleneğe ait güzellik ve kahramanlık kavramlarının kalmadığının farkı gözlenmektedir" ifadesiyle belirli kalıpların mahremiyet boyutunda değiştiğinin altını çizmektedir (Gültekin, 2007, s.84). Geleneksel toplumda erkeklerin özel alanı koruma muhafızlığı kırılarak özel alanın mahiyetinin değişmesiyle mahremiyet alanları genişlemiştir. Mahremiyetin sürdürülebilirliği noktasında enformasyon teknolojilerinin küresel boyutu artık küçük gruplar veyahut belirli toplumlardan korunması gereken bir şey olmaktan çıkıp, mahremiyet alanlarına dahil olabilecek ya da tehdit oluşturabilecek kesim genişlemiştir.

Yenilikçi ve eleştirel bakış açısının ortaya çıkmasıyla, modern dönemde yaşayan bireyler geliştirdikleri sorgulayıcı ve eleştirici davranışlarını gündelik yaşam pratikleri ile birleştirmişlerdir. Gelişmemiş veya gelişmekte olan toplumlara bakıldığında, modernleşme hareketleri geleneksel toplumlar ile modern toplumların kıyaslanmasına sebep olmuştur. Çünkü modernlik yeninin kabul görülmesi ve eskinin reddedilmesidir. Özetle modernleşmeyle dâhil olan her şey modern ve üstünken onun dışındaki her şey geleneksel olarak kabul görmüştür (Karagülle, 2015, s. 58). Mahremiyet noktasında ise geleneksel davranış kalıpları ve farklı inançlardan sıyrılarak kendine yeni bir kimlik inşa sürecine girmesi modernizm için gerekli bir koşul olmuştur.

Marshall Berman'ın ifadesine göre modernizme geçiş sürecini üç temel evreye ayırmıştır. Bunlardan ilki bireyin 16.yy ve 18.yy aralığında modernizmle yeniliklerini

tanımaya ve anlamlandırmaya çalıştığı dönemi ifade ederken, ikinci evreyi ise kamu da yaşanan modern anlamda değişim ve devrimci davranışların mevcut olduğu dönem olarak tanımlamıştır. Son olarak üçüncü evrede ise, modernizmin kültürel boyutlarının toplumlar arası yayılımını konu almıştır (Yücedağ, 2010, s.83). Modernizm toplumsal dinamikleri hızlı bir biçimde şekillendirmesi, bireyleri ve toplumu etkilemiş ve dönemin koşullarına entegre olmalarını zorunlu kılmıştır.

Toplumsal yaşamda değişen dinamikler bireyin davranış kalıplarının da değişmesine yol açmıştır. Alix Inkeles bu konu hakkında modern bireyin nasıl olması gerektiğini belirli sınırlar içerisinde ifade etmiştir. Modernizmin koşullarına hızlı bir biçimde uyum sağlayan, yenilikler noktasında her türlü gelişmeye açık olan ve herhangi bir dogmayı körü körüne kabul etmeyip sorgulayarak ve düşünerek hareket eden, geçmişin kabul görmüşlükleri yerine gelecekte ve günümüzde neler yapabileceğine odaklanan, bilimselliğe ve teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilen bir birey tasvirinde bulunmuştur. Buradan hareketle düşünce biçimi değişen modern birey, yaşam alanı ve mahremiyet alanında da değişime gitmiştir.

Endüstri devrimi sonrasında yaşanan moderniteye geçiş sürecinde kişinin hayat tarzı ve toplumsal yapıda mevcut faaliyetleri ve alışkanlıkları üzerinde köklü değişimlere yol açmıştır. Modernizm öncesi dönemde, fiziksel güç ön planda olurken modernitenin sunmuş olduğu imkanlar neticesin de enformasyon teknolojileriyle beraber mesleki tanımlamalar farklılaşmış, yeni iş tanımlarıyla beraber mevcut sistem de hiyerarşik düzenler oluşmaya başlamıştır. Fiziksel gücün yanında teknik ilerlemelerle bireyler rasyonel eylemler gerçekleştirmeye başlamıştır.

Birey, geleneksel toplumlara veyahut modern öncesi toplumlara göre yeni iş tanımlarında ve yeni üretim sistemleri içerisinde daha fazla iletişim ve etkileşim halinde bulunması durumu söz konusu olmuştur (Çoban, 2019, s. 7). Dolayısıyla birey bu noktada toplumsal yapı içerisinde, toplumsal rolleri önem kazanmaya başlamıştır. Endüstri devrimi sonrasın da yaşanan bu değişimler birey ve toplumun mahremiyet anlayışlarını da etkilemiş mahremiyet algısı dönemin koşullarıyla beraber dönüşmüştür. Dini hiyerarşinin boyunduruğundan ayrıışan ve aydınlanma döneminin etkin bir faili olan birey için mahremiyetin kendine has alanlarla sınırlı olması ihtiyacı doğmuştur.

Enformasyon toplumuna gelindiğinde yalnızlaşma ve bireyselliğin daha fazla ön planda olması bireyin mahremiyet noktasında farkındalığının artmasını sağlamıştır. Aynı zamanda enformasyon teknolojilerinin beraberinde getirmiş olduğu zaman ve mekân

mevhumunun dönüşümü küreselleşmeyle beraber kültürel aktarımlar sağlamış bunun sonucunda mahremiyet anlayışı kültür alışverişi neticesinde, bireylerin mahremiyet tanımlamalarını değişime uğratmıştır.

Modernleşme sonucunda özel alan, kamusal alan üzerinde üstünlük kazanmıştır. Bu dengenin bozulmasına yönelik temelde modernleşmenin yanında kapitalizm ve sekülerleşme de etkin olmuştur. Sennett'e göre kamusal alanın giderek daha da güçlenen özel alan üzerinde aşındırıcı bir etkiye sahip olduğunu belirtir. Bunun sebebi olarak ise Sennett'in ifadesiyle bireyler geçmişten o güne dek getirmiş oldukları toplumsal hafızalarına yönelik bir tehdit unsuru olarak görmesidir. O güne kadar inanmayı seçtikleri ve sığınak olarak gördükleri manevi değerlerin zedelendiği bir alana dönüştüğünü savunmuştur. Evi tasvir ederken manevi bir sığınağa benzeten Sennett aynı zaman da evi bireyin güvenliğinin temeli olarak görmüştür. Kamusal alana ait olan kent ve kişisel mabet olarak gördüğü evin konumu iç içe geçtiğini belirtir (Sennett, 199, s,38).

Modernizm sonrası yaşanan ekonomik ve sosyal hayat içerisinde görünen sarsıntılardan, toplumsal hayat içerisinde birey mahrem alanına sığınmıştır. Mahrem alan kutsanırken, kamusal alan dinamiğini 18.yy kaybetmiştir. Kamusal alanlar artık eski dönemlerdeki, canlılığını, fikir paylaşımlarının yaşandığı dolu mekanlar olmaktan çıkmıştır daha durağan yerler haline gelmiştir. Otobüsler, sokaklar, kafeler, marketler gibi pek çok alanda iletişim kurulmadan yalnızca göz temasının olduğu yerlere dönüşmüştür.

Bireyselliğin kutsandığı bu dönem içerisinde mahrem alanı korunması gereken bir unsur ve değer haline dönüşmüştür. Gelişen teknolojiler ile mahrem alanı önemli bir hale gelmişse de aynı zamanda bu gelişmeler ışığında bu alana yönelik tehditleri de beraberinde getirmiştir. Özel ve kamusal alan dinamiklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için ise modernleşme sürecinin doğru anlaşılması en önemli hususlardan biridir.

Rasyonelliğin egemen olduğu dönem içerisinde birey, kavramının ön plana çıkmasıyla beraber toplumsal yapının bir parçası olarak görülmekten uzaklaşıp yeni bir kimlik inşa sürecine geçilmiştir. Modernleşme sonuçlarında biri olan mekânsal değişiklikler bireylerin şehirlerde yaşamaya başladığı dönemlerde mahremiyet olgusu kırsal alandan farklı seyir göstermiştir. Şehir hayatına entegre olmaya çalışan birey mahremiyet alanını genişletmiştir. Buradan hareketle modernleşmenin yol açtığı mahrem ve kamusal alan ikiliği net bir şekilde birbirinden ayrıştırıldığı görüşünü savunan teorisyenlerin yanı sıra, mahremiyetin modernleşme sürecinden öncesinde de varlığını koruduğunu savunan düşünürler mevcuttur.

Elias, toplumsal yapıda ki dönüşüm sonrasında yeni bir kimlik kazanan bireyin modernleşme süreci ile beraber mahremiyet alanına daha fazla özen göstermiş olduğunu belirtir. Duerr ise bireyin mahremiyetini modernleşme sürecinin öncesinde de bireysel anlamda mahremiyet alanının sınırlılıklarını çizdiğini ve farkında olarak bireyin davranışlarını şekillendirdiğini öne sürmüştür (Özşekerli, 2016, s. 11).

Mahremiyet kavramı hür iradenin sonucu verilmiş kararlar bütünü olmayıp, toplumsal yapıda modernizmle üretilen sistem ve araçlar aracılığı ile inşa edilen gündelik yaşam ile birlikte modernizmi oluşturmuş olduğu tüketim kültürüne doğru bir yönelim göstermesi sebebiyle pozitivist yaklaşımlarında etkisini görmek mümkün hale gelmiştir. Modernizmle beraber hukuk sistemiyle ortaya çıkan yasalarla beraber yeni şeklini alan modern gündelik yaşam da yaşanan değişim mahremiyet alanına da dahil olmuştur.

Modern bireyin mahrem alanı yaşadığı mekân olmuştur. İngiltere'deki mahremiyet olgusuna ilişkin Margery Spring Rice, perdelerin mahremiyetin temsili olarak nitelendirmiş ve yoldan geçerken herhangi bir ailenin evinin dışarıdan bakanların göremeyeceği bir şekilde perdelerle örtülü olduğunu belirtmiştir. Edwin Heathcote ise bu düşünceye paralel bir başkasının evine girerken, eşikten geçmenin sembolik bir anlam ifade ettiğini ve evin mahrem alanı olarak kendi içerisinde dinamiklerini koruduğunun altını çizmiştir (Vincent, 2017, s.138). Bu durum Türk toplum yapısının mahremiyet değerlerine ilişkin benzerliklerini yansıtmaktadır. Türk toplumu içerisinde de ev mahrem bir alan ve kamusal alana ait olamayacak kadar özel bir nitelik taşımıştır.

20.yy gelindiğinde mahremiyet hakkı resmiyetle desteklenmeye yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Mahremiyeti bir hak olarak kabul etmeyen diktatörlüklerde ve demokrasi karşıtı yönetimlerde büyük bir eksiklik olarak görülmüş ve 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nde bu duruma ilişkin maddeler yer almıştır (Birinci, 2017, s20). Hiçbir kimsenin özel hayatına ilişkin bir başkasının keyfiyeti üzerinden müdahalesi olamayacağını kapsayan bir ibare bulunmasının ardından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde her bir bireyin kendisine ait özel alanına, aile hayatına ve yaşadığı mekâna saygı duyulmasına yönelik bir hakkı sahip olduğunu belirten maddeler yer almaktadır.

Bireysel anlamında ve toplumsal yapı içerisinde bir ihtiyaç olan mahremiyet kavramı bireylerin bu kavram üzerinden kişisel ilişkilerini ve sosyal ilişkilerini yönetme imkânına sahip olmuştur. Bireylerin mahremiyet noktasında ihtiyaçları

karşılanmadığında anti sosyal davranışlar sergiledikleri görülmektedir (Heffron, 1972, s. 49,64). Fakat burada mahremiyet kişiyi diğerlerinden koparmak anlamından ziyade diğerleri ile kurulan temasın sınırlarını kontrol etmek anlamına gelmektedir (Pedersen, 1997, s. 147,156).

2.2.3. Modern Dönem ve Sonrası Özel Alan ve Kamusal Alanda Mahremiyet

Modern toplumu geleneksel toplumdan ayırtıran en temel nokta hızlı ve sürekli değişimdir. Bu değişimin gün geçtikçe toplumsal yapı içerisinde kendine özgü bir düşünsel yapıyı beraberinde getirmesi, modernleşmeyle beraber mahremiyet algısını dönüştürmüş olduğunu bir önceki bölümde değinilmiştir bu duruma bir örnekle fordist dönemin üretim koşulları içerisinde işin tanımında bireyler kamu ait alanlarda çalışırken, enformasyon toplumuna geçiş ile beraber yeni esnek üretim koşulları yeni mekanları da beraberinde getirmiş özel alan ve kamusal alan birbirinden ayrılmıştır (Çoban, 2019, s. 56).

Mahrem veya diğer bir deyişle özel alan-kamusal alanın ayrımı teorisyenlerce farklı tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmaların konusu genel olarak, mahrem alan ile kamusal alanın sınırlarının nerede başlayıp bittiğinin belirsizliği, özel hayatın kutsal sayılması ve gizliliği, bu kutsalı ihlal edilşin etik boyutları ele alınmakta, bu kutsalın korunması gereken bir alan olması gerektiği öne çıkmaktadır (Özşekerli, 2016, s. 45). Fakat günümüzde teknolojinin gelişmesi özel alan ile kamusal alanı birbirinden ayıran sınırları şeffaflaştırmıştır, bu iki alanın birbirinden ayrılması noktasında problem haline dönüşmüştür. Dolayısıyla neyin mahrem neyin kutsal alana ait olduğunun belirsizleşmesi sonucunda iki alan birbiri tarafından ihlal edilmiş ve sömürülmüştür.

Günlük yaşam içerisindeki eylemlerini devam ettirirken birey, yalnızca kendine özgü olan mahrem alan da değil aynı zamanda kamuya açık bir şekilde de tavırlar sergilemektedir. Kamusal alan esasında toplumsal hayatın içinde kamuoyuna yakın bir biçimde sergilediğimiz alan anlamına gelmektedir. Bu nokta da kütüphaneye gitme, hastanede, işte veya okulda bulunma gibi fiillerin tamamı kamusal alan içerisinde gerçekleşmektedir. Teknolojinin önemli ölçüde gelişmesinin yanında içinde bulunduğumuz bilişim çağıyla beraber gerek kamusal alan gerekse özel alan terimleri kendi sınırları içerisinde farklılık gösteren kavramlar haline gelmiştir (Yüksel, 2003, s. 25). Bununla beraber özellikle sosyal medya sayesinde birey, mahrem alan olarak tasvir

edebileceğimiz özel alanı kapsamında olan fikirlerini ve eylemlerini kamusal olana dönüştürmektedir.

Özel alan ve kamusal alan kavramlarını The Fall Of Public Man (Kamusal İnsanın Çöküşü) adlı kitabında ele alan Sennet'e göre topluma mensup her bireyin denetimine açık olan demektir. Bunun yanında özel alan kavramı yalnızca bireyin ailesini ve arkadaşlarını çevreleyen saklı bir hayat alanı anlamına gelmektedir. Bireyin özel alanı mahremiyetini ifade etmektedir. Aynı zamanda Sennete göre söz konusu kavramlar birbirlerine karşıt kavram olmamasının aksine birbirleri üzerinde alternatif özellik taşıyan terimlerdir (Çelikoğlu, 2007, s. 20). 1962 yılında yayınlamış olduğu Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü adlı yapıtında kamusal alan Jürgen Habermas'e göre evden bağımsız olarak bireylerin bir araya geldiği, iletişim içerisinde olduğu aynı zamanda bireylerin özgürlük alanlarının hukuki çerçeve de ele alınıp belirlendiği yer anlamına gelmektedir (Habermas, 1991). Bu durumda kamusal alan yalnızca fiziksel manası ile sınırlandırılmamaktadır.

Kamusal alan toplum fertlerine, görüş ve düşüncelerini hür bir biçimde açıklayabilme hürriyetini verebilmeli ve tüm bahsedilenler refah ve güven veren bir ortamda gerçekleşmesi gereklidir. Bu noktada yasalar ve kanunlar her bir ferdin kamusal alana ilişkin haklarını koruma altına almaktadır. Diğer bir ifadeyle Habermas'a göre kamusal alan kamuoyunun oluşturulabileceği bir sosyal yaşam alanı olarak görülmektedir (Habermas, 1991). Habermas, kamusal alan için hayati öneme sahip birçok unsur beyan etmektedir. Temel olarak tüm bireylere açıktır. Bireyler bir topluluk oluşturmak amacıyla bir araya geldiğinde her konuşmada ya da her iletişim halinde olduğu konumda kamuoyu oluşturabilmektedir. Bu durumda birey şahsi çıkarlar adına hareket etmeyen yalnızca bir kamusal alan oluşturmak amacıyla bir araya gelen ve genel çıkarları ilgilendiren konularla ilgilenen özel bir konumda olan bir kişi rolünü oynamaktadır. Kitleyi bir noktada elinde bulunduran kamuoyu oluşmasında önemli bir rolü olan bireyin etkinlikleri kamusal alan içinde gerçekleşmiş bireyin özel alanında sahip olduğu habitusla beraber kamusal alanı yönlendirir konuma getirmiştir.

Kamusal alan günümüzde özel alanla etkileşimini ele aldıktan sonra tarihsel anlamda kamusal alana değinecek olursak Türk toplumundan başlayarak ele alınan kamusal alan söyleminin, devlete ait bir alan anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nde ise büyük oranda ön plana çıkan gelenekler ve dinin beraberinde getirmiş olduğu mahremiyet ve özel alan kavramları kamusal alandan farklı boyutlarda

ele alınmıştır. Bununla beraber özel alanın kamusal alanını belirleyiciliği kendini fiziksel alanda da göstermektedir. Özellikle 18. Yy sonrasında bu durumun sanat alanlarında da görülmeye başlaması, yaygınlaşan kent hayatının olması ve Osmanlı toplumu için önem arz eden mahallelerde, kişinin özel alanı üzerine düşüncelerin ortaya konmaya başlanması, mahremiyet ve bilhassa özel alanın sınırlarını daha görünür hale getirmiş diğer bir ifadeyle şeffaflaştırmaya başlamıştır (Çelikoğlu, 2007, s. 45). Bu durumda kamusal alanın geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüme geriye dönük olarak bakıldığında birey için bir sorun teşkil etmediği yalnızca bireyselliğin değil toplumsallığın ön planda olduğunu görmekteyiz. Fakat günümüze gelindiğinde teknoloji ve iletişim alanlarındaki gelişmeler geçen süre zarfı boyunca söz konusu olmadığından, günümüzdeki kadar kaygılanacak bir durum haline gelmemiştir.

Kamusal alan içerisinde bireyin yaşamı, yöneticiler tarafından denetlenebilmekte ve gözetlenmektedir. Gözetim mekanizmalarının toplamış olduğu bilgi ve verileri, kamusal alan içerisinde paylaşabilmekte ve mahremiyeti istediği ölçüde ihlal etmektedir. Kamusal alanda yaşanan olaylar gizliliğini yitirmektedir. Buradan hareketle herhangi bir şey paylaştığımızda veyahut internet üzerinde herhangi bir siteye bir dataya erişim sağladığımızda bireyin sosyal medya mecralarında yapmış olduğu paylaşımlar sonucu kişinin sunmuş olduğu veriler kamusal alana ait bilgiler olarak saklanmıştır. İnternet ortamında özel yaşamına ilişkin bilgileri paylaşmaktan çekinmeyen birey için özgürlük alanı olarak lanse edilen bu yeni medya unsurları mahremiyeti iradeye bağlı bir şekilde ihlalini söz konusu kılmıştır (Çoban, 2019, s. 9). Dolayısıyla kamusal alanda paylaşılan bilgiler ve özel alana ait mahrem sayılan kişinin bilgi veya verilerin paylaşımı noktasında birbiri arasında ki sınırlar ortadan kaldırılmıştır. Birey mahremiyet sınırlarını kendi kontrolü dahilinde aşmıştır.

Kamusal alan ve özel alan ayrımında görünür olmak ve kollektif bir biçimde hareket birbirlerinden ayrı ifadeler olarak kullanılmaktadır. Görünür olmak burada gizlilik ilkesi ile açıklık ilkesi arasında farkı üzerinde dururken, kollektif anlamda, bireyin kendine ait olan ortamı ve toplumsal yapı içerisinde ki yarar sağlayacak olanı ayırt etmeyi sağlamaktadır (Özbek, 2004, s. 44). Kamusal alan içerisinde faaliyetler ve ifade edilebilen davranışa dönüşen düşünceler bir noktada görünürlük kazanmakta ve bu görünürlük kamusal alanda herkese açık bir şekilde gerçekleştiği için kollektif bir bilinçle beraber gerçekleşmektedir. Kamusal alanda bu şekilde karşılık bulan bireyin faaliyetleri, özel alan

içerisinde ise kişinin kendisine ait olan sorumluluğu ile birlikte davranış ve eylemleri sınırları belli bir gizlilikte tutulmuştur.

Kamusal alanda ve özel alanda görülen sınırların belirsizleşmesi, özel hayat dahilinde olan gizlilik içeren hususlar da öznel niteliklere sahip davranış ve düşünsel etkinlikler kamusal alan özellikleriyle örtüşerek; görünür hale gelmekte ve kamusal alanda diğer bireylere açık bir alan hala getirilmiştir. Özel alanın asıl aktörü olan birey, özel alanın bilgisini kamusal alanda paylaşarak özgürlük alanını genişlettiğini düşünse de daraltmıştır (Çelikoğlu, 2007, s. 10). Dolayısıyla bir noktada modernleşmenin yol açtığı özgürlük alanını, toplumsal özgürlüğünün yanında bireye tanımlı mahremiyet hakkını görünür olmak adına bireysel özgürlüklerini sınırlamıştır. Bu sınırlamaya sebep olan internet teknolojileri ve sosyal ağlar mevcutta bireyi bağımlı kılarak amacı dışında kişinin kendisini ortaya koyduğu bir vitrin görevini görmüştür. Mahremiyet geleneksel dönemde, modern öncesi dönemlerde elde edilmek istenen bir hakken günümüz toplumlarında bu hakkı kişi kendi rızası doğrultusunda teslim etmektedir.

2.2.4. Post – Modernizm ve Mahremiyet Olgusu

Bir edebiyat eleştirisi olarak ortaya çıkan post- modernizm kavramı 20. yy'ın ortalarına gelindiğinde iki şekilde kullanılmaktaydı. Bahsedilen kullanım şekilleri şöyledir: modernizmin reddi ve modernizm sonrası. Post-modernite terimi esasında modernite çağının sona erdiği post-modernite çağının başladığı anlamına gelmektedir. Post-moderniteye tarihsel bir anlam yükleyen ve ikinci dünya savaşı akabindeki kısım için post- modern kavramını kullanan ilk kişi Arnold Toynbee olmuştur. A Study of History (Bir Tarih Çalışması) adlı kitabında bu durumdan bahsetmiştir (Hassan, 1982). Bunun yanı sıra post- modernizm kavramı, yapı bozumculuk kavramıyla Derrida tarafından öne atılmıştır. Post- modernizmin ortaya çıkmasında özellikle küreselleşme, kapitalizm ve tüketimin yanı sıra bilginin de bir meta haline getirilmesi şeklindeki unsurlar etkili olmuştur.

Post- modernizmin nihai amacı modernizmin beraberinde getirmiş olduğu alışkanlıkları ve değerleri değiştirmeye çalışmaktadır. Buna göre post-modernizmin iddia ettiği düşünce gerek toplumu gerekse bireyi tek tipleştirilmesi diğer bir ifadeyle sınırlandırması durumudur. Modernizme yapılan bu eleştirinin karşısında ise post-modernizmin bireyin tek tipleştirilmesi sıradanlaştırılmasına karşın aynılaştırmanın reddedildiği, genellemelerin yok sayıldığı bir düşünce bulunmaktadır. Post- modern

bakış açısı toplum fertleri tarafınca kabul edilen etmenleri sorgular. Bu sorgulama sonucunda ise post-modernizm bakış açısı çözüm arayışına girer.

Post- modernizmin net tanımı olmamakla beraber yapılan tanımlardan bazıları şu şekilde olmuştur Post-modernizm, modernizmin ütopya veya abartılmış anlatılar, akılcılık, olguculuk, özcülük, gibi kavramlar üzerinden bir dizi eleştiride bulunmaktadır. Modernizm sınıfsız bir toplum, ruhun diyalektiği, aydınlanma, sınıfsız bir toplum düşüncesi, işçilerin kurtuluşu şeklindeki büyük anlatılara, post-modernizm karşı çıkılması gerektiğini belirtmektedir. Baskı aracılığıyla tek tip bir toplumun kurulabileceği düşüncesi reddedilmelidir. Zaman ve yer faktörünün arka plana atılıp toplumun izah edilmeye çalışmasına dair oluşturulabilecek teorik bir dil yoktur. Dolayısıyla toplum ve birey bir bütün olarak ayrıştırılmadan ele alınmaktadır. Benzer şekilde dil ve toplum arasındaki bağ arka plana atılmamalıdır. Bütün bireyleri içinde barındıracak meta-dil ve meta anlatı bulunmamaktadır. Birey ve toplumun ele alınması hususunda bilimin konusu, birey ve toplumun ortak niteliklerine değil farklılıklarına odaklanmalıdır. Akıl birey ile farklı düzlemlerde anlamlandırılmaktadır. Dolayısıyla baskıcı söylemler ile soyut bir aklın varlığı söz konusu olmamaktadır. Doğru niteliğindeki her bir bilgi sabit olmadığı gibi değişmeyen bir yapıda da değildir (Güneş, 2004).

Post-modernizm, aydınlanma felsefesi düşünmesi pek çok yönden karşı karşıya kalmaktadır. Post-modernizm, insanlar tarafından meydana getirilen ve sürekli olarak geliştirdiği bilim ve teknolojinin gerek ölümlerin gerek şiddetin gerekse savaşların karşısında duramadığını belirtmektedir. Bu durum da post- modernizm akıl unsurunun toplumu olumlu anlamda yönlendiremediğini belirtmektedir.

Toplumların modernizmle beraber çağdaşlaşması, bilim ve teknoloji yolunda ilerlemeler, gelişmeler kaydetmesi gibi toplumun gelişmesine olanak sağlayacak pek çok olumlu unsur olmasının yanında bahsedilen bu olumlu unsurlar aynı zamanda toplumun manevi tarafına da zarar vermiştir. İlerleyen teknoloji aynı zamanda bireyin mahrem sınırlarına girmiş böylece özel alan ihlal edilmiştir. Modernizm hem kamusal olmayı hem de şeffaf olma unsurunu ön planda tutarken, birey ise modernizmin beraberinde getirmiş olduğu şeffaflık ve kamusalılık unsurlarının borcunu gözetlenen bir birey olarak ödemektedir.

Giddens'ın post-modernlik hakkında dile getirmiş olduğu düşüncelere bakıldığında post-modernliğe dair olan öğretileri reddettiği gözlenmektedir. Ona göre hem zaman hem de mekânın algılanış biçimi modern toplumda değişip dönüşmüştür.

Bunun yanı sıra değişim ve dönüşüm mekân algısının öneminin yitirilmesine sebep olmuştur. Bu durum ise Giddens'a göre medyanın beraberinde getirmiş olduğu uzakları yakın hissettirme özelliği ile meydana gelmiştir. Uzakların yakın olması ise bireyler arasındaki iletişimin ötekilere dair bilgilere medya üzerinden ulaşım sağlayabilmektedir (Giddens, 2013, s. 58). Bireyin bulunduğu dönem boyunca ortaya koymuş olduğu eylemler ve devam ettirdiği alışkanlar, sonucu tahmin edilemez olduğu gibi toplumu da bambaşka bir değişime sürüklemektedir. Çağın beraberinde getirmiş olduğu değişime uyum sağlayarak şahsi bilgilerini, yaşamına dair her türlü fotoğraf karesini medya aracılığı ile ötekileri ile paylaşmaktadır. Bu durumun sonucunda ise birey kendi rızası ile mahremiyet sınırlarını kaldırmıştır. Dolayısıyla toplumun bahsi geçen olguya dair düşünceleri, algı ve tutumları değişiklik göstermektedir.

Foucault, ise post-modern dönem ile alakalı olarak, özellikle kapitalizme karşı beyan etmiş olduğu fikirleriyle ön plana çıkan bir düşünür olarak kabul edilmektedir. Gözetleme olgusunu Foucault, iktidar ve özne ekseninde ele almış ve bunun yanında bilgi kavramını da iktidar ve özne üzerinden değerlendirmiştir. Bilginin güç olarak kabul edildiği Aydınlanma idealine karşı çıkan Foucault, gücün bilgi olduğu düşüncesini radikal bir biçimde iddia etmiştir. Bunun yanında Foucault da pek çok post-modern düşünceyle uyumlu olarak belirli bir iktidar prangasından kurtulmanın imkansızlığından bahsetmiştir (Dolgun, 2005, s. 58). Her şeyi gören gözetim devleti (ki bu Jeremy Bentham'ın panaptikon hapishanesine karşılık gelmekte) fikrini ileriye sürmektedir. Buna göre gözetim devleti söylemsel pratikler yoluyla, ideolojiyi siyasî yapı etrafında dolaştırarak ve incelikli olarak, dolaylı bir biçimde baskı güç yoluyla uygulanmaktadır.

Postmodern teorisyenler içerisinde önemli bir yeri olan bir diğer kişi Baudrillard'dır. Baudrillard gerçek ile olan bağın farklı biçimlerle bağımızı kaybettiğimizden bahsetmektedir. Baudrillard'ın (1994) post-modernizme dair olan bakış açısı distopiktir. Ona göre kontrol sisteminin üstün hegemonyasının olması karşı çıkana veya direniş içerisinde olana dair hiç alan yoktur. Sistemin her yerde ve her zaman en güçlü olduğunu vurgulamaktadır (Baudrillard, 1994, s.54). Baudrillard ayrıca post-modernizmi tüketim kavramı üzerinden okumaktadır. Ona göre post-modern dönem ardında tüketimi getirmiş dolayısıyla tüketim toplumunu oluşturmuştur. Tüketim toplumunda kişilerin tüketim alışkanları ve tüketim biçimlerini şekillendirme görevi kitle iletişim araçlarına yüklenmiştir. Buna göre kitle iletişim araçlarının nihai görevi, kişinin

ihtiyacı olsun veya olmasın her daim yeni ihtiyaçlar ortaya çıkartarak tüketime yönlendirmektedir.

Günün önemli bir bölümünü çalışarak geçiren birey, çalışmadığı vakitlerde diğer bir ifadeyle boş zamanlarında tüketime yönelmektedir (Felluga, 2015). Bu açıdan bakıldığında tüketmeye ayrıca ihtiyacı olduğunu düşünen birey, medyanın kendisine dayatmış olduğu sözde ihtiyaçları sorgulamadan, üzerine düşünmeden doğrudan tüketme ihtiyacına yönelmektedir. Tüketim kültürü içerisinde birey kendi mahremiyet bir tüketim objesi olarak ortaya koymuş ve tüketim kültürü içerisinde, ödeme yapmadığı her tür şey üzerinden ürün olarak birey konumlanmıştır.

Tüketim faktörü yalnızca ekonomik söylemler üzerinden değil ayrıca kültürel ve sosyal etkenler üzerinden de okunmaktadır. Tüketim kavramının tartışılması konusunda ekonominin yanına sosyal ve kültürel faktörlerin eklenmesi esasında sadece nesnelerin değil ayrıca düşüncelerin de tüketilmesinden kaynaklanmaktadır. Tüketilen eşyaların ihtiyaç karşılama düşüncesi arka plana atılmış yerine bir gösteriş şekli olarak tüketme biçimi gelmiştir. Diğer bir ifadeyle tüketim nesnesinin işlevselliğinden ziyade gösterdiği şekle odaklanılmıştır. Bu durumda tüketim bir meta haline gelmiştir (Karagülle, 2015).

Medya unsurlarının reklamlar aracılığıyla herhangi bir ürünü kişinin yaşam stili ile bağdaştırarak bireye servis etmesi beraberinde marka düşkünlüğünü, lüks ve aşırı tüketimi getirmiştir. Tüketim biçimlerinin ve alışkanlıkların gösteriş üzerinden açıklanması durumu, bireyin koymuş olduğu mahremiyet sınırlarını genişletmiştir. Şöyle ki çeşitli algoritmalarla bireyin internet ortamında yapmış olduğu aramalara yönelik reklamların karşımıza çıkması tüketim alışkanlıklarımıza yön verilmesini sağlamaktadır.

Postmodernizm temelde modernizme ait kuralların disiplin, denetim, kontrol ve gözetim mekanizmalarına karşılık gelen ideolojik aygıtlar arasında sıkışan birey, kendisini farklı bir biçimde ortaya koyabilmek adına yeni bir kimlik arayışına girdiği bir süreç olarak tanımlanabilmektedir. Modernizmde kamusal alan da varlık sahasını koruma mücadelesinde olduğu dönemi geri de bırakan birey, özel alanına ait göstergelerin sunulmaması durumunda sosyal hayat içerisinde, Bauman ve Lyon'un sosyal ölüm olarak nitelendirdikleri durumun yaşanması hali birey için korkulacak bir durum haline gelmiştir (Bauman, Lyon, 2013, s. 48).

Kapitalizm sunmuş olduğu imkanlar neticesinde, tüketim toplumunun bir parçası olan birey için bu durumdan uzaklaşmak veya mahremiyetini korumak adına

mesafeli bir tavır sergilemek her geçen gün biraz daha zorlaştığı gözlemlenmektedir. Birey toplumsal yapı içerisinde yeni medya unsurlarına entegre olabilmek adına vaat ettiği kendi mahremiyet özgürlüğünden başkası değildir.

Gerçeklik dışında, sanal bir dünya içerisinde oluşturulan yeni medya gerçekliği üzerinde yaşanan eylemlerimiz bizim kendi inisiyatifimizde gerçekleştirdiğimiz veya belirli yönlendirmelerle yapacaklarımızı şekillendiren, gerçekleştirmemiz gereken davranışlarımızı etkileyen, fiziksel anlamda tanışıklığımızın olmadığı insanlar iletişim ağı oluşturduğumuz bir alandır (Bauman, 2011, s, 28). Yalnızca kendi tekelimizde olduğunu düşündüğümüz sosyal mecralarda bulunan profillerimiz ve bu profillerde yer alan bilgileri düzenli bir şekilde güncelliyor oluşumuz hem tüketim kültürüne hem de gözetim mekanizmalarının işlevselliğini kolaylaştırmaya hizmet etmektedir. Her gün kartlarımızı kullanarak yapmış olduğumuz alışverişler, dijital alanlarda yapmış olduğumuz satın almalar içerisinde adreslerimiz paylaşarak ve kimlik numaralarımızı vererek tüketim toplumu içerisinde her gün biraz daha fazla mahremiyet algımızı yitirmiş olduğumuzu görmekteyiz (Feridunoğlu, 2019, s, 165).

Bauman bu konu hakkında *“Kişisel organizasyonlar tarafından kuvvetle emilen bilgilerin büyük bir çoğunluğu aslında kişilerin kendileri aracılığıyla cep telefonları vasıtasıyla bu bilgiler kullanılarak, alışveriş merkezlerine, giderek tatillerde seyahat ederek, eğlenerek veya internette gezinerek sağlanmaktadır”* saptamasında bulunmuştur. Lyon’un ise, bireylerin sosyal medya platformlarının bizlere sunmuş olduğu imkanlar dahilinde bizim de bilgisayar faresine her tıklamamızla veya akıllı telefonlarımız üzerinden yapmış olduğumuz seçimlerimiz ile tercihlerimizin şekillendirdiği içine üfleyerek şişirdiğimiz “filtre baloncukları” vasıtası ile akışkan olarak nitelenen gözetimin gönüllü birer nesneleri olduğumuzu belirtmektedir (Bauman ve Lyon, 2013: 126).

Bauman’a (2011: 47) göre *“Postmodern yaşam içerisinde gizemli olmak, sınır dışı edilmeyi bekleyen, zar zor tolere edilen bir yabancı değil artık”* derken burada kast etmiş olduğu bireyin mahrem alanının sınırlarının silikleşmesidir. Postmodern dünyada bireyin, bir eylemi gerçekleştirmek için bir amaç doğrultusunda hareket etmesi beklenmez. Yeni medya kanalları vasıtasıyla tanımadığı bir başka kişiyle ile neden iletişime geçtiği, kişisel bilgilerini neden paylaştığı, duygularını ve düşüncelerini neden sosyal medya mecralar aracılığıyla açığa çıkarttığı, sorgulanmamaktadır. Tanımadığı bir kişiyi neden eklediği, tanımak istediği kişiyi neden gözetlediği herhangi bir amaç veya gerekçeyle bağlı değildir. Postmodern toplum yapısında bireylerin gerçekleştirmiş olduğu

davranışlar veya gerçekleştirmek istediklerinin belirli bir amaca dayandırılmamasının nedeni bir gereğe ait olmasının ortadan kalkmış olması sebep gösterilmiştir.

Mahremiyet algımızın dönüşümü geçmişle karşılaştıracak olursak, kişi bir başkası tarafından izlendiği için rahatsızlık duyduğu ve gizlemeye çalıştığı bir mahrem alandan günümüz koşullarında, başkaları tarafından görünmeye çalışan insana doğru evrildiği gözler önünde yaşamanın normalleştiği bir döneme evrilmiştir (Özşekerli, 2016, s. 62). Bilişim teknolojileriyle paylaştığımız herhangi bir bilgi veyahut veri bireyi sildiğini düşünse dahi geri döndürülebilecek bir sistem içerisinde olması mahremiyetin, geri dönülmez bir şekilde ortadan kalkacağını gözler önüne sermektedir.

Bauman günümüz mahremiyet algısıyla ilintili olarak postmodern dönemde görünürlük tuzağı olarak nitelendirdiği yeni medya üzerinde ki bireyin kimliği üzerinden bir tanımlama yapmıştır. Bireyler artık topluma bütünüyle ait olduğu dönemin geride kalmış olduğunu belirterek, halka ait bir toplumsallığın ifadesine yer vermiştir. Bauman'ın bu konuda anlatmak istediği şey, bireyin yaşadığı toplum içerisinde, farklı düşünce kalıplarına, toplum içerisinde birbirlerini anlayabilecekleri bir alan yaratma düşüncesidir. Özetle toplum nezdinde kabul görmüşlükleri ile belirli normların bireyi yönlendirmesi dışında, toplumu düşünce ve davranış biçimleri ile bireyin şekillendirmesini konu almıştır (Feridunoğlu, 2019, s. 165).

Paylaşmış olduğu bir fotoğraf karesi, okumuş olduğu bir yazı, görüntülemiş olduğu herhangi bir video gerçek yaşam içerisinde var olduğunun bir kanıt niteliğini taşımaktadır. Gündelik hayat içerisinde yaşamında etkisi olmayan öteki olarak tabir edebileceğimiz bireyin özel alanı dışında kalan kişiler hem uzak hem de bir o kadar da yakın olarak konumlandırılmıştır. Gündelik yaşam içerisinde yanımızdan geçtiği zaman selamlaşmadığımız herhangi bir iletişime geçmediğimiz bireyler sosyal mecralar ve yeni medya aracılığıyla özel yaşamımıza ilişkin bilgilere vakıf olmakla beraber aynı zamanda mahremiyet sınırlarını gündelik yaşam içerisinde ne kadar silikleştirdiğini görmemizi sağlamıştır (Bauman, Lyon, 2013, s. 16).

Bauman'ın ifadesiyle ötekinin birey hakkında edindiği bilgiler, bireyin kendini ifade etmesi ve kendisini tanıtmamasının da önüne geçmiştir. Birey hakkında edinilen ve depolanan bilgiler kamusal alan içerisinde kişinin kendini ifade etmesine gerek duyulmadan daha güvenli olarak nitelendirdikleri için başvurdukları kaynaklar yeterli gelmiştir.

Kendi rızasıyla hayatını şeffaf bir hale getiren, tüketme biçimlerinin arkasına gösterişi de dahil eden bireyin konumu hem gözetleyen hem de gözetlenen bir hale bürünmüştür. Bu durumda birey, bilerek ya da bilmeyerek; isteyerek ya da istemeyerek mahremiyetinden, kendine özel olandan vazgeçmiş ve bu durumu olağan karşılamıştır.

Beden üzerinden bir tahakkümü konu olan postmodernizmin mahrem alanı, bireyin bedeni üzerinden oluşturulan vitrin görseelliğin ve tüketilebilir bir nesnesi konumuna gelmiştir. Kişinin kendini teşhir etmesi gösteri toplumunun bir parçası olduğu anlamına gelmektedir. Görmenin rasyonellikten ve soyut olan düşüncelere göre öncelendiği gösteri toplumunda, nihai hedef görünebilir olmakta saklıdır. Debord'un değimiyle *“Görülen şey iyidir, iyi olan görünür”* (Debord, 2006, s, 39).

Postmodern dönemin koşullarında toplumu gösteri toplumu olarak niteleyen Debord en soyut ve en aldanabilir duyu olarak görme eylemini ele almıştır. Mahremiyeti tanımlarken görünür olanın yanında görünmeyeni de ele almıştır. Gösteri toplumunu genelleştirilmiş bir soyutlamaya denk düştüğünü savunmuştur. Spekülatif evren içerisinde değerini kaybetmiş olan şey, bireyin ve toplumun somut yaşamı olarak nitelendirmiştir. Gösteri toplumunu somut değerın yitirilip, soyut değer inşası olarak tasvir eder. Somutluktan kastı yaşadığımız gerçeklik iken soyut olan sanal dünya olarak karşılık bulmaktadır (Çağın, 2019, s,43). Bu sanal dünyanın içerisinde izleyicinin bir süre sonra, seyrettiği nesneye yönelik bir yabancılaşma söz konusu olmuştur. Gerçek yaşam ve sanal dünyanın gösteri toplumu içerisinde sınırlarının silikleşmesine Debord, izleyen kişi ne kadar edilgen bir konumda seyir halinde olursa, o kadar gerçek yaşamdan kopacağını belirtmiştir. Bireyin egemen ihtiyaç imajlarında yönelik kabullerine yönelişi ne kadar artarsa kendi istek ve arzularına o kadar az anlayabilmektedir görüşünü savunmaktadır (Debord, 2006, s, 45).

Gösteri toplumu içerisinde yeni bir imaj içerisinde olan birey, üretim araçlarının günümüzde ki işlevselliğini entegre olmuş ve bu durum eskilere yönelik değerin yitimine sebep olmuş. Mutlak olarak görülen nesneler dünyasın da her şey böylelikle tarihselleşmiştir (Debord, 2006, s, 51). Enformasyon toplumunun bir getirisi olan vitrinde var olabilmek için birey gösteri toplumunun bir parçası olmak durumunda kalmıştır. Bunun nedeni birey kendini fark ettirecek bir görsel ve gösteri toplumuna ait bir unsur sunmadığı müddetçe dikkate alınmamaktadır. Mahremiyet algısı da gösteri toplumu içersin de değeri aşındırılan bir başka unsur olmuştur.

Postmodern dönemin mahremiyetini şekillendiren bir başka konu ise müphemliktir olmuştur. Ahlakı anlamda ortaya çıkan müphemlik, cinsiyet ayrımlarını silikleştirmiştir. Postmodernizm bu noktada ahlaki bir müphemliğin söz konusu olduğu bir egemenlik alanı yaratarak, toplumsal yapı içerisinde belirlenen ahlak kurallarının dışında bir düşünüşle, toplumsal ahlakı aşındırıcı bir rol üstlenmiştir (Bauman,2013, s, 168). Oluşturulmuş olan postmodernizmin bu evreni zarar verdiği bir başka husus ise dini değerler olarak belirtilmektedir. Modernitenin dini düşünce ve kalıpları yıkıp ortaya koymuş olduğu rasyonel aklı önceleyici tavrı ile ahlak konusunu da eklemiş ve beraberinde yeni gelişmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Çağan, 2019, s,58).

Postmodern dönem içerisinde, toplumu ifade ediş biçimleri de farklılaşmıştır. Gösteri toplumunun yanında şeffaflık toplumu, akışkan toplum gibi birden fazla ifadeye yer verilmektedir. Postmodern dönem dijitalleşmenin ve bilişim teknolojilerinin egemenliğinin mevcut olduğu bir toplumsallığa işaret etmektedir. Her şeyin görünürlüğü kendinden önce ki dönemlere kıyasla kolaylaşmış ve modern dönemin temel dinamiği olan gözetim, postmodern dönem içerisinde aygıtlarını geliştirerek daha keskin bir biçimde gözetimin devamlılığı sağlanmıştır. Gözetim noktasın da aralarında ki fark bireyin zihinsel dönüşümü olmuştur.

Postmodern toplumun bir başka ifadesi olan şeffaflık toplumunu ise Byun- Chul Han tarafından kavramsallaştırılmıştır. Şeffaflık toplumu kavramı postmodernizmi, modernitenin güven toplumu iddiasına karşın daha çok kontrol toplumu olarak nitelendirmiştir. Şeffaflığın bireyi camlaştırdığı ifade etmektedir. Şeffaflığın vermiş olduğu zarara değinen Han, sonsuz bir özgürlük alanı ile iletişim kanalları bütünüyle bir kontrol ve gözetim mekanizmasına dönüştüğünün altını çizmektedir. Günümüz sosyal medya platformları için ise gün geçtikçe daha fazla toplumsal yaşamı disiplin edici bir göreve sahip olduğunu ve sömüren bir alan olarak dijital panoptikonlara benzetmiştir (Chul Han, 2017, s,12).

Kontrol toplumu olarak da ifade edilen postmodern dönemin bir unsuru olan şeffaflık toplumu dijitalleşmeyle beraber özgürlük söylemini kullanmıştır. Özgürlüğü sömürücü bir niteliğe sahip olduğuna savunan Han, bu sömürünün dışarıdan bir etken doğrultusunda gerçekleşmeyip, bireyin kendisi özgürlüğünü sömürmesine izin verdiğini belirtir. Kontrol toplumunun kendi içerisinde de kendisine has panoptik özelliklere sahip olduğunu belirtir. Bentham'ın panoptikon metaforunda mahkûmların birbirleri ile iletişimin sınırlı tutulduğu bir hapisane modelini temsil ederken günümüz de

panoptikona karşılık gelen durum iletişimin yoğunlukta olduğu bir ağ olarak nitelendirilmiştir. Yalnızlık değil, iletişimsellik şeffaflığın mümkün kılmaştır.

Günümüz de panoptikonun tezahürü, süreç içerisinde bireyin rızaya dayalı bir teşhircilik içerisinde olmasıdır. Bir noktada sosyal medya aygıtları ile panoptik makineler arasında belirgin bir fark yoktur. Bireylerin kendilerini panoptik bir pazarda sergilediklerine değinen Han, mahremiyet noktasında pornografik kendini teşhir ve panoptik kontrol bağlamında bir sınırın olmadığını belirtmiştir. David Brin şeffaf toplum üzerinden öne sürdüğü savı herkesin herkesi izleyebileceği bir sistem üzerinedir. Herkesin görünür olması şeffaf toplum içinde topyekün bir mahremiyet zaaiyatı anlamına gelmektedir. Şeffaflık temelde güven duygusu uyandırması gerekirken, güven duygusunu ortadan kaldırmaktadır. Güvenin olmadığı bir kontrol mekanizmasında şüphe toplumun geneline yayılmış bir kavram olarak bütüncül bir anlam kazanmıştır.

Canlılıktan uzak ölü bir toplum olarak şeffaflık toplumunu tasvir eden Han ortaya koymuş olduğu temel argüman mesafenin mümkün olduğu bir düzen teklifinde bulunmaktadır (Chul Han, 2017, s.12). Mesafe tutkusu ile utanç duygusunun yitirilen mahremiyet alanını koruyacağını ifade etmiştir. Utanma ve mesafe konularını ifade ederken Han, bireyin sahip olduğu mahremiyet alanında bu unsurların bulunmasının öz sermayesini güçlü kıldığını savunmuştur. Bireyin ayrılmaz bir parçası olarak görmüş olduğu utanma duygusunu hem toplumsal yapı içerisinde hem de bireysel anlamda büyük bir öneme sahip olduğunun altını çizmektedir.

Postmodern dönemin bir başka ifadesi olarak akışkan gözetim ile akışkan toplum kavramlarıdır. Bauman'ın akışkanlık tasviri daimî bir hareketliliği ifade ederken, keskinlik ve sınırların olmaması üzerine bir tanımlama yapmıştır. Toplumsal alanın herhangi bir noktasında bireyin gözetim mekanizmalarının dışında kalamayacağı ve devingen bir gözetimin olduğunun altını çizmektedir. Akışkan bir topluma geçmemizde ki temel unsur postmodernizmin temelinde olduğu gibi yeni internet teknolojileridir. İnternet ile insansız hava araçlarının sunmuş olduğu imkanlar sürekli olarak bireyi her noktada dinleyen denetim ve kontrolünü sağlayabilen aynı zaman da bilgilerini depolama özelliğine sahiptir (Lyon & Bauman, 2018, s. 25).

İnternet teknolojileriyle dönüşen bu yeni mahremiyet algısında, mahremiyetin temel belirleyeni olan görünmezlik durumu ve bağımsızlığın ortadan kalmış olması söz konusudur. İHA'lar la beraber gözetime tabi tutulmayacak hiç kimse kalmamıştır. Yaygın ve kullanım kolaylığıyla beraber kesintisiz bilgi akışı sağlayabilmektedir. Verilerin her

an depolanması çok fazla veriyi bir araya getirmiş ve sunulan verilerin arasında gözetleyenler istedikleri bilgiye ulaşmaları güçleşmiştir (Çağan, 2019, s.46). İHA'lar bireyin ve toplumun mahremiyet alanını rızası olmadan erişebilmektedir. Mahremiyet alanı üzerinde bir saldırıyı sembolize etmektedir. Bunun yanında internet teknolojilerine günümüz de hemen hemen her bireyin erişim sağlamasının akabinde topyekûn bir mahremiyet yıkımı beklenir hala gelmektedir.

Akışkan gözetim toplumunun içerisinde gündelik yaşamının bütün pratikleri şeffaflık halinde sürdürülmektedir. Bunun yanında iktidarın akışkan gözetim içerisinde birey üzerinde ki tahakkümü görünmez hala gelmiştir. Gündelik yaşam içerisinde birey artık bunu içselleştirdiği için belirli bir noktada rıza temelinde bir gözetim edimi mevcut olmuştur. İktidar artık belirli bir zaman ve mekâna içerisinde bireyi gözetlemesine gerek kalmadan sinyaller aracılığıyla çok daha kısa sürelerde istediği bilgilere ulaşabilme kolaylığına sahip olmuştur (Han, 2017, s. 10). Bu noktada iktidar görünmez bir izleyici olurken, bireyler görünürlüğün kendileri açısından bir tuzak olarak görmeyip, görünür olma telaşı içerisinde girmiştir. Görünür olabilmek uğruna bireyler kendilerine bir meta olarak pazara sunmuş ve tüketim nesnesi haline dönüştürmüştür (Lemke,2014, s. 96). Tüketime artık amacı ihtiyaçların giderilmesine indirgenmemekte, tüketen bireyin metalaştırılmasına yönelik bir davranış olmuştur. Dolayısıyla tüketim nesnesi olan birey ne kadar görünür olursa, o kadar talep görmektedir. Talep edilebilirlik, değerini artırmakta ve şeffaf toplum içerisinde var olmak görünürlüğün artması arasında ki bağlantı sonucu yeni bir anlam düzeyi oluşturulmaktadır (Han, 2017, s. 16).

Bireylerin görünürlüklerini sağlayan aygıtlar akıllı telefonlar, bilgisayarlar, kameralar, kredi kartları ve kendi istemiyle veya rıza dışı sergilemiş oldukları alanlardır. Postmodern dönem içerisinde özgürlük beklentisi aynı zaman da gözetimin teknolojik temelli mahremiyet ihlallerini de beraberinde getirmiştir. Şöyle ki kişisel bilgilerini paylaşan bireyler için, ödemelerinde harcamalarında kart bilgilerinin kopyalanması yapmadığı alışverişleri dahi ödemek zorunda bırakılması, web sitelerinin veya e-postalarının isteği dışında takibe alınması, gündelik hayat içerisinde her bulunduğu mekânda kameralar tarafından izleniyor olması, bilişim teknolojilerin sunmuş olduğu imkanlar yanında bireylerin mahremiyetine ve özlük haklarına uymayan eylemler haline dönüşmektedir ve mahremiyet ihlallerine sebebiyet vermektedir (Dolgun, 2005, s. 150)

Bireyin rızası dışında gözetlemeden kasıt ise görünürlüğün cezbediciliğidir. Görünür olma isteği üzerinden kendisini gerçekleştireceğini düşüncesi arasında bir

bağlantı kurulmuştur. Descartes “*düşünüyorum öyleyse varım*” sözünün günümüz postmodern toplumunda ki güncel hali ise görülüyorum (izleniyorum, kaydediliyorum) öyleyse varım olduğu çağımızda” izlemek ve izlenmenin olağan ve doğal bir süreç olarak kabul edildiği bir döneme evrilmiştir. Daha fazla görünürlük elde etmek isteyen birey bunun için çaba göstermiştir (Bauman, Lyon, 2013, s. 15). Var olmaya ve görünür olmaya yönelik olarak kurulan ontolojik anlamda ki bağlantı mahremiyet algısının içeriğinde de farklılaşmaya yol açmıştır. Mahrem olarak görülebilecek gizlenmeye değer bir durumun olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla mahremiyet ve özgürlük arasında kurulan bağlantı geçerliliğini yitirmiştir (Çağan, 2019, s.48). Bir başka ifadeyle görünür olmak adına birey mahremiyetinden ve özgürlük alanında vazgeçmiştir.

Bauman akışkan gözetimi karşılaştırmalı bir şekilde ifade etmiştir. Şöyle ki modern dönem içerisinde gözetim mekanizmaları temelde güvenlik ihtiyacı etrafında politik bir biçimde şekillenirken, postmodern toplum içerisinde gözetim edimi, politika faktörünün arttığı ve daha fazla güçlenerek ekonomi politik veyahut sosyokültürel bir yapılanmaya dönüşmüştür (Bauman, 2013, s.56).

Gözetleme faaliyetleri içerisinde bir başka farkı oluşturan unsur ise modernizmin gözetimi devlete hizmet etmek için etkinliklerini sürdürürken, postmodern dönemin gözetim anlayışı daha çok piyasa ve ekonomik gücü elinde bulunduranlar üzerinden gerçekleşmiştir. Para postmodern dönemde önemli bir güç unsuru olarak, neoliberal piyasanın etkinliğini arttırırken, bu sistem aynı zaman da haz ve arzulardan beslenmektedir. Şöyle ki gözetim adına büyük bütçeler ayrılmasına gerek kalmadan her bireyin kendine ait özgürlük alanı içerisinde kendi arzularıyla gözetleme faaliyetlerine kendilerini sunuş ve gösterme (skopofili) davranışları postmodern dönemin gözetim anlayışına kolaylık sağlamıştır.

Postmodern dönem’de gözetleme faaliyetleri panoptikon sonrası postpanoptik bir döneme geçilmiştir. Postmodern toplum içerisinde her şey panoptik alanın bir unsuru haline dönüşmüştür. Bauman akışkanlığı da panoptik sonrası olarak nitelendirmektedir. Akışkan gözetim sadece disiplin ve kontrol odaklı olmanın dışında tüketim etkinlikleri üzerinden, esnekliği ve eğlence unsurlarını da bünyesinde barındırmaktadır.

Panoptik alandan kasıt Benntam’ın hapisane modelinin mantığıdır. Sürekli gözetime toplumsal bir entegrenin temsili olarak kullanılan bu metafor Bentham’ın modelinde olduğu gibi duvarlara sahip değildir. Özgürlük vaadiyle bireye sunulan sosyal medya platformları ve internet ağları panoptik biçimlere sahip olmuştur. Geçmişte ki gibi

zorla bir tahakküm alanı olmayıp bireyin gönüllü faaliyetleri sonucunda panoptikon düşünce ediminin parçası olmuşlardır. Kendini teşhir eden birey dijital panoptikona kendi eliyle hizmet etmektedir. Görece yaşanan özgürlüğün de dolayısıyla kontrol halinde olduğu sonucu çıkartılmaktadır (Zeh).

Post- panoptikon evre içerisinde birey hem gözetleyen, hem de gözetlenen konumundadır. Post-panoptikona dahil olan gözetim mekanizması aygıtları veyahut enformasyona ait araçlar çoğunlukla bireylerin kullanıma ücretsiz bir biçimde sunulmaktadır. Örnek verecek olursak sosyal medya platformları Facebook’da kişinin kendisine özel bir sayfa oluşturması, YouTube uygulanmasın da video izlemesi veya Instagram’da yeni bir kullanıcı hesabına sahip olması, belirli bir ücret karşılığı sunulmamaktadır. Bu örnekleri çeşitlendirecek olursak gündelik hayat içerisinde kullandığımız telefonlarımızın navigasyon özelliği ücretsiz bir hizmet olmakla beraber, sunulan bu hizmetin karşılığında nerede olduğumuz ve nereye gittiğimizin bilgisini o uygulama içerisinde belirtmekteyiz (Özdemir, 2020, s. 28). Nerde olduğumuz veya nereye gittiğimiz bireyin mahrem alanına müdahalesi, ulaşacağımız bilgi doğrultusun da ödenecek bir bedel olarak konumlandırılmaktadır.

Bireyler kendilerine sunulan ücretsiz platformlarda ki kendi rızalarıyla sunmuş oldukları kişisel bilgilerini ürün sağlayan ve hizmet veren uygulamalara erişimle kendilerine ait depolanan gözetim kaynaklarına hizmet etmektedir. Bu uygulamaları oluşturan kişi veya şirketlerin hızla büyümesi sonrasında çıkarılacak sonuç *“Eğer bir şey için ödeme yapmıyorsanız ürün sizsiniz.”* (Özdemir, 2020, s. 23)

Post panoptikon’un kendine ait özelliklerini anlamlandırabilmek açısından teknolojik aygıtlara ve sanal dünya olarak evrenini daraltmak yeterli olmamıştır. Sadece post panoptik dönemini gözetim ve denetim anlamında kontrol sistemlerinin artması ile sınırlamak yerine bu sistemlerin “politik” açıdan da değerlendirmeye tabi tutulması anlaşılabilirliğinin artırıcı bir ifade olmuştur (Bigo, 2008,1008; Rose, 1999). Bentham’ın panoptikon metaforun da ortaya koymuş olunan politik bağlam, iktidarın içerisinde barındırdığı jeopolitik kapalılığı entegre bir biçimsellikle işler kılınan ve aynı zaman da güvenlik oluşturma temelinde uygulamaya sunulan öncelik olarak ulusal alanda işlevselliğe sahip bir idare mantalitesine sahiptir (Baştürk, 2018, s,58). Dolayısıyla panoptikon devlet aygıtı olarak dışarıdan bir müdahaleye kapalılık içerirken post panaoptikon dönemi dışarıdan etkilere sahip olmuştur. Post panoptikonu ayırıcı bir başka özellik ise, devletin kontrollünde olan gözetimsel iktidarın “mobil” olan yönüne bir

odaklanma söz konusudur (Armstrong, 1999). Panoptikon hapishane modeli olarak düşünselliği ortaya çıktığı dönemde belirli mekânlar etrafında bir kontrol edimi söz konusu iken, post panoptik dönem zamana ve mekân belirleyiciliğine sahip değildir. (Castells, 1989).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GÖZETİM TEMELLİ MAHREMİYETİN İNCELENMESİ

3.1. GÖZETLEME KÜLTÜRÜ VE MAHREMİYET

Gözetim olgusu her dönem var olmuş bir kavramdır. Enformasyon teknolojilerinin gelişmesiyle paralel olarak gözetim önceden baskı ve zorlamaya dayalı iktidarın hegemonyasını barındırırken günümüz enformasyon çağında rızaya dayalı bir hale dönüşmüştür. Günümüz enformasyon toplumlarında iletişim biçiminin, geleneksel anlamda medyanın araçlarından, sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla oluşan platformlara doğru farklı bir yön çizmektedir. Hızla değişen ve dönüşen enformasyon teknolojilerinin araçları, küreselleşen dünya içerisinde sürekli gelişim gösteren iletişim teknolojilerini kapsayan sosyal ağlar büyük bir önem taşımaktadır (Yüksel, 2003, s. 45). İnternet, sosyal iletişim ağları, günümüzde bireyler için hayatın vazgeçilmezleri arasında yer almaktadır. Böylelikle toplum tarafından yeni bir mekân haline gelmiştir.

Yaşanan bu değişim mahremiyet alanı veya özel yaşamın gizliliği noktasında birtakım sorunları da beraberinde getiren bir unsur olmuştur. Sürekli olarak mahremiyetin bir önceki döneme göre zedelendiği tartışılmaktadır. Kitle iletişim araçlarının artış göstermesi sonucunda, mahremiyet olgusunun sahip olduğu anlamlar dışında ki yeni unsurlar hızlı bir şekilde değişme görülmektedir (Avaner, 2018, s. 52). Bugün toplum içinde gizli tutulan durumlar, gösterilmesi uygun bulunmayan şeyler, yüz yüze konuşulamayan konular, internet ortamında rahatlıkla ifade edilir hale gelmiştir.

Yüz yüze iletişimin olmadığı sanal dünyada, bireylerin tanınma ve bilinme endişesi olmadığından sohbetler ve paylaşımlar mahremiyet sınırlarını aşmaktadır. Bu bağlamda, internet teknolojilerinin ve sosyal medya kullanımının bireylerin mahremiyet algıları üzerinde nasıl etkiler oluşturduğu ve mahremiyet algısının değişimine etki eden faktörler ele alınmıştır. Bireylerin bu bölümde sosyal medya ve dijitalleşen dünya içerisinde mahremiyet anlayışında yaşanan dönüşümün resmi ve kuramsal çerçevede ortaya konmaya çalışılacaktır.

Enformasyon teknolojileriyle beraber gözetleme olgusu ve bireyin kendi mahremiyetini ihlal etmesi sonucu birçok tehlikeyi de beraberinde getiren bir unsur olmuştur. Gündelik yaşam içerisinde bireyin sunmuş olduğu bilgiler yanlış yerlerde kullanıma da açık hale gelmiştir. Devletin güvenlik amacıyla gözetim pratiklerini kullanmasını kolaylaştıran bireyin iradesi dahilinde paylaşılan bilgiler gözetim sistemleri için olumlu sonuçlar doğururken, dezavantajlı durumları da beraberinde getirmiştir (Soral, 2019, s. 65). Dolayısıyla gözetim sistemleri için tek taraflı olumlu ya da olumsuzdur demek doğru olmayacaktır.

Deleuze, internet teknolojilerin bireylerin gözetim üzerinden mahremiyetlerinin zedelenmesine incelerken kontrol toplumu olarak toplumsal yapıyı tanımlamıştır. Gözetim pratiklerinin kullandığı ağlarla beraber çevrelenmiş olan toplumlara “kontrol toplumu” olarak nitelendirmiştir. William Staples ise bu konu hakkında post-modern çağın gözetim pratiklerini modern çağ içerisinde sorgusuz bir biçimde kabul edilen semboller ve anlamların, bürokratik yapılanmalar içerisinde çözülmesine değinir (Çaycı ve Çaycı, 2017, s.38).

Geçmiş dönemlerde gözetim pratikleri panoptikon modelinde olduğu gibi mimarı tasarımlar üzerinden gerçekleşirken, günümüzde bunun yerini internet teknolojilerinin almıştır. Gözetim bir zorunluluktan ziyade günümüzde haz duyulan bir kavrama dönüşmüştür. Bauman bu duruma ilişkin “iktidara teslim olma, teslimiyet” olarak nitelendirmiştir. Bauman buradan hareketle gözetimin dezavantajlarıyla ilgili iki farklı saptamada bulunmuştur (Lyon & Bauman, 2018, s. 72). Bunlardan birincisi “kayıtsızlaştırma” olarak tanımlarken bu durum sistemlerin istediği ölçüde istediği kadarıyla hiçbir belirleyene göre değişmediği, ahlaki bir yanının olmaması bu yönünün endişe verici bir gidişat olarak değerlendirmektedir. Bauman bu durumdan hareketle gözetim aygıtlarının mahremiyet alanının daraltılmasının altını çizmiştir. Aynı zamanda Bauman’ın kayıtsızlaştırma olarak kastettiği başka bir husus internet teknolojileri sonucu gelişen bedensel tarayıcılardır. Örneğin biometrik vücut tarayıcı, DNA’nın alınarak bilgisayarların datalarında yer bulması veyahut bedenin takibi noktasında çevrimiçi oluşunun takibi, erişim kartlarında ki zamanlarının veri olarak saklanması, gibi bilgilerin analiz edilerek kişiye ait diğer bilgilerle birleştirilmesi sonucu internet teknolojilerinin ortaya koyduğu bir persona oluşturulmuştur.

Birey için hem kolaylaştırıcı bir unsur olmasının yanında aynı zaman da veriyi işleyenlerin ahlaki boyutları öncelenmemiş olmalarından ötürü sadece bireyi bir veri olarak sınırlamaya yöneltmiştir (Çatalkaya, 2017, s. 132). Kayıtsızlaştırmaya bir başka örnek olarak, toplumsal yapı içerisinde en basit etkinliklerimiz artık zaman ve mekâna sınırlı kalmayarak birkaç tuşla halledilir konuma gelmesi, bireylere ait bilgilerin kısa süre içerisinde bir tuşla ulaşılabilir hale gelmesini eleştirir.

Bauman’ın ikinci saptamasında ise “gözetimin günümüz koşullarında artık uzaktan bir şekilde gözetlemenin mümkün hale gelmesi, bireyin davranışlarının sonuçlarını ayırabilme süreçlerini kolaylaştırmıştır” diyerek bürokrasi de gidişatı işaret etmiştir (Lyon & Bauman, 2018, s. 18). Şöyle ki bürokratik işleyiş içerisinde yalnızca

kurallar dahilinde hareket edilmesi üzerinde durmuştur. Gözetim pratikleri de bu sistemde uygulanması gereken bir kurallar bütününden oluşmuştur. Bireyin özel alanına ilişkin gizli kalması gerekenler, özel alanına müdahale edilmesi veyahut mahrem alanının görmezden gelinmesi mevcut gözetim pratiklerinin, önemli konulardan aynı zamanda avantaj gibi görünen sistemin dezavantajlarından birkaçıdır.

Gözetim pratikleri kişinin gündelik yaşantısı içerisinde ki gizliliği ortadan kaldırmaya yönelik etkinlikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla gelişen ve günümüzde daimî bir şekilde gelişmekte olan enformasyon teknolojilerinin avantajları kadar dezavantajlarında mevcut olduğunu görmekteyiz (Bitiren, 2013, s. 52). Geçmişte de her ne kadar bireysel bir kimlik kazanma sürecini geride bırakmış, mahremiyet hakkını sahip olsak da gözetim aygıtlarının bireyi ve toplumu her anını gözetim halinde tutmasını sorgulamamakta ve kabullenmektedir.

Toplumsal yapı içerisinde ve aynı zamanda bireyden bireye dahi değişen mahremiyet olgusu, teknolojinin gelişmesiyle beraber farklı formlarda karşımıza çıkmaktadır. Gündelik yaşam pratiklerimizin tümünü etkileyen internet ağları ve yeni medya kanalları, bireyin mahremiyet algısının dönüşmesine sebep olmuştur. Mahremiyet noktasında büyük bir gözetim sağlayan sosyal medya birey için tehlikeli bir alana dönüşmüştür (Soral, 2019, s. 58). Sosyal medya İnternet ağlarında paylaşım sağladığı kendisine ait bilgiler üzerinden data sağlayan birey için mahremiyetinin farklı birçok açıdan ihlal edilmesine olanak sağlamıştır.

Hukuk sisteminde bulunan bireyin yaşadığı diğer bireylerle paylaşmış olduğu ortak, özel ve gizli yaşam alanları sosyal mecrada ve internet ağlarında paylaşmış olduğu ve artık sıradan hale gelen davranışları bu alanları karmaşık hala getirmiştir (Yüksel, 2003, s. 19). Sosyal medya paylaşılan içerikler, bireyin özel yaşamına ilişkin gizlilik niteliği barındıran olaylar, erişim noktasında kolaylıkla açık bir biçimde ulaşılabilirlik sağlanmıştır. Bu durum mahremiyeti özel alandan çıkarak kamusal alana taşınmasına sebep olmuştur.

National Geographic Dergisi’de “Biri Sizi Gözetliyor” adlı metninde Robert Draper’in belirttiği üzere “Günümüz toplumunda internet ortamında senede 2,5 trilyonun üzerinde görsel medyada paylaşımlar yapılmak ve ayrıca bireylerin kendilerine saklamış olduğu onlarca fotoğrafları bulunmaktadır. Bir telekomünikasyon şirketinin yapmış olduğu araştırmalara ilişkin 2020 yılında telefonun fotoğraf çekme özelliği bulunmayan hemen hemen kimse kalmamış ve ortalama 6,1 milyara ulaşmıştır. Aynı zaman da

gözetim pratiklerinin kullanım sahasının artması ve ulaşılabilirlik noktasında daha kolay hale gelmesi sonucunda her yıl tahmini bir rakam olarak 106 milyona yakın yeni güvenlik kamerası satışı yapılmaktadır. Aynı zamanda 3 milyondan fazla sayıya ulaşan bankamatik sayısı 7/24 müşterilerini izler konumdadır” (Soral, 2019, s. 65).

3.1.1. İnternet teknolojilerinin Gözetim Pratiklerine Etkileri

Günümüzde yaşanan gözetim pratikleri internet teknolojileri üzerinden şekillenmiştir. Şöyle ki gözetim aygıtları, yaşam alanlarımızın tümüne yerleşmiş cep telefonlarımıza kadar hayatımızın büyük bir kısmını kapsar niteliklere sahip olmuştur. İnternet teknolojilerinin ortaya çıkış sürecine geri dönecek olursak bilimsel yenilikler ve teknolojik gelişmeler yalnızca üretim sistemlerinde fayda sağlamamış, gözetim olgusunu da küresel bir boyuta taşımıştır (Demircan, 2019, s. 258).

İktidar için günümüz gözetim koşulları denetimi kolaylaştırmakla beraber aynı zamanda gözetleyemediği noktalarda vatandaşları bir aygıta dönüştürmüştür. Bu duruma örnek olarak yaşadığımız toplumda yönetim erklerinin oluşturmuş olduğu sosyal medya mecralarından halkın dinamiklerinin takip etmesi gösterilebilir (Öğüş, 2018, s. 46). Bu takip esnasında, iktidara ters bir durum halinde herhangi bir propaganda unsuru gözetilirse takip edilebilmesi ve gözetim altına alınabilmesi amaçlanmıştır. Aynı zaman da olası bir tehlikeye karşı önceden önlem alınması hedeflenmiştir. İktidarın internet teknolojileri ile birlikte gücü artmış, kontrol alanı genişlemiş ve gözetim pratiklerinin bugün ki formunda daha kapsamlı bir denetim alanına sahip olmuştur.

Geçmişte gözetim pratikleri daha çok iktidarın yönetim erkini kuvvetlendirmek ve halkın üzerinde hegemonya sağlayarak kontrol etme faaliyetleriyle eş değerken, günümüze baktığımız da hükümetler yalnızca yönettikleri halk ve toplumsal yapı içerisinde ki unsurlarla sınırlı kalmamış, başka hükümetleri de takip edebilme, kontrol sağlayabilme ve en önemlisi bilgilerine gayri resmi yollardan sahip olma gibi amaçları taşımıştır (Güven, 2014, s. 38).

Örneğin ikinci dünya savaşı sırasında Naziler tarafından gizli mesajların şifrelemek ve aralarında bir kod sistemi olarak oluşturulan “enigma” adlı elektro mekanik aygıtın çözülmeye çalışılması gibi casusluk faaliyetlerinin geçmiş zamanlar da gözetim aygıtları aracılığıyla gerçekleştirildiğini göstermektedir. Günümüz internet teknolojilerinin gelişimiyle beraber küresel boyutlarda daha kapsamlı verilere ulaşılması ve gelişmiş teknolojiyle üretilen aygıtların faaliyetlerince sürdürülmektedir.

Amerika tarafından küresel boyutlarda gözetimi sağlamak adına geliştirilen gözetim uygulamaları, Promis, Echolen gibi bu ağların temelini oluşturan programlar, uydular aracılığıyla gerçekleştirilen gözetim pratiklerinin başlangıcıdır. Küresel boyutlarda, pazarlamacıların ve toplumun tüketimi sonucu güç kazanan işletmeler için büyük bir avantaj olan bu programlar, tüketici profillerinin oluşturulmasında, istihbarat faaliyetlerinin gerçekleşmesinde önemli rollere sahiptir. İnternet teknolojilerinin gelişmesiyle orantılı toplumsal yapı enformasyon toplumu ve gözetim toplumu ikiliğinde hükümetlerin gözetim mekanizmalarının işlevselliğine yönelik teknolojiği uygulamalarına göre değişmektedir (Dolgun, 2015, s. 212).

İstihbarat örgütleri için önemli bir sistem olan uydu sistemlerine dayalı gözetim pratiklerinin ilk kullanımı Ulusal Güvenlik Daire (NSA) tarafından gerçekleşmiştir. NSA'nın kullanmış olduğu gözetim sistemleri ABD'de ilk olarak ortaya çıkmış olan, Elektronik Gizlilik Kurumu (EPIC) ve Promis olarak adlandırılmıştır. Geleneksel gözetim anlayışına ortadan kaldıran promis sistemi, dijital ortamlarda bilgisayarların yazılımlarına yüklenmiş “Truva Atı” görevine sahiptir. Bu sistem çeşitli ağ bağlantılarıyla mevcuttaki verileri sürüklemeye ağları vasıtasıyla tek bir ağ yoluyla kullanabilme imkanını sağlamıştır. Bu sistem depolanan verilere ulaşmakta ve ulaştıkları bilgileri tarayarak önem sıralamasına koyup ve gruplandırma özelliklerine sahiptir. Promis'in en önemli özelliği sayılan “*değişim profilleri*” sağlıyor olmasıdır (Dolgun, 2015, s. 156,157). Depolanan veriler arasında seçilen veriler bu özelliği sayesinde “insansı” yargılar ortaya koymaktadır.

Promis aynı zamanda bilgisayarlar arasında eşleştirme özelliğine sahip olup, var olan kayıtları ilişkilendirme tekniğine bağlı bir düzene dayanan bir sistemdir. Farklı veri bankalarında mevcut datalar arasındaki verileri toplayarak bu veriler arasında karşılaştırma özelliğine sahiptir. Bu sistemin çalışması elektronik alanda bireyin yaptığı faaliyetlerle aktifleşmektedir. Örnek verecek olursak bankaların, elektrik kuruluşlarının su, telefon ve seyahat acenteleri gibi birçok kuruluşun veri depolarına bağlanması yeterlidir. Promis gözetim sisteminde, kişiler internet ağlarına bağlanmadığı takdirde de kayıtlı oldukları kurumlarda ki verilerden yola çıkarak belirli tahminler ortaya konulabilmektedir (Dolgun, 2005, s.82).

Promis sistemi yalnızca bu uygulamalarla sınırlılık teşkil etmeyip, istihbarat anlamında pek çok siyasi otoritenin, iktidara muhalif kesimlerin saptanması ve fişlenmesinde kullanılmıştır. Enformasyon teknolojilerinin buradan hareketle iktidar

içinde güvenlik hizmeti sağladığı kanısına varılmaktadır. Bu sistem başka ülkeler tarafından satın alınmış fakat Amerika'nın promis sisteminin yazılımında bulunan “arka kapılar” aracılığıyla casusluk amacına hizmet etmiştir.

İnternet teknolojilerinin gelişimiyle beraber ortaya çıkan bir başka gözetim pratiği ise Echelon olmuştur. Gözetimin en gelişmiş şekli olan bu sistem, bireyin mahremiyetini ve özgürlük alanına bir tehdit niteliğindedir. Aynı zamanda ticari yaşam ve sanayi dünyasında yeni bir istihbarat servisi rolünü üstlenmiştir. Bu sistem promis'in gelişmiş bir versiyonudur. Sinyal istihbaratları üzerinden sağlanan promis sistemine görüntü istihbaratını da ekleyen echolen sistemi, gözetim pratiklerinin günümüzde ulaşılan en son versiyonu olma özelliğine sahiptir (Dolgun, 2015, s. 127). Yalnızca internet sağlayıcılarının kontrolünü sağlamakla kalmayıp kitle iletişim araçlarını da elinde bulundurmaktadır. Bu gözetim programı bünyesinde uyduların vasıtasıyla izleyemediği, dinleyemediği ve göremediği hiçbir şey bulunmamaktadır. Sistemli bir gözetim ve denetim mekanizması olan bu sistem ilk olarak dinleme faaliyetleriyle kullanılmaya başlanmıştır.

Günümüzde ise telefon dinleme aygıtları değişmiş ve “armonika” adlı özel bir aygıtlarla ortamın sesini dinleyebilme özelliklerine sahip olmuştur. Bu sistem istihbarat ve emniyet birimleri tarafından kullanılmaktadır. Telsiz telefonlarda ve cep telefonlarında radyo dalgaları aracılığıyla dinleme faaliyeti gerçekleştirilmektedir. Telefon dinleme faaliyetleri aynı zaman da gözetim pratiklerinin ilkel biçimini ifade etse de geçmişten beri uygulanan bu sistem, telefonların verici konumuna gelmesi ile Echelon için önemli bir araç niteliğindedir

Echelon, anahtar sözcüklerden meydana gelen hedef listelere göre internet teknolojileri alanında, her dilde fişleme özelliğine sahip ve fişlerden yola çıkılarak kataloglar sunan bir gözetim mekanizması olarak tanımlanmıştır (Keefe, 2006, s, 3). Bu sistem sürekli bir güncellemeye sahip olup aynı zamanda istenen verilere ulaşım noktasında elemeler yaparak raporlara dönüştürmektedir. Ortaya çıkmasında ki bir başka sebep ise NSA'nın toplamış olduğu bilgi havuzunda, dataların fazla olması nedeniyle dünya çapında ki verileri sınıflandırmak ve bu veri fazlasını ayıklamak adına ihtiyaç duyulan bir gözetim sistemi olmasıdır. Echolen sistemi telefonların dinlenmesine ve sanal ortamlarda yayınlanan mesajların analiz edilmesinde kullanılmaktadır. Bir gün içinde milyonlarca telefonu, bilgisayarı, e-postaları izleyebilmek özelliğine sahiptir (Keefe, 2006, s,3).

Türkiye’de dahil olmak üzere birçok ülkenin de kullanmış olduğu bu sistemin güvenlik açığı olarak her türlü iletişimi takip edebilmesinin yanı sıra bu programı ortaya çıkmasını sağlayana ABD’nin bu verileri kopyalaması olmuştur. Bu sistem aracılığıyla birden fazla ülkenin en gizli verileri ABD’nin eline ulaşmıştır. Echelon programı yalnızca askeri faaliyet alanını kapsamamak beraber aynı zamanda, ABD’nin ulaşmış olduğu veriler bireylerin aralarında özel iletişimlerini de içermektedir. Özel hayatın gizliliği, dokunulmazlığı ve mahremiyet hakkının yasal prosedürler içerisinde ihlal edildiği görülmektedir. Sadece ülkeler arasında bir casusluk olarak indirgenmemekle beraber serbest piyasa içerisinde var olan şirketlerin hem çalışanlarını hem rakiplerinin telefonlarının dinlenmesi ve teknolojik casusluk gibi amaçlara yönelik kullanılmıştır (Özcan, 2007, s,325).

Echelon, gözetleme sistemi aynı zamanda küresel çapta sürekli bir gözetimi sağlarken her ülke eşit koşulları sahip olmamasından ötürü birtakım eşitsizliklere yol açmıştır. Şöyle ki gücü elinde bulunduranların ve izlenenler arasında ki güç farklılıkları bu programın erişilebilirliklerini belirlemiştir. Echelon’u kapsamlı kullanan ülkelerin verilerinin dışarıya daha kapalı olduğu gözlenmektedir (Üçer, 2014, s. 156). Buradan hareketle mahremiyet ihlalleri de küresel çapta değişiklik göstermektedir.

Gözetim faaliyetleri gün geçtikçe internet teknolojileriyle beraber dönüşümü, genetik alanında da farklı bir gözetim sistemini beraberinde getirmiştir. Fizyolojik gözetimin en üst aşaması olarak değerlendirilen biyolojik gözetim, biyoteknoloji aracılığıyla bireyin saç, ten, göz retinası, parmak izi gibi aynı zaman da ses, mimikler ve davranış özelliklerini tespit edebilmektedir (Bildirici, 1998, s,305). Biyometrinin kullanıldığı alan olarak insanların davranışlarını ve fiziki özelliklerini incelemektedir. Bireylerin kimliklerini kopyalama ve kontrol amacıyla bilgi teknolojisi alanında kullanılmaktadır. Kişiye özel yüz ve retina taraması bireyleri toplum içerisinde herhangi bir durumda bulunmasını kolaylaştırmıştır.

Bireylerin kimlik numaralarıyla beraber, dijital ortamda sayı olarak kodlanması geleneksel mahremiyet algısının aşınmasına yol açmıştır. Beden artık iktidarlar tarafından, hakimiyet alanına dahil olmuş denetimi kolaylaşmıştır. Aynı zaman da bireylerin numaraları üzerinden istedikleri bilgilere ulaşılması bireyin bedenini veri nesnesi olarak dönüşmesine sebep olmuştur. Biyometrik veri kodları aracılığıyla bireyler özel hastanelerde avuç içlerini okutarak kısa sürede sağlık hizmetlerinden yararlanabileceği bir sistem oluşturulmaya çalışılmıştır (Üçer, 2014, s. 161).

Günümüzde gelişen bir başka gözetim pratiğe ise, enformasyon teknolojilerinin güvenliği sağlamak amacıyla üretmiş olduğu yeni bir sistem olan e- kelepçe sistemidir. Ev modern dönem içerisinde mekân olarak nesneleşirken enformatik gözetim döneminde şeffaflaşması hukuki ve ceza yaptırımları çerçevesinde hukuka aykırı bir durum içerisinde bulunan bireylerin evlerin de ceza infazları için belirli bir resmi uygulama olarak ev hapsi durumu söz konusu olmuştur (Dolgun, 2015, s. 154).

Biyolojik gözetim ekseninde ele alınmakta olan e-kelepçe ve ev-hapis uygulamaları enformasyon gözetiminin artık özel alan ve mahrem alan göz etmeksizin her türlü mekân içerisinde yaygınlaşmaya başladığını gözler önüne sermektedir. Hemen hemen herkes de bulunan akıllı telefonlar, akıllı televizyonlar gibi akıllı aygıtlar artık günümüz koşullarında bireyleri eve belirli bir suç unsuru olmaksızın kendi iradeleri dahilinde hapis etmiş bulunmaktadır. Bu durum iktidarlarca küresel bir biçimde kontrol sağlayabileceği şeffaf bir hapishane niteliği göstermiştir (Dolgun, 2015, s. 173).

Biyolojik gözetim sistemlerinden yasal bir kimlik kazanan ve ayrıca güvenlik amaçlı oluşturulan bir diğer uygulamalardan birisi ise “*elekromik künye*” uygulamasıdır. Güvenlik anlamında büyük bir risk oluşturmayan daha küçük çaplı suçlar işleyen mahkumlar elektronik künyeleri devamlı takmaları koşuluyla cezalarını evlerinde çekmekte ve gözetim altında tutulmaktadır. Künyelerini çıkartmaları veyahut evlerinden uzaklaşmaları durumunda alarm verecek ve telefonlarına bağlı bir sistemden ya da uydular aracılığıyla polis merkezlerine gelen sinyaller neticesinde yerleri kısa sürede saptanacaktır.

Gündelik yaşam içerisinde internet teknolojileri aracılığıyla her alanda karşımıza çıkan Mobese kameraları ise enformasyon gözetimini sağlayan bir başka unsurlardandır. Dünyanın pek çok noktasında kullanılan bu gözetim aygıtı, mahremiyet olgusuna büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Şöyle ki Mobese kameraları teknik özellikleri sayesinde, bireylere ait tüm fiziksel faaliyetleri takip edebilmekte ve takip sonucu elindeki verileri bir bütün halinde dosyalama ve sınıflandırma özelliğine sahiptir. Sürekli gözetimi esas kılan MOBESE kameranın kayıt ettiği veriler uzun dönemler boyunca saklanabilmekte ihtiyaç halinde dosyalanmış olan veriler tekrardan kullanım için kısa bir sürede ortaya çıkmaktadır (Yüksel, 2003, s. 35).

Dünyada MOBESE kameralarını ilk kullanan ülkeler Amerika ve İngiltere olmuştur. Bu iki ülkede sayıca fazla kamera kullanılmaktadır. İngiltere de 500 binden fazla kamera olduğu bilinmekle beraber, Amerika’nın yalnızca New York eyaletinde saptanan

kamera sayısı 20 bin civarında olduğu tespit edilmiştir (Öğüş, 2018, s. 46). Bu sistemin temelde kurulma amacı suçu işlenmeden, tehlike arz eden durumların takibini sağlamak ve suç oranlarının düşmesi amacı doğrultusunda kurulmuş bir sistemdir. Suçlunun o an içerisinde yakalanması amacı gerçekleşmemiş olsa da günümüzde caydırıcı bir özelliğe sahip olup suç işlendikten sonrası için yaptırım sağlamaktadır.

Gus Hosein'in ifadesiyle, 1800'lü yıllarda hapis halde olan kişilerden bilgi alabilmek için işkence ve baskıyla yaptırım sağlayıp bilgi elde edilmeye çalışırken, günümüz internet teknolojileriyle birlikte ulaşılmak istenen bilgiler cep telefonlarımızdan ve sosyal mecralarda paylaşımlarımız neticesinde elde edilebilmektedir (Draper, 2018, s.65). Carnegie Mellon Üniversitesi Enformasyon Teknolojisi profesörü Alessandro Acquisti; toplumsal yapı içerisinde özel yaşamın ve kişisel mahremiyetin önemi ve değerini, geri dönülemeyecek bir şekilde kaybettiğimiz zaman anlayacağımızı belirtmiştir (Draper, 2018).

Gözetim pratikleri sadece internet teknolojileri içerisinde bireylerin mahremiyete etki etmemiş aynı zaman da reklam ve pazarlama gibi alanlarda da mevcutta olan veriler vasıtasıyla genel veyahut kişiye özgü satış stratejilerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Ürünleri ve vermiş oldukları hizmetleri internet teknolojileri aracılığıyla bireyin bilgileri üzerinden sanal ortamlarda internet teknolojilerini aracıyla sunmaktadırlar. İngiltere'de Güvenlik Kameraları Müdürü Tony Porter ifadesine göre asıl tehdidin de bu reklamlar üzerinden gerçekleştiğinin altını çizmektedir. Tümüleşik gözetim yöntemi olarak tanımladığı bu sisteme orta yaşlı ve kilolu bir adam olduğu ve ona rağmen süpermarketlere girdiği andan itibaren sağlığa zararlı ürünlerin reklamlarını anons ettirildiğini belirterek örneklendirmiştir (Draper, 2018, s. 82).

İnternet teknolojileri, birden fazla alanda gündelik yaşam pratiklerimiz içerisinde kolaylıklar sağlamış olsa da toplanan verilerin kullanımın sınırları aşması doğrultusunda ve bu veriler kolay tahrip edilebilirliğini sağlamıştır. Bu noktada internet teknolojileri, oldukça yüksek bir güvenlik açığını da beraberinde getirmektedir. Gözetim toplumu içerisinde bu güvenlik açığı bireyler için iktidar dışında olan aktörlerden ve beklenmedik tehlikelere açıklık sağlamaktadır. İktidarın kendi gücünü koruyabilmek için güvenliğin devamını sağlamak amaçlı olarak devamlı bir göz olarak bireyi takip etmektedir (Öğüş, 2018, s. 45). Bu güvenlik açığını sağlayan veyahut güvenlik amaçlı faaliyetler bilgisayarlar ve internet sayesinde gerçeklemiştir.

3.1.2. İnternet ve Bilgisayar Siber Alan

Günümüzde hızla yaşanan teknolojik değişimler beraberinde kültürel ve sosyal değişimi de beraberinde getirmektedir. Bilgisayar ve internet de tüm dünyada küresel bir değişime neden olmuştur. Günümüzde gözetimin bu denli hayatın her alanında yaygın, kolay, sistematik ve küreselleşmiş olmasının sebebi internet teknolojileridir. Bugün kişilerin özel yaşantıları, devletin tüm bürokratik kurumlarında işlemlerini daha kısa sürelerde gerçekleştirebilmeleri internet teknolojileri aracılığıyla sağlanmıştır. İnternet teknolojileri ile gözetim toplumsal bir kimlik kazanmış ve gözetim toplumu kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Lyon & Bauman, 2018, s. 14). Güvenlik adı, altında sürekli gözetlenip sürekli denetim altında olan bireyler, günlük rutin ve en sıradan alışverişlerinde dahi internetin imkanlarından yararlanmaktadır.

Enformasyon teknolojilerin gün geçtikçe yaşanan hızlı değişimin temelinde yeni gözetim sisteminin en güçlü unsuru olarak bilgisayarlar yer almaktadır. Bilgisayarlarında işlevsel olarak kullanımını internet teknolojileri sağlamıştır. Gözetim olgusunun temel dinamiklerinden biri olarak tanımlanan bilgisayarların bu derece önem kazanmasının sebebi zaman ve mekânın yeni bir boyut kazanmasına sebep olmasıdır (Üçer, 2014, s. 134). Şöyle ki bilgi işlem merkezlerine aynı anda dünyanın bir ucundan başka bir ucuna iletişimin ulaşılabilirliğini sağlayan bu sistem, gözetim olgusunun en temel basamaklarından biri olarak işlev görmesini sağlamıştır.

Bilgisayarların yeni bir alan yaratmış olması ve iletişimsel anlamda başat bir aktör görevi görmesinin bir başka sebebi ise yazılımlardır. Yazılımlar aracılığı ile bilgisayar ağları ve veri otoyolları olarak tabir edilen sistemler verimliliklerinin artmasını sağlamıştır. İnternetin siber bir alana dönüşmesinin temelinde World Wide Web aracılığıyla olmuştur (Soral, 2019, s. 34). İnternet teknolojilerinin kitlesel bir boyut kazanmasıyla beraber kullanım noktasında kolaylık sağlayan, bilgiye hızlı bir biçimde erişimi sağlamak amaçlı world wide web adında bir site oluşturulmuştur (Ersöz, 2020, s. 59). Web 1,0 olarak isimlendirilen yeni teknoloji ürünü aracılığı ile kullanıcılar resimlerini, seslerini, belgelerini ve videolarını paylaşabilecek ve aynı zaman da bir başka bilgisayara aktarabilecekleri bir imkân sağlamıştır (Soral, 2019, s. 15). Bilgisayarları diğer gözetim aygıtlarından üstün tutulmasında bu aktarım özelliği önemli bir yer tutmaktadır.

Televizyonun yaşamımıza girmesiyle birlikte birinci bölümde bahsi geçen sinoptikon kavramında olduğu gibi bireyler yalnızca izleyici konumdayken, internet ile beraber sunulan nesnenin öznesi konumuna geçmiştir (Özşekerli, 2016, s. 64). İnternet,

iletişim ağlarında bulunan mevcutta ki veriler aracılığıyla bireyleri sınıflandırmıştır. Bilgisayarlar ve internet teknolojileri aracılığıyla bireylerin isimleri ve numaraları üzerinden verilerin sınıflandırılmıştır. Günümüzde bu sınıflandırmaların ötesine geçerek DNA kodlarını da datalarında bulundurup aynı zaman da görüntü ve sesleri içeren veriler aracılığıyla gözetimi sistematik bir biçimde gerçekleştirmiştir. Buradan hareketle gözetim pratiklerinin yeni biçimleri bilgisayar teknolojileriyle mümkün olmuştur (Lyon, 2006, s. 13). Bilgisayar teknolojilerinde yaşanan bu yenilikler enformasyon depolama kapasitesi ve sakladığı verileri işleme potansiyeli ile birlikte bireylere ait internet ortamına oluşturulan profillerin her geçen gün bilgilerinin biraz daha fazla artmasına yol açmıştır.

Günümüzde internet teknolojileriyle beraber yeni bir alan oluşturulmuştur. Bu siber alan gerçek yaşama oldukça yakın unsurlara sahip bir simülasyon dünyasını beraberinde getirmiştir. Teknoloji bu simülasyon dünyasını gündelik hayata uyarlama işlevi görmektedir. Yeni bir mekân olarak adlandırılan bu sanal dünya içerisinde, birey için oldukça ilgi çekici unsurlar mevcuttur. Bunun sebebi ise sanal alan kurgusalılık barındırır bireyin kimliğini kişiliğini istediği şekilde sunabileceği bir ortam yaratmaktadır. Bireye bu durum gerçek hayattan daha cazip gelmektedir. Sanal alan içerisinde birey daha özgür istekleri hayalleri doğrultusunda bir ortama sahip olmuştur.

Poster, bu konuya ilişkin internetin en önemli işlevlerinden birisinin iletişim sağlamanın yanında toplumsal alanda yeni bir sanal mekânın oluştuğunun altını çizmiştir. Oluşan bu yeni mekânın toplumsal yapı içerisinde ilişkilerin farklı bir biçim kazanmasında etkili olduğunu vurgusunu yapmıştır (Timisi, 2003, s. 24-25 akt. Güzel, 2006, s.4). Enformasyon teknolojilerinin yaratmış olduğu bu yeni mekân bireyleri aynı zaman da sürekli bir denetim ve gözetim altında tutmakta ve görece özgürlüklerini yaşatmaktadır.

Baudrillard'a göre ise sanal dünyaya ilişkin olarak bireyler, gerçekliğin yeniden inşa edildiği simülasyon ağı içerisinde bilgisayarların, veri bankalarının, matrislerin içerisinde yer aldığını belirtmektedir. Hiper-gerçeklik olarak medya imgelerinden oluşan yeni bir gerçeklik sahası tanımlayan Baudrillard asıl gerçekliğin yerine konulmuş olan simülasyon dünyasında var olan gerçeklik ile sahte olanın ayrımını ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Baudrillard, 2015: 13-15).

Baudrillard'a göre; "Simulark kavramını açıklarken gerçeklik olarak kabul edilmek istenen görünüm olarak belirtir. Simülasyon dünyası olarak tanımladığı sistem de ise bir aracın veya makinenin kendisine has işleyiş şeklinin bilgisayar programları

aracılığıyla yeniden üretilmesi olarak ifade etmektedir. Sanal dünya içerisinde yeni bir benlik inşa sürecine geçildiğini belirten Baudrillard aynı zaman da toplumsal yağı içerisinde ki ilişkilerinde yeniden üretildiğini ve dönüştüğünün altını çizmektedir.

Gerçeklik olarak algılanan alan ve sanal dünya arasında bulunan kitle iletişim araçları bir simülasyon alanı oluşturmaktadır (Baudrillard, 2015, s. 19- 32). Baudrillard simülasyon ortamı olarak bireyin gündelik hayat içerisinde kullanmış olduğu akıllı cep telefonları ile İnternet teknolojilerinin sunmuş olduğu sosyal medya uygulamaları arasında ilişki kurmuştur. “*Bastırılanların boşaltıldığı*” bir alan olarak nitelendirdiği sosyal medya mecralarını görünür olmanın yanı sıra bireye panayır ortamı sunduğunu belirtmektedir (Baudrillard, 2014, s. 40-41).

Baudrillard, yeni oluşan bu sanal kültürün gerçeğin kendisinden daha gerçek olan hiper-gerçeklik yani gerçeküstü terimiyle kavramsallaştırmıştır. Dolayısıyla simülasyon dünyasını ve yeni oluşturulan iletişim alanını simgeselliğin bulunduğu bir alan olarak ifade etmektedir. Bireyler, artık gerçek dünya içerisinde var olmadan iletişim ağları kurabilecek canlı bir konuşmada ya da yazılı bir metni göndermek için siber alan içerisinde simülasyon dizgesi içerisinde yer almakla işlerini halledebilecektir (Balyemez, 2020, s,58).

Enformasyon teknolojilerinin ortaya çıkması sonucunda gözetim bireyin gündelik yaşamına ilişkin kendi kontrolü dışında, farkında olmadığı kameralar tarafından (mobese) görüntüleri kayıt altına alınıp, fotoğrafları çekilerek, bireyin iradesi dışında farklı amaçlar doğrultusunda video ve fotoğrafları veri tabanlarında sınıflandırılıp dosyalanmaktadır. Yeni bir mekân olarak siber alanın oluşması, teknolojinin sürekli bir şekilde artan ivmesi, gündelik yaşam alanına ilişkin gözetim alanının genişlemesine neden olmuştur (Çoban, 2019, s. 46). Bilgisayarlarda ve enformasyon teknolojilerinde yaşanan bu yenilikler, gözetim faaliyetleri telefon dinlemeye yönelik aygıtlar ile başlarken teknik gelişme sonucu uydu, kameraların ve internetin kullanım sahası genişlemesine neden olmuş ve her geçen gün önemini artırmıştır.

İnternet teknolojilerini çeşitlendiren bu sistemler, her gün biraz daha fazla gündelik hayatın içerisine nüfus etmektedir (Aksoy, 1996, s. 167). Uzay boşluğunda bulunan kameralar ve uydular aracılığıyla bireylerin yaşam alanlarının görüntülenmesi, evlerinin bulunduğu sokakları görüntülerle ve haritalarla yerleri saptanabilmektedir. Arama motorlarında ulaşmaya çalıştığımız bilgiler, arama sonuçlarımız, sosyal mecralarda yapmış olduğumuz paylaşımlarımız ve konum olarak nerede

bulduğumuzun bilgisi, gözetime açık bir biçimde akıllı telefonlar aracılığı ile bireyin özel alanını, gözetleyenler tarafından ifşa halinde olmasına neden olmaktadır (Çoban, 2019, s. 19). Buradan hareketle yapılan elektronik işlemlerin sistemi kuranlar tarafından sürekli bir gözetime tabi tutulması internetin avantajları kadar dezavantajlı olduğu noktaları göstermektedir (Dolgun, 2015, s. 165,166).

İnternet teknolojilerinin, ortaya koymuş olduğu uygulamalara örnek olarak Londra’da ilk defa metro istasyonlarında kullanılmaya başlanan bir güvenlik sistemi olan “*Cromatic*” da insansı tahminlerde bulunan bilgisayar teknolojileri üretilmiştir. Bu sistem kapalı devre televizyonlardan oluşmaktadır. Bu televizyonlarda 24 saat izleyebilen kameralar mevcut olup, “*düşünebilen*” bir bilgisayar sistemine internet aracılığıyla bağlanması sonucunda halkı izleyebilmek adına vatandaşların hareketlerinin takibinin sağlanması ve tehlikeli olaylara karşı önceden uyarıda bulunabilmesi amaçlı tasarlanmıştır (Lyon, 2006, s. 120).

Günümüzde bireylerin, internet teknolojilerine, bilgisayar ve interneti kullanıp kullanmama gibi bir seçim özgürlüğüne sahip olsa da gündelik hayat içerisinde internet teknolojilerinden uzak kalmak pek mümkün olmayacaktır. Bunun sebebi bilgisayar teknolojilerinin internet ağlarına bağlanmayı belli durumlarda zorunlu kılmasıdır. İndirilmesi zorunlu olan yazılımları örnek verecek olursak günümüzde hemen hemen herkes de mevcut olan akıllı telefonlarda bulunan navigasyon sistemleri, veyahut iletişimi sağlamak adına haberleşme uygulamaları bunlardan bir kaçıdır (Çoban, 2019, s. 56).

3.1.3. Sanal Kimlik İnşası, Benlik Sunumunda Mahremiyet

Kimlik, kavramı bireyin kendisi hakkında bahsederken sahip olduğu nitelikleri tanımlamak amaçlı başvurmuş olduğu bir ifadedir. Bu niteliklerin asıl belirleyenleri bireyin geleneklerini kapsayan, yaşam tarzına yönelik ipuçları veren aynı zamanda etnik kökenini de barındıran bir tanımlamadır. Bireyin gündelik hayatta ki alışkanlıklarına dayandırıldığı kadar yıllar içinde de kişinin kendisini tanımlama biçimi değişiklik göstermektedir. Modernleşme ile tüketim alışkanlıklarının değişimi popüler kültür unsurları, boş zamanlarını nasıl değerlendirdiği yönde ki aktivitelerine de kimlik tanımlamalarını şekillendirmiştir (Çoban, 2019, s. 22).

Bireyler, kendisine ait kimlik tanımları yaparken istediği biçimlerde konumlandırmak adına boş zaman aktivitelerini, giyim stillerini, müzik zevkini, sosyal medyayı nasıl kullandığına kadar yeniden kimliklerini inşa etmektedir (Gözübüyük

Tamer, 2014, s. 84). Buradan hareketle bireyin ortaya koyduğu kimlik tanımı, yeni bir mekân olarak sanal dünya içerisinde kendisini farklı göstermek adına, yeni bir kimlik oluşturma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Birey bu yeni sanal alanda üretmiş olduğu, sanal kimliği, günümüzde sürekli yenilen imajlara, moda, tüketim anlayışında ki gelişmelere, popüler kültürün değişimine ve kolektif bir şekilde insanlar tarafından onaylanacak olan ve beğenilecek olan şeylere göre tercihlerini yapmakta ve bunlara bağlı bir kimlik inşası söz konusu olmaktadır. Bağılıktan kasıt burada bireyin bağımlılıkları olmuştur. Birey kendine ait bir kimlik oluştururken başkalarına ait kimlik modellerini de kopyalama ihtiyacı duymuştur (Çoban, 2019, s. 24). Karşılıklı bir biçimde etkileşimin olmaması bağımlılık durumuna işaret etmektedir.

Siber alan bireyler için aidiyet oluşturdıkları yeni bir mekâna dönüşmüş, bireyde kimliğini bu alanda istediği biçimde şekillendirmiştir. Olmadığı biri gibi olabilme ya da olduğundan farklı bir kimliğe sahipmişçesine gösterebilme özgürlüğüne de sahip olan bu yeni siber alan içerisinde istediği şekilde kendine bir yer edinme çabası mevcut olmuştur. Enformasyon teknolojilerinde yaşanan değişim ve gelişmelerim ışığında yeni çağda kamusal alan olarak nitelendirilen internetin sağlamış olduğu olanaklara paralel yeni bir kavram olan sanal kimlik değişkenliğe sahip, aynı zaman da akışkan bir kavram olmuştur (Dolgun, 2005, s. 68).

İnternet ortamında sosyal medya kullanıcıları anonim veya kişisel bilgileriyle oluşturdıkları profilleriyle beraber kimlik inşa etme veya daha öncesinde inşa edilmiş olan kimlikler üzerinden kendilerine yeni bir alan oluşturmuşlardır. Sanal dünya içerisinde inşa edilen sanal kimlik kavramı gözetim aygıtlarınca, izlenmeye gerek duyulmadan istenilen bilgiye kişinin sunmuş olduğu verilerden hareketle ulaşabilmektedir. Buradan hareketle karşımıza çıkan kavram omnitikon kavramı olmuştur (Dolgun, 2005, s. 68). Şöyle ki bu tanım gözlenmekten haz alan ve rızaya dayalı gözetlemeyi ifade etmektedir. Sanal alandaki bireyin kendine oluşturmuş olduğu vitrinin mahremiyetini zedeleme noktasında tüm bilgilerini öne sürmesinin ifadesi olarak kullanılır.

Nasıl ki Mobese kameraları kişinin yaşadığı sokağı saptamaktaysa, sosyal medya da paylaşmış olduğu içeriklerde özel alana dahil edilmesi kamusal bir alana dönüşüp, tıpkı Mobese kameralarının olmasında ki amaca hizmet etmektedir. Bu duruma bir örnek verilecek olursa toplumsal yapı içerisinde mahrem olarak kabul edilen evlerin içleri günümüzde bireylerin, yaşadıkları alanı fotoğraflarını çekip kendilerinin servis

etmesiyle beraber mahremiyetlerinin ihlalini kendileri sağlamış olmaktadır. Artık bir noktada oluşturdıkları sosyal alanda ki kimlik modelleriyle birlikte birey artık meta olarak sunulan özne konumuna geçmiştir (İzgi, 2014, s. 27).

Günümüzde inşa edilen sanal kimlikler aracılığı ile bireyler, benliğini oluşturan unsurlar erozyona uğramıştır. Bunun sebebi mahrem alanlar silikleşerek kamusal alan dahilinde bir gözetim edimini kendi iradesi dahilinde gerçekleştirmesidir. Mahremin gizemi çözülerek seyretmenin hazzı, seyredilmekte olan da ve bir tüketim nesnesine dönüşmüştür (Akın, 2020). Walter Benjamin'in "cemekanlaşma" kavramında ifade ettiği "Cemakan da yaşamak en büyük devrimci erdemdir" sözünde asıl değinmek istediği nokta olan gündelik hayat içerisinde en basit faaliyetlerimizi dahi belgelendirmemizi kast etmektedir. Yediğimiz yemekten, gittiğimiz yere kadar birey kendisini bu etkinlikleri, paylaştıkları sosyal medya platformlarında kendilerine ait yeni bir benlik algısı oluşturmakta ve sanal bir kimlik kendisinin ölçütlerini belirlediği noktada var etmektedir.

Bireyler sanal dünya içerisinde yeni kazanmış oldukları sanal kimlikleri mahremiyetlerinin aşınmasına sebebiyet verirken aynı zaman da oluşturdıkları kimlikler sosyal yapı içerisinde sürekli bir dönüşüme uğramaktadır. Zizek'e göre sosyal mecralarda ortaya koymuş olduğumuz kimliğimiz, gerçek hayattaki kimliğimizden daha gerçekçidir. Bu şekilde düşünmesinin altında yatan sebep ise gündelik yaşamda kişilerin kendi gerçek kimliklerini baskılamaları ve derinlerde ki öz benliklerini sosyal medya kanalları aracılığıyla ortaya çıkartma fırsatı bulmaları olarak açıklamıştır. O nedenle Zizek gerçek yaşamda ki bireyin kimliğini kurgusal olarak nitelendirmektedir (Uyanık, 2009)

Hızla tüketilen benlik algısı günümüz koşullarına göre değişim gösteren sanal ortamlarda oluşturdıkları kimlikler vasıtasıyla kendilerini izlenir konuma hür iradeleriyle getirmişlerdir (Akgül, 2019, s. 48). Başkalarının yaşamlarını akıllı telefonlar aracılığıyla tüm gün izleyen kişiler, kendileri hem ifşa edilen hem de ifşa eden ve dikizleyen konumdadır.

Bireyin sanal dünya içerisinde ifşa kültürünün bir parçası olması ve kendisine ait bilgileri paylaşma konusunda istekli oluşu sosyal mecralarda iletişimini arttırmıştır. Sosyal yaşam içerisinde iletişim noktasında zayıf olan herhangi bir birey yüz yüze geldiğinde kuramayacağı iletişimi ve duygu paylaşımını sanal alanlar içerisinde gerçekleştirmektedir. Bunun sebebi ise sanal dünya içerisinde anonim bir şekilde hareket etme gizliliğine sahip olmasıdır (E.Lokke, 2018, s. 42). İletişim kurdukları kişilerde

güven duygusu vermek iletişimin devamını sağlamak adına özel alanını açmakta ve kendisini ait mahrem bilgileri ifşa etmekten çekinmemektedir.

Sanal kimliklerin ve benlik sunumunun mahremiyet açısından birtakım tehlikelere yol açmasına sebebiyet veren sosyal medya organları anonimlikle ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Sanal kimlikler vasıtasıyla kendilerini gizil konuma sokan toplumsal normlara aykırı bireyler, çeşitli suçlara karışmış kişiler ve sapkın düşüncelere sahip olanlar veyahut çocuk istismarcıları gibi toplumsal yapının işleyişini bozan gerçek ve sanal ortamda asla karşılaşmak istemeyeceğimiz insanlar; sanal dünya içerisinde anonimliğin gölgesine sığınarak sosyal mecralarda örtük bir biçimde karşımıza çıkabilmeleri mümkün hale gelmiştir. Sapkın düşüncelere sahip kişiler ve özellikle pedofililer kendilerine oluşturdukları sanal kimlikler aracılığıyla olmadıkları yaşta, farklı bir yüzde veyahut cinsiyetini farklı kaydederek çocukları ve gençleri kısa sürede ulaşabilmekte ve istismar edebilmektedir (Goodman, 2016, s. 167).

Bireyin oluşturmuş olduğu kimliğini yansıtan profili ne olduğunun yanı sıra ne olmak istediği gibi kendini vitrine sunmakta veyahut nasıl göstermek istediğiyle ilgili bir konu olmuştur. Birey kendi dünyasında beğenebileceği ve kabul göreceğini düşündüğünü bir profil sunmak asıl görevi olarak nitelendirmektedir. Çevrenin beğenisi ve onaylaması sanal kimliğin ve yahut sosyal yaşam içerisinde bireyin benlik sunumunu etkilemiştir. Kişiler benlik sunumu ve kimliğin sosyal inşasını belli kanallar üzerine gerçekleştirmiştir. İnternet teknolojilerinden sonra yeni bir mekân olarak kabul gören sosyal medya bireyin kendisini sunduğu alan olmuştur (Çoban, 2019, s. 82).

3.2. YENİ BİR MEKÂN OLARAK SOSYAL MEDYA VE UYGULAMALARI

Sanal ortamları kullanıcı üretimi içeriği veyahut sosyal medya olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu sanal ortamlar içerisinde kullanıcılar kendilerine ait bir sosyalleşme alanı yaratmış olup aynı zamanda kişisel olarak paylaşmayı tercih ettikleri içerikleri sundukları bir platformdur. Zaman ve mekân öğelerinin ortadan kalkmış olduğu bu sanal dünya içerisinde iletişim şekilleri de değişime uğramıştır. Zaman ve mekân bağımlılığı olmayan birey gerçek hayatta ve yahut sosyal mecrada tanıdığı insanlarla etkileşimi bu kanallar sayesinde aktif bir şekilde devam ettirmiş ve bu sebeplerden ötürü sosyal ortamları tercih etmiştir.

Sosyal medyada web sistemleri içerisinde karşılıklı etkileşim imkânı sağlayamadığı için yetersiz bulunan Web 1.0 yazılımı karşılıklı etkileşim içeren bir başka

içeriğe dahil olmak durumunda kalmıştır. Ortaya çıkan yeni yazılım bugünün sosyal medya platformlarının oluşumunu sağlayan ağlarının temelini oluşturmuştur. 2000’li yıllara gelindiğinde bu sistem Web 2,0 teknoloji dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönem içerisinde internet teknolojileri kapsamlı bir biçimde değişme ve gelişme göstermiştir. Web 1.0 ve Web 2.0 arasında ki fark etkileşim ve interaktiflik noktasında yaşanmıştır (Soral, 2019, s. 40). Sosyal medya ağlarında pasif bir rolü olan kullanıcı, aktif bir rol üstlenmeye başlaması en temel fark olmuştur.

Web 2.0 uygulamasıyla beraber gelişen aktiflik durumu beraberinde kullanıcıların içerik üretebilmesini sağlamıştır. Web 2.0’ın radikal bir alanda merkezîleştirme, sağlaması, güvenli bir ortam olması vaadi, yayıncı olarak kullanıcıların izlemesinden ziyade aktif bir katılım göstermesi, aynı zamanda zengin kullanıcı deneyimi, bireylerin kendilerine ait bilgilerinin kontrolünü sağlaması, kolektif zekanın mevcudiyeti, belirli davranışlar sonucu toplumsal yapıda oluşan tutumlar, daha çok kullanıcı elde edebilme potansiyeli ile ve bir öncekinden daha gelişmiş bir yazılım ortaya koyabilmek ve oyunlar dan oluşması gibi bir çok özelliği barındırmaktadır (Fuchs, 2014, s. 50; O’Reilly, 2005).

2000’li yılların başlarından itibaren bu gelişmelerin paralelinde sosyal ağların kullanıcılar tarafından keşfedilmesiyle beraber çevrimiçi hareketler oluşum süreci hız kazanmaya başlamıştır. Çevrimiçi hareketler ekseninde yaşanan, içerik üretimleri, üretilen içerik noktasında devamlılığın sağlanması ve yeniden üretim süreçlerine geçilmesiyle beraber sosyal ağlar ve sosyal medya mecraları yoğun bir biçimde kullanılmaya açık hale gelmiştir. Nasıl ki küresel dünya içerisinde her geçen gün gelişmeler yaşanır durumdaysa sosyal medya ağları da her gün kendisine bir şeyler eklemekte ve sürekli dönüşüm halinde olmaktadır (Koç, 2017).

Sosyal medyanın kavramsallaşma süreci üzerinde çeşitli düşünce perspektifleri sunulmuştur. Mayfield, sosyal medyayı oluşturan unsurlar “katılımcı, toplum, yenilik, açıklık, bağlantılılık, erişebilirlik, konuşma, kalıcılık” gibi kavramları bünyesinde barındırması gerektiğini savunmuştur (Vural ve Bat, 2010). Okazaki ve Taylor’ın ifadesine göre sosyal medya kavramı çevrimiçi olan kullanıcılarının fiziksel anlamda etkileşimde olduğu ve aynı zaman da yazılım alanına da dahil oldukları, kollektif bir biçimde kullanım sahası olan mekânsal ve zamansal bir zorunluluğu olmamasıyla maliyeti düşük bir şekilde içerik üretim ve gönderilerinin paylaşımlarını sağlayan teknolojik yeniliklerin adı olarak nitelendirilmiştir (Başer, 2014, s11).

Başer'in (2014, s.15) aktarımıyla; Kaplan ve Haenlein adlı teorisyenler sosyal medya uygulamalarını, öznellik ile içeriğin sosyal yaygınlığına göre tanımlamışlardır. Medya araştırmaların da yarar sağlayan sosyal varlık gösterme alanı, medyanın zenginliğini teşkil eden kuramlardan veyahut kendini ifşa etmeye yönelik, bireyin kendini sunuş biçimi olarak sosyal ağların yol açtığı süreçleri sınıflandırmaktadırlar. Bunlar amaçlarına göre değişim göstermektedir. Örneğin, bloglar, iş birliği projeleri, içerik üretme toplulukları, sanal oyun dünyaları gibi pek çok kategoriye ayrılmışlardır. Genel bir tanımla sosyal medya kullanıcılar aracılığıyla içeriklerin üretildiği internet siteleri olarak tanımlanmıştır.

Sosyal ağların oluşturduğu ilk sosyal medya aracı sayılan Usenet adlı internet sitesi, 1979'da Tom Truscott ile Jim Ellis tarafından kurulmuştur. Usenet, sosyal medya aracını kullanan kullanıcılar, herkese açık bir şekilde göndermiş oldukları mesajlarla birlikte çeşitli konuların tartışılabildiği bir ortam da fikirlerini sunmuşlardır. Bilgisayarlı Bilgi Sistemleri (Bulletin Board Systems – BBSs) adında Usenet den sonraki süreçte yeni bir ağ oluşturulmuş ve bu sanal ortam içerisinde de Usenet platformunun içeriklerine paralel özelliklere sahip aynı zamanda oyun oynama ve dosya paylaşımı gibi yeni imkanlar ortaya koyan yeni bir yazılım üretilmiştir. Bu platformu Usenet den ayıran bir başka özellik ise, kullanan kişiler oturum açmasına olanak sağlayarak etkileşimlerini interaktif bir şekilde sağlamalarıdır (Çoban, 2019, s. 38). Günümüzde sosyal medya platformlarına benzer özelliklere sahip ilk yazılım BBS olmuştur.

BBS'den sonra çevrimiçi kavramı sosyal ağlar içinde var olmuş ve aynı zaman çevrimiçi hizmetler adında kurumsal nitelik taşıyan bir kavrama dönüşmüştür. Çevrimiçi hizmetler olgusunun ilk defa kullanılmaya başladığı CompuServe ve Prodig uygulamaları olmuştur. CompuServe uygulamasında ilerleyen güncellemelerinde hizmetler ve etkin iletişim programları kullanıcılar arasın ücretli olarak sunulmuştur. Genie adlı bir yazılım geliştirilmiş bu yazılımda kendisinden önceki programların özelliklerini geliştirerek üzerine ilk çevrimiçi hizmet kullanıcılarına alışveriş yapabilme, kullanıcıların interaktif bir biçimde oyun oynayabilmelerini gibi imkanlar sunmuştur (Bostancı, 2010, s.38).

1997 senesinde SixDegrees.com adıyla uygulamaya konuşan internet sitesinde ise bu platformu kullanan bireyler kendilerine ait profiller oluşturabilecek ve aynı zamanda arkadaşlarından oluşan bir liste hazırlayabilme imkanına sahip olacakları bir sosyal medya uygulaması olarak hayata geçmiştir. Günümüzde ki sosyal medya anlayışına yakın bir sosyal ağ örneği olarak karşımıza çıkmıştır. 1998 senesine

geldiğimizde ise aktif bir kullanıcı profili vaadiyle oluşturulan Open Diary adıyla oluşturulan sosyal ağ sitesi günümüz blog anlayışına yakın bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde değerlendirmiş olduğumuz sosyal medya uygulamaları kişinin kendine ait bilgileri uygulamaya sunmasıyla oluşturdukları profilleri gün geçtikçe artış göstermektedir. Gizliliği yok sayarak, gözetlenmekten duyulan haz ve kendine ait yeni bir vitrin oluşturma istediği kullanıcıların her geçen gün artmaktadır. İlk kez kullanıcılara ait gizlilik konusunda istedikleri bilgileri sınırlayabilecekleri ve ayarlar üzerinde değişiklik sağlayabilecekleri uygulama olan Live Journal bu ihtiyaçlar sonucunda oluşturulmuş bir uygulama olarak hayata geçmiştir. 1999 senesinde uygulama sahası bulan Cyworld ile 2003 senesinde oluşturulan MySpace adlı sosyal medya platformları sosyal medyanın temel niteliğini taşımaktadır (Çoşkun, 2021).

Günümüz toplumlarından her geçen gün gelişen teknolojiyle paralel sosyal medya uygulamaları çeşitlenmiştir. Birbirlerinden farklı sosyal mecralarda artık amaç tek nokta üzerinden gerçekleşmemektedir. Farklı amaçlara yönelik, farklı ilgi alanlarını kapsayan, farklı duyulara hitap eden sosyal medya platformları oluşturulmaya başlanmıştır. Günümüz sosyal medya uygulamalarını tek boyutlu veyahut belirli sınırlar içerisinde anlatmak pek mümkün değildir.

Enformasyon çağında yaşanan sürekli yenilikler bu mecraların da her geçen gün değişip dönüşmesine yol açmaktadır. Şöyle ki zamanla içerikleri, algoritmaları, kullanıcıların talepleri doğrultusunda veyahut tüketim alışkanlıkları değişmesi doğrultusunda kendilerini güncellemektedir. Örnek verecek olursak Twitter ilk kullanıcılarına sunulduğu dönemde 140 karakter dışında metin içeriğine uygun bir platform değilken zamanla kullanıcı istediği doğrultusunda ve diğer sosyal medya platformları arasında yaşanan rekabet sonrasında bu özelliğini güncellemiştir. Bir başka örnekle Snapchat uygulamasına ait olan anlık gönderilen fotoğraf özelliği, kısa bir süre sonra popülerliğinin artmasına yönelik Instagram uygulamasında yer almaya başlamıştır. Buradan hareketle kapsam olarak bu uygulamaların amaçları değişmektedir.

Sosyal medya platformları bireylerin interaktif bir biçimde iletişim kurabildikleri alanlar haline gelmiştir. Bireyler fiziksel anlamda bir araya gelmeden ortak bir paylaşım alanı buldukları bu saha toplumsal yapıda ki dinamikleri de aynı zaman da dönüştürücü etkilere sahip olmuştur. Geleneksel iletişim modeli değişerek sanal bir iletişim modeli oluşturulmuş ve daha aktif bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Sanal

iletişim modeli ikili ilişkilerde ve aile yapısında değişime neden olmuştur. Şöyle ki Zizek'in ifadesiyle evlilik aracılığının ortadan kalkmış. Geçmişte birisiyle evlenmek için birinin tanıştırmalarına ihtiyaç duyulmaktayken günümüzde sosyal medya platformları aracılığıyla binlerce kişi tanışıp evlenmektedir. Sosyal medyanın toplumsal yapıda dönüşümüne bir örnek niteliğindedir. (Uyanık, F, 2009).

Aşağıdaki tabloda ise medya kuramlarının ve sosyal medya mecralarının kişinin kendisini sunuş biçimi olarak tercih ettiği platformlar kategorize edilmiştir.

Tablo 3.1: Sosyal Ağların Medya Kuramları ve Süreçlere Göre Sınıflandırılması

Sosyal Varlık Gösterme ve Medyanın Zenginliği				
		Düşük	Orta	Yüksek
Kendini Temsil ve Kendini ifşa	Yüksek	Bloglar, Twitter	Sosyal Ağ Siteleri: Facebook, Instagram	Sanal Sosyal Dünyalar: Second Life
	Düşük	İşbirlikçi Projeler: Wikipedia	İçerik Siteleri: Youtube	Sanal Oyun Dünyaları: LOL, Warcraft

Kaynak: <https://www.sl-deshare.net/Twittercrisis/kaplan-and-haenlein-2010-social-media>, 2023

Geçmiş tarihini sosyal medya ağlarının ele aldıktan sonra günümüze gelecek olursak özellikle uzun seneler boyunca popülerliğini koruyana 2004 senesinde Facebook adıyla kurulan sosyal medya ağı, küresel boyutta dünya üzerinde birçok kullanıcısı bulunan oldukça geniş bir kitleye hitap eden bir internet ağı sistemi olmuştur. Kullanıcıların birbirleriyle iletişime geçebildiği, fotoğraf, duygu ve düşüncelerini, videolarını ortaya koyduğu bir sosyal paylaşım sitesi amacıyla Mark Zuckerberg tarafından kurulmuştur.

Facebook adlı sosyal medya uygulamasının bu kadar popüler olmasının altından yatan birçok sebepten biri olan çoklu bağlantılara erişim olanağı ve tüm sosyal ağlara bağlantı imkânı sunması bunlardan biridir. Uygulama her yaştan bireyin rahatlıkla kullanabileceği bir ara yüze sahip olmasıyla kullanıcıları açısından büyük kolaylık sağlamaktadır. Kullanıcılar Facebook sosyal paylaşım sitesinin, talep ettiği tüm kişisel bilgileri, zevklerini, beğenilerini, ilgi alanlarına kadar karşılıksız bir biçimde sunmaktadır. Facebook algoritmaları kullanıcıların ilgilendiklerine ve düşüncelerine

yönelik paylaşımları karşısına çıkartmakta aynı fikri paylaştıkları insanları bu sayede önermektedir. Beğenilerine yönelik tüketim alışkanlıklarını kapsayan reklamları aynı zamanda önüne çıkartarak tüketime teşvik etmektedir (Soral, 2019, s. 31). Uygulama ücretsiz bir platform olduğu için çok sayıda reklam olarak yüklü miktarlarda gelirler elde etmektedir.

Facebook, teknik özellikleri yazılımı açısından da web otoriteleri tarafından en başarılı web 2.0 uygulamalarından biri olarak kabul görmektedir (Sanlav, 2014, s. 50). Sadece birey odaklı bir sosyal paylaşım sitesi olmamakla beraber kurumsal firmalarında aktif bir şekilde reklam ve pazarlama için veyahut firmalarını tanıtmak adına oluşturduğu profiller mevcuttur.

Aynı zamanda kollektif bir bilincinde var olmasına olanak tanıyan Facebook uygulaması kendisiyle aynı düşüncelere sahip bireylerle oluşturmuş olduğu sanal cemaatlerle yeni oluşumları ve kollektif bir iletişimsel eylemliliği beraberinde getirmiştir. Sanal bir sosyalliğin sonucu oluşan sanal cemaatler, kişisel ilişkilerle oluşturulan bir ağın yaratılması ve yeterli sayıda insanın bir araya geldiği networkler aracılığıyla ortaya çıkan sosyal grupların ifadesi olmuştur (Bozkurt, 1999, s. 66-68).

Günümüzde Facebook uygulamasının eski popülerliği çeşitli sosyal medya kanallarının ortaya çıkmasıyla azalmış olsa da bireyin günlük yaşamın da neredeyse merkez alana yerleşecek derecede önem kazanmış aynı zaman da sosyal medya kullanımı bu uygulamaya aracılığıyla yaygınlaşma yolunda ki ilk adımlarını atmıştır.

Dünyada en çok kullanılan sosyal medya uygulamaları arasında yer alan bir başka uygulama ise Twitter'dır. Uygulama ilk kullanılmaya başladığı dönemde 140 karakterlik bir metin içeriğine izin vermekteyken günümüz bu sayı artmıştır. Kelime sayısının sınırlandırılmasında ki amaç ise, uzun cümlelerden ziyade aktarılacak istenilen bilginin daha net ortaya konulmasını sağlama amacı gütmesidir. Diğer sosyal medya platformlarından farklı olarak Twitter'da çevrimiçi olma durumu söz konusu değildir. Etkileşim imkânı tanıyan hastag'ler aracılığıyla günümüzde kullanıcılar gündemi takip edip belirleyebilmektedir. Her kesimden insanın düşüncelerini rahatlıkla belirtebildiği bir platform olan Twitter mecrası, kollektif hareketliliklere de öncülük etmiştir. Kendi gündemini oluşturma veyahut var olan kamuoyunda ki gündeme dair fikirleri sundukları bir platform olmuştur (Balyemez, 2020, s. 67). Paylaşımların milyonlara ulaşması ve etkileşim alması kamuoyuna ait herhangi bir durumda hem linç kültürü beslemiş aynı

zaman da ortak fikirlere sahip kullanıcıların sanal ortam içerisinde sosyalleşmelerine imkân tanımıştır.

Son yıllarda oldukça rövanşta olan bir diğer sosyal medya paylaşım platformu olan Instagram olmuştur. Fotoğraf paylaşım uygulaması olarak ortaya çıkmış olan bu uygulama kendine ait filtreleri ve fotoğrafları düzenlemek için pek çok özelliğe sahip bir sosyal paylaşım sitesidir. Yüksek takipçi sayısına sahip olan kullanıcılar daha geniş bir kitleye hitap etmektedir. Bu sosyal medya ağı içerisinde beğeni almak hız ve haz toplumunda ki birey için tatmin duygusuna sebebiyet vermektedir. Günümüzde büyük bir pazara sahip olan instagram bireylerin tüketim alışkanlıklarını belirlemektedir. Yüksek takipçili kullanıcılar veyahut kendi işinin reklamını yapan kişiler ürettikleri içerikler ve reklamlar için oluşturdukları yeni çalışma ağının vitrinlerini değerini kendileri belirlemektedir (Chesher, 2012, s. 98). Aynı zamanda toplumsal yapıda çok büyük etkileri olan bu sosyal medya platformunun kişinin benliğinin en iyi halini sunduğu, mahremiyetini bütünüyle ortaya koyduğu şeffaf bir alandır.

Youtube ise video paylaşım sitesi olarak 2005 yılında Jawed Karim, Steve Chen ve Chad Hurley tarafından kurulmuş bir mecraadır. Üretilen dijital video içeriklerin, Flash Video Formatı (*.flv) ile yayınlanmasını sağlayan Youtube, “Dijital Video Deponuz” sloganı ile sanal ağlar içerisinde hayatımıza dahil olmuştur. Daha sonraki yıllarda “Dijital Video Deponuz” sloganı değiştirilerek yerine “Broadcast Yourself” (Kendini Yayınla) kullanılmaya başlanmıştır. Youtube sosyal paylaşım platformu 10 sene içerisinde 1 milyar izleyici sayısına ulaşmıştır. 25 milyonu ise Türkiye” den izleyicisi olmuştur (Çoban B. , 2019, s. 48).

En popüler kategorileri kişilerin kanalları, müzik, eğlence, oyundur. Youtube bunların yanında günümüz de gözetim mekanizmalarının erişmek istediği tüm bilgileri bazı kullanıcılarından sağlamaktadır. Kişinin kendi mahremiyetinin her anını sunduğu bir şeffaf bir platform haline gelmiştir. Kullanıcıların kendilerine ait kanallarında istedikleri özgürlükte içeriklerini paylaşabildikleri bu platformda gündelik hayatından nereye gittiğine ne yaptığına kadar video kayıtlarını paylaşmaktadır. Bunların yanında bilgiye kolay ulaşabilecek yararlı kanalları da bulunmaktadır.

TikTok, ise toplumsal yapı içerisinde sınıfsal olarak değerlendirilecek bilecek bir başka sosyal medya platformudur 2017 yılında Çin’ e ait olan Byte Dance adlı şirket tarafından oluşturulan yeni bir sosyal medya uygulaması olarak ortaya çıkmıştır. Görsellik bakımından oldukça geniş olan ve kendini diğer sosyal mecralardan

farklı bir konuma yerleştiren Tiktok, 15 ila 60 saniye arasında değişiklik gösteren kişilerin video paylaştığı, kendilerini sergilediği bir sosyal medya uygulamasıdır. Popüler kültür içerisinde günümüzde oldukça yaygın olan bu uygulama müzik efektli dublajlar ve dansların paylaşıldığı Tiktok, diğer pek çok sosyal mecrada olduğu gibi uygulama üzerinden kullanıcılar birbirleri ile iletişime geçebilmektedir. Burada çekilen videolar ayrıca farklı sosyal mecralar üzerinden de paylaşılabilmektedir.

Kişilerin rolden role girmeye çaba gösterdiği Tiktok uygulamasında, ortaya konulan bir video popüler hale gelip akım olabilmektedir. Uygulamayı kullanan başka kullanıcılar da akım olan video üzerinden benzer videolar çekebilmektedir. Diğer bir ifadeyle benzerlik ve takliden ön plana çıktığı sanal bir gösteri platformu ortaya çıkmıştır. İçerisinde yaşadığımız modern zaman itibarıyla ayrıca değişip dönüşen yeni sanal medya platformlarından biri olan Tiktok; ile içerik çeşitlenmiş, tüketim ayrıca farklılaşmıştır. (En Çok Kullanılan Sosyal Medya Platformları, 2021).

Söz konusu mecrada paylaşılan herhangi bir video kuşkusuz bir anda herkes tarafında bilinen, milyonlar insan tarafından izlenen, beğenilen bir video haline gelebilmektedir. Tiktok daha çok 13 yaş ve 24 yaş aralığındaki bireyler tarafından kullanılmaktadır. Uygulamayı kullanan yetişkin veya ergin bireyler açısından bahsedilen mecra esasında kitlesel çocuklaştırma bağlamında bir taklit alanıdır. Sanal bir taklit mecra olan Tiktok, daha çok tanınmak, öne çıkmak, takip edilmek amacıyla kullanılan davranışların tüketildiği bir alandır. Fakat bahsedilen platformda yoğun oranda cinsel içerikli paylaşımların yer alması ve özellikle çocuklar açısından doğru olmayan örneklerin mevcut olması sebebi ile bir başka sosyal medya platformu olan Twitter’ da büyük oran da tepkiler gösterilmiştir. Gerekçe olarak ise toplumun değer ve yargılarına bilhassa kültürüne zarar verdiği düşüncesi gösterilmiştir.

Goffman (2016) için performans karşı tarafta olan kişiyi etkilemek adına ortaya koyduğu, sergilediği bütün etkinlikler şeklinde özetlenebilir. Birey ya da oyuncu üstlenmiş olduğu aynı rolü aynı kişiye ya da seyirciye farklı zaman dilimlerinde oynadığı vakit, ortaya toplumsal bir ilişki şeklinin çıkması muhtemel bir durumdur. Bireyin yerine getirmesi gerektiği vazifeler bir toplumsal rol olarak bireye atfedilebilir. Atfedilen toplumsal rolün oyuncu tarafınca farklı hallerde benzer veya aynı çeşit izleyici topluluğu karşısında sahneleyeceği muhtemel bir durumdur. Goffman için rolü sergileyen kişi diğer bir ifadeyle aktör, içinde olduğu role inanabilir. Nitekim bireyin sergilemiş olduğu performansını ve sahnelemiş olduğu rolü “diğeri” için yaptığına yönelik yaygın bir görüş

bulunmaktadır. Rolünü yerine getiren aktör veya oyuncu içinde bulunduğu oyuna kendini muhakkak inandırmış olabilmektedir. Bunun yanında sahnelemiş olduğu rolün gerçekliği hususunda ikna edici bir tavır takılabilmektedir (Goffman, 2016, s. 28).

Realitenin veya kurgusalın yansıması şeklinde ortaya çıkan Tiktok benlikleri, sosyal medya aracılığıyla adeta vitrinde izleyicilerin hemen karşısında kendini yeniden ortaya çıkarmakta, kendini sürekli bir biçimde üretmektedir. Etkileşimin anlık bir biçimde gerçekleştiği Tiktok uygulamasında gündelik yaşam pratikleri içerisinde kullanıcılar, benliklerini yeni bir formda yeniden yorumlayarak sanal toplum içerisinde performanslarını göstermektedirler. Bu bağlamda günümüz toplumları içerisinde sosyalleşmek için bir araç olan sosyal medya platformları diğer bir ifadeyle teknoloji uygulamaları özellikle görsellik açısından oldukça zengin olan sunumlar çerçevesinde bireyleri sürekli bir biçimde etkileşim içerisine katmaktadır.

Facebook, Twitter, Instagram, Tik tok gibi sosyal medya platformları bedenin ruhsal anlamda kendini gerçekleştirme ve inşa etme süreçlerinin yeni mekânları haline gelmiştir. Yeni oluşan sosyal medya platformları içerisinde bireyin kimlik inşa etme süreci toplumsal gözetim, denetim ve mahremiyetin inşa süreçlerinin biçimlerini de değiştirmiştir. Günümüz de bilgiye kolay erişebildiğimiz ve bir o kadar bilgi kirliliğinin olduğu enformasyon teknolojileri döneminde çoklu ve merkez dışı bir gözetim edimi söz konusu olmuştur. Sosyal medya araçlarının günümüzde ki varlık sahasının genişlemesi ve toplumsal yapıyı dönüştürmesi, en çok mahremiyet alanını etkilemiştir. Kullanıcıların artık geleneksel kültür kalıplarının dışında, yedikleri yemekleri paylaşımları, gittikleri yeleri ve evlerinin içlerine kadar kullanıcı profillerinde sunmaları mahremiyet alanlarını kendi hür iradeleriyle teslim ettiklerinin bir göstergesidir. Sürekli olarak nerede ve ne yaptıklarını sosyal medya platformlarından bildirmeleri günümüzde ki mahremiyetin şeffaflığını göstermektedir (Göktürk, 2018, s.199).

3.2.1. Dijitalleşen Toplumda Mahremiyetin Dönüşümü

Sosyal medya araçlarının gün geçtikçe artması ve küresel bir dünya içerisinde hemen hemen dünyanın her yerinde aynı teknolojik gelişmelerin yaşanması sonucu dijitalleşmenin evrenselleşmesine paralel günümüz toplumunu dijital toplum olarak nitelendirilmiştir (Bozoğlu, 2018, s. 58). Dijital toplum içerisinde mahremiyet anlamında değişen kodlara ve alışkanlıklara bakmadan önce toplum içinde dijital dünyanın önemini

Bu analizler eşiğinde pek çok veri bulmak mümkündür. Sosyal medya platformların her geçen gün biraz daha fazla artması ve buna paralel kullanıcı sayılarında yükselmesine sebep olmuştur. 2000 yılların başında sosyal medya uygulamaları daha çok genç nesil tarafından kullanıyorken günümüzde böyle bir ayırım söz konusu değildir. 2022 yılında elde edilen verilere göre dünya genelinde 4,75 milyar kişinin, sosyal medya platformlarını kullanıyor olduğu tespit edilmiştir. Yüksek düzeyde olan bu sayılar, dünya nüfusunun neredeyse %60 'ına tekabül etmektedir (Dilek, 2022).

Enformasyon teknolojilerinin gün geçtikçe etkinlik sahasının artması, bilgiye erişimin internet vasıtasıyla daha kolay bir hal alması gündelik yaşamımızı kolaylaştırırken aynı zamanda birtakım sonuçları da beraberinde getirir. Bireylerin özel yaşamlarına ait her türlü bilgiye ulaşabilirlik sahası artmıştır. Tarihsel süreç içerisinde baktığımızda dijitalleşen toplum içerisinde mahremiyet olgusu toplumsal yapıda değişimler arttıkça mahremiyet kavramı da bireyler nezdinde dönüşüme uğramaktadır.

Bireyler sosyal medyayla beraber değişen yapılar içerisinde mahremiyetlerine yönelik değişimi ve hayatlarının ne ölçüde biçimlendirdiğini fark edemez hale gelmiş ve günlük bir rutinmişçesine değerlendirmeye başlamıştır. Devamlı bir şekilde denetim ve gözetim altında olan birey artık gündelik hayat içerisinde olağan bir hale gelen bu durum karşısında gözetim pratiklerinin hakimiyetini kabul etmiştir. Bireyler aynı zaman da güvenlik ihtiyacını karşıladığını düşüncesiyle kendilerine ait olan mahremiyet alanlarına müdahale edilmesine göz yummaktadır (Dolgun, 2015, s. 185). Bu negatif etkiye ilk değinen kuramcılar Brandeis ve Warren adlı iki teorisyen olmuştur. Gelişen enformasyon teknolojileri ekseninden gizlilik ve mahremiyet konuların negatif bir etkisi olduğuna yönelik bir çalışma yapmışlardır. Araştırmalarına göre gizliliği kavramsallaştırmışlar ve gizliliği yalnız kalma hakkı olarak nitelendirmişlerdir. Onlara göre paylaşım yapmış oldukları mecralarda bulunan bireyin kişisel fotoğrafları, toplumsallaşma eğilimi göstermekte ve aynı zaman da gizlilik hakkına bir tehdit oluşturduğunu söylemektedirler (Mccune, 1999).

Dijital toplum içerisinde insanlar bu tehlikeli durumun farkında olsalar dahi mahremiyetlerinin ifşalama noktasında sorun olarak görmemeye başlamıştır. Özellikle sosyal medya bazı araçlarda 7/24 hayatlarını paylaşan sürekli gittikleri yerde dahi konumlarını açık bir şekilde ifşalayan kişiler özel hayatına dair veriler sunmakla Lyon'nun değişimiyle mahremiyetin dönüşümüne katkı sağlamakta ve aynı zaman da değersizleştirme söz konusu olmaktadır. Lyon'nun burada altını çizdiği asıl mesela

mahremiyet öncesinde sığınakları olan bir mahrem algısı, duvar görevi üstlenirken, dijital medya bu duvarları yıkmış olduğu ifadesinde bulunmuştur (Lyon, 1997, s. 180). Sosyal medyada sanal ağlar içerisinde mahrem olarak kabul edilen özel alana ait veriler ifşanın desteklenmesini içermektedir.

Kişinin nerede olduğunu bir başkasıyla paylaşması veya akıllı telefonlarımız da herhangi bir uygulama indirdiğimizde bize sorulan konumunuzu takip etme talebinde bulunması gibi alenen bir biçimde takip edildiğimizi bildiğimiz halde bu duruma toplumsal yapıda birey oldukça entegre olmuş bir durumdadır. Sosyal medyada etiketlenme özelliği gibi durumlarda, birey kendi etkileşim haricinde olduğu kişiler arasında da mahremiyeti görünür halde olacaktır. Mahremiyetin ihlalini bu noktada da görmek mümkündür.

Günümüze baktığımız zaman kitle kültürü tıkanma beğenilme dijital toplumu oluşturan kavramlar arasında yer almaktadır. Enformasyon teknolojilerinin değiştiği ve dönüştüğü noktada iş tanımı geçmişten günümüz içerisinde de biçim değiştirmiştir. Sosyal medya mecraları artık insanların tüketim alışkanlıklarının belirlediği ve yeni bir gelir aracı olarak biçim değiştirmiştir. Kitle bu unsurlardan yola çıkarak günümüz toplumlarının önemli bir ifadesidir. Kitlenin örgütlenmesinde ve yönlendirilmesinde sosyal medya güçlü bir silah haline gelmiştir (Çoban, 2019, s. 65). Hem tüketim alışkanlıklarımızı yönlendirip dönüştürebileceği gibi önceden toplumda normal olarak kabul görmeyen çoğu unsur legal olarak gösteren bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürecin temel belirlenim noktası sosyal medyanın gücüdür. Sosyal medya, gözetlenmeye karşı direnç gösterilmesinde büyük bir kale işlevi gören mahremiyet algısını değiştirmiştir (Demircan, 2019, s. 40). Mahrem olarak algıladığımız şeyler bir noktada toplumsal yapıyı oluşturan belirli normlardan sosyal medya aracılığı ile uzaklaştırmaya başlamıştır.

Sosyal medyanın oluşturduğu dijital alan içerisinde kullanıcıların izlenmesi ve aynı zamanda takip edilmesiyle ortaya çıkan bilgiler diğer platformlar arasında da verilerin kopyalanması mümkün olmaktadır. Aynı zamanda bilgilerin diğerlerine satılmasına bağlı büyük güvenlik açıkları da bu uygulamalar içerisinde mevcut olmuştur (Lyon & Bauman, 2018, s. 60). Örneğin bireye ait kişisel veriler ve datalarında kayıtlı olduğu algoritmalara erişim sağlanması sonucunda kullanıcıların siyasi görüşlerine Facebook uygulaması üzerinden erişilip, paylaşımları neticesinde düşünceleri ve seçimlerini saptayıp bu veriler ışığında yapılacak seçimler için hedef kitlenin belirlenmesinde kullanılmıştır. Dolayısıyla bu örnekten yola çıkarak sosyal medya

araçlarının artık toplumsal yapı içerisinde pek çok alanda belirleyicilik gücünü artmış olduğunu görmekteyiz.

Bir başka örnekle her gün internet sağlayıcılarının karşımıza çıkartmış olduğu reklamlar ya konuştuklarımıza yönelik ya da beğenilerimiz göre şekil almaktadır. Amazon.com WishLis (istek listesi) özelliği aracılığıyla kullanıcılarına izlendiklerini haberdar etmiş aynı zamanda sürece bireyleri de dahil ederek kendi rızalarıyla gerçekleştirdiğine inandırmıştır. Amazon servis sağlayıcıları artık kullanıcılarının seçimlerini veya hobilerini onlardan daha iyi bilerek öncesin de oluşturmuş olduğu listeler ve hazır şablonlarla online alışveriş platformlarında bireye zamanından tasarruf vaadiyle gezintilerini kolaylaştırarak dostça yardımlar olarak göstermektedir (Koç, 2017, s. 65).

Google da aynı sözcüğü arayan birden fazla kişinin karşısına farklı sonuçlar çıkarttığı bilinmektedir. Bunun nedeni ise Google tarayıcıların arama sonuçlarını bireyin daha önceki aramalarına bakarak geliştirmesidir. Benzer bir şekilde Netflix platformu da daha önce izlediğin film veya dizilere yakın içerikleri önermesi, Instagram da ilgi alanlarına yönelik sayfaların önüne çıkması tesadüf değildir. Sürekli hale gelen bu denetim mekanizmaları artık gündelik yaşamımızda belirleyici olmaktadır.

Mahremiyetimizin zedelenmesi konusunda Bauman “kişisel bağımsızlığımızı mezbaya kendi ellerimizle göndermemiz için bize uygulanan baskı o kadar kuvvetli ve durumumuz bir koyun sürüsünün durumuna benziyor” demektedir (Lyon & Bauman, 2018, s. 78-79). Bauman temel özgürlüğümüzü insan haklarını unutulduğundan ve görmezden gelindiğinden bu ifadelerinde yer vermektedir. “Panoptik sonrası akışkan modernite dünyasında kişisel organizasyonlar tarafından kuvvetle emilen bilgilerin büyük bir çoğunluğu aslında kişilerin kendileri tarafından cep telefonları kullanarak alışveriş merkezleri giderek tatillerde seyahat ederek eğlenerek veya internette gezinerek sağlanmaktadır” (Lyon & Bauman, 2018, s. 80) derken özellikle mahremiyetin dönüşümünde bireyin etken bir rol üstlendiğinin altını çizmektedir. İnternet teknolojilerinin ve dijital dünyanın küresel bir ağ oluşturmasıyla beraber artık herkesin gözetim aygıtı olarak izleyen ve izlenen konumda olması, toplumdan her kesimden insanın akıllı telefonlara sahip olması ile her şeyin izlenebilirliği artmıştır. Aynı zamanda hayatın her alanına yayılmış modern toplumun içindeki gözetim toplumu sürecini başlatmıştır.

Dijital toplum içerisinde mahremiyeti dönüştüren yalnızca sosyal medya ağları olmayıp gözetim toplumuna ait olan gözetim aygıtları da bireyin mahremiyeti noktasında

tehdit oluşturmaktadır. Örnek verecek olursak dünyanın pek çok yerinde devlete ait herhangi bir kuruluştaki çalışmaya başlayacak olan bireyler sıkı bir gözetim ve denetime tabi tutulmaktadır. Ehliyet bilgisinden, sigorta numarasına ve vergileri dahil olmak üzere bu zamana kadar kişinin sahip olduğu tüm özellikleri barındıran ve bireyin kişisel bilgilerinden oluşturulan büyük bir bilgi havuzu mevcuttur ve kurumlar ihtiyacı olan verileri bu datalardan karşılamaktadır. Devlet örgütleri bu bilgileri nerede kullanacağını ya da ne işe yarayacağını bireye bilgilendirmede bulunmamaktadır. Bireyler bu şekilde gözetleme faaliyetlerinin demokrasi ilkesini ihlal etmesinden endişe duymaktadır. Devlet yurttaşlarını sürekli olan kimlik kontrolleri üzerinden denetlerken bu durum günlük hayatın içerisinde bir düzen içerisinde sorgulanmadan devam etmektedir (Giddens, 2013, s. 691-692).

Kimlik kartı uygulamalarına İngiltere’de 2008’de geçilmiş 2013’de zorunlu hale gelmiş bir uygulamadır. Kimlik kartlarında bireylere ait kişisel bilgiler gittikçe artmaktadır. Şöyle ki daha önce doğum tarihi, ad soy ad, imza gibi bilgiler artık yerini yüz hatlarının bilgisi, parmak izi, gözün iris tabakasının resmine sahip bir cip tasarlama düşüncesi kadar gözetim altında olmak ve bu bilgilerin sürekli bir şekilde görünür olması kişisel mahremiyete aykırı bir durum teşkil etmektedir. Bu durumdan şikayetçi olmayan kesim demokrasinin işleyişinin koruyabileceğini ileri sürmektedir. Devletin karşısında olan bireylerin izlenmesinin kolaylaşacağı ve bunun da demokrasinin koruyuculuğu rolüne sahip olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla buradan hareketle dijitalleşen toplumda gözetim aygıtları demokrasi ve ülkenin güvenliğini koruduğunun ve mahremiyetin dönüşümüne zarar vermediğini iddiası mevcuttur (Akgül, 2019, s. 86).

Bugünlerde herkes izlenmekten, mahremiyetinin ihlal edilmesinden çekinmektedir. Bu ihlal, kameralarla kayıt edilmesi, e-maillerinin okunması, telefonlarının konumlarından takip edilmesi, gizli bir kamera tarafından kayıt altına alınmak şeklinde çeşitlenebilir. Bu gizlilik ihlallerinin gerçekleşmesi korkusu da modern dünyada, modern bireyin korkusu haline dönüşmüştür. Bir kesim özel hayatının ihmalinden korksa da bunu kendi isteği dâhilinde sosyal medya aracılığıyla özelini kamusal alana taşımayı tercih etmekte bir başka kesimde tam aksi düşünceye sahiptir. Özetle mahremiyet iki yönlü bir tehdit içermektedir. 1) Gözetim, 2) Kendini ifşa/teşhir

3.2.2. Gözetim Toplumu Sonrası Teşhir ve İfşa Kavramları

Teşhir kelimesi etimolojik köken bakımından Arapça' ya ait olup (TDK, 2023) tarafından “gösterme, sergileme, herkese duyurma” şeklinde tanımlamıştır. Günlük yaşam pratikleri içerisinde genel olarak bahsedilen kavram, gösterme anlamında kullanılsa da aslında birey tarafından gösterilme ve göstermenin bilinçli bir şekilde veya isteyerek sergilenme durumudur. Günümüzde sosyal medyanın yapısına bakıldığında gözetlemeyi ve teşhiri şiddetlendirdiği gözükmemektedir. Sosyal medyanın önemli bir özelliği olan anonim olarak işleri gerçekleştirme durumu ayrıca bireyi gözetlemeye teşvik etmektedir. Diğer bir ifadeyle bireyin öteki olanı röntgenleme işi, anonim bir yapıda gerçekleştiği için bireylerin amacına kolay bir şekilde hizmet etmektedir. Burada sosyal medya hayalet bir konumda olup bireyi de kendisi gibi görünmez bir yapıya büründürmüştür. Dolayısıyla gözetleme eylemi, kolektif bir şekilde sosyal medya ve ötekini gözetleyen birey tarafından kolay bir şekilde gerçekleşebilmektedir. Ortaya çıkan teşhir isteği aslında nesnelerin ön plana çıkarılmasından çok bireyin kendisini, mevcudiyetini nesnelerle donatılmış bir biçimde sergilemeye çalışmasıdır (Can, 2018, s. 11).

Yaşanılan çağın gerekliliği itibariyle dijital nesneler günlük yaşam içerisinde ehemmiyeti yüksek bir konumdadır. Bu bağlamda bireyler iş ve ev hayatını, mesleğini, kimliğini, bulunduğu konumu, giyinme ve yeme biçimini kısaca kendinin içinde olduğu her şeyi gösterime sunma ihtiyacı duymaktadır. Burada ön plana çıkan yapılan her bir eylemin gerçek olup olmama durumundan ziyade, üstü kapalı bir şekilde bireyde yaratmış olduğu haz, gösterim değeri olan kıymetli bir nesneye dönüşebilmektedir. Bu anlamda yapılan işlerin çoğu yalnızca dijital mecralar aracılığıyla gösterime sunmak için yapılabilmektedir. Yapılan eylemin ya da satın alınan nesnenin işlevselliğinden ziyade teşhir noktasında ne kadar gösteri değeri taşıdığı önemlidir. Veblen'in de belirttiği gibi gösterişçi birey tüketim unsuruna dönüşmektedir.

Kevin Robins'in savunduğu görüşe göre teknoloji kişilerin hal ve hareketlerini gözleme ve olağan bir şekilde dikizleme fırsatı yarattığını belirtir. Yine Robins' e göre çeşitli sosyal medya kanallar aracılığıyla sergilenen davranışlar “keşfedilmesi gereken” ve “hiç araştırılmamış” bir alan gibi olduğunu dile getirmektedir (Uyanık, 2009).

Serdar Kuzuoğlu ise teşhir kavramının temelinde, bireyin kendisinin aslında sıradan olmadığını görünenden çok daha fazla şeye sahip olduğunu ortaya koyması üzerinden tanımlamaktadır Sosyal medya bireylerin tek ve önemli olduğunu daima ortada

görünme hissiyatı vermektedir (Uygur, 2009). Kişinin diğer insanlar tarafından “takip ediliyor” düşüncesi, duygu ve düşüncelerinin insanlar olumlu veya olumsuz bir karşılığını görmesi bireyi iyi hissettirmekte ve bu duruma bağımlı kılmaktadır. Fakat sergilenenlerin orijinalliğini kaybetmesi teşhir seviyesinin yükselmesine sebep olmaktadır.

Bir sosyolog olan Nada Svob-Dokic sosyal medya mecralarının kişilerin teşhir duygusunu ön plana çıkardığını ve bunun yanında röntgencilik düşüncesini de yönlendirdiğini belirtmektedir. Fakat bu durum tamamıyla kontrolsüz bir biçimde gerçekleşmektedir (Uyanık, Nada Švob-Đokic ile söyleşi, 2009b).

Bir filozof olan Slavoj Zizek, sosyal medya mecralarında sergilemiş olduğumuz davranışları harekete geçiren unsurlardan bahsederken, iradenin yanı sıra ortaya koymuş olduğumuz davranışların sosyal medya kanalları üzerinden çok farklı biçimlerde manipüle edildiğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu alanlar gerek siyasi gerekse ticari bakımdan kişilerin tavırlarını şekillendirme konusunda oldukça uygun zeminler arasındadır. Zizek’ in düşüncesine göre sosyal medyadaki sergilenen davranışların somut anlamda harekete geçebilmesi başka faktörle de ilişkilendirilebilir. Sosyal medya kanalları üzerinden denetim altında olduğunun farkında olmayan birey, farkında olmadığı denetim esnasında ortaya koyduğu düşünceleri kendi gerçek fikirlerinin olduğunu düşünebilir. Hatta davranışlarını olağan bir şekilde kendi iradesiyle gerçekleştirdiğini dahi düşünebilir

Sosyal medya alanları kişileri, teşhiri tetiklemek açısından, gözetimi oldukça kolaylaştıran platformlardandır. Fakat bu düşüncenin tam tersi görüşünü savunanlarda bulunmaktadır. Bu görüşe katılmayanlara göre örneğin, Facebook’ta bir fotoğraf paylaşmak kesinlikle teşhircilik değildir. Fakat herkesin mutabık olduğu görüş teşhirciliğin bu platformlarda eksik olmadığı görüşüdür ve toplumların ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Hellriegel, 2009).

Görmek ve göstermenin esas olduğu teşhir toplumunda pratiğe dökülen fiiller, birbirleriyle ilişiktir. Aynı zamanda görme ve gösterme yeni toplum biçimlerini meydana getirmiştir. Bu anlamda Foucault’nun gözetim, Debord’un şeffalık, Baudrillard’ın ise tüketim toplumu ortaya çıkan yeni toplum biçimlerine örnek gösterilebilir (Can, 2018, s. 10).

Günümüzde teşhir toplumu tartışılan önemli konulardan bir tanesidir. Teşhir toplumunun, modern toplumlarda vazgeçilmez bir tartışma konusu olmasında,

enformasyon teknolojilerinin yadsınamaz bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Gelişen teknolojinin ardından getirmiş olduğu yeni uygulama ve akımların meydana gelmesi ve tüm bunların teşhir toplumun da zuhur bulması sosyal bilimcilerin de odak noktası olmasına sebep olmuştur.

İfşa TDK'da ki anlamıyla beraber gizli olan bir bilgiyi veyahut herhangi bir şeyi ortaya çıkarmak anlamındadır. Günümüz de sosyal medyayla beraber kişinin korkusu olan ifşa günümüz enformasyon teknolojileriyle birlikte fark edilme hazzı tarafından bastırılmaktadır. Sosyal medya alanları kendi yaşamımızın bütün ayrıntılarıyla birlikte herkesin ulaşılabilceği mecralarda kayıt altına tuttuğu toplumsal anlamda dışlanmaya karşı gelebileceğini düşündüğünü bir mekâna dönüşmüştür. Birey duygu düşünce ve davranışlarını apaçık bir şekilde ortaya koyarken aynı zamanda oluşturduğu vitrin bireyin kendisini gerçekleştirdiği mekanlara dönüşmüştür.

Daha önce örneğini vermiş olduğumuz mahrem alan olarak bireylerin evinin içi, odaları geleneksel toplum modelinde saklı tutulan bir mekandır. Evlerin pencerelerinde perde olması nedeni dışarıdan bakan bir insanın evin içerisini görmesine engel olmak amacı taşırken, günümüz de sosyal medya kullanıcıları kendine ait mahrem alanları açık bir şekilde sergilemekten çekinmemektedir. Buradan hareketle mahremiyetin gizemli olarak görülen tarafı çözümlere kullanıcılar tarafından seyretmenin hazzı bir tüketim nesnesi haline dönüşmüştür. Bu yeni toplumsal yapı içerisinde ortaya çıkan gelişmelere paralel bir biçimde oluşan dijital toplum unsurları seyir edilen nesneyi bir pazar haline dönüştürmüştür (Bozoğlu, 2018, s. 68).

Lyon'un deyiimiyle kendi kurmuş olduğu dünya da bireyi tanımlarken kaybolan bedenler kavramı üzerinden açıklamıştır. Şöyle ki bireyin artık herhangi bir işini gerçekleştirmek için veyahut çoğu ihtiyacını karşılamak adına mekânsal olarak orada bulunması gerekmemektedir. Bu durumu Lyon fiziksel olarak toplumsal yapı içerisinde daha az bulunan bireyin gün geçtikçe yalnızlaştırılacağına altını çizmiştir (Lyon & Bauman, 2018, s. 90). Sosyal medya ağların da uzun saatler geçiren bireyler kendi düşünceleriyle doğru orantılı düşünen kullanıcılarla bir araya gelerek sanal dünya içerisinde kendilerine ait bir sosyallik alanı inşa etmiştir. Ortak düşünce perspektifinde bir araya gelen kullanıcılar Dolgun'un deyiimiyle "iletişimsel eylem dünyası" oluşturmuştur. Oluşturulan bu yeni sanal dünya içerisinde iletişimlerini kendilerine ait sembolik diller üzerinden gerçekleştirmiştir (Dolgun, 2005, s. 80).

Günümüzde neredeyse tüm bireylerin ceplerinde yer alan akıllı telefonlar aracılığıyla herkes bir gözetim unsuru ve aynı zaman da birer gözetleyici olmuştur. Özel alanlarını mahrem olarak kabul edilen sınırlarını sanal dünya içerisinde kendilerine ait bilgileri sürekli paylaşımları aracılığıyla güncel tutmaları iktidara bireyi gözetleyebilecek yeterli veriyi kendi elleriyle veren birer gözetleme nesnesi haline dönüşmüştür (Dolgun, 2005, s. 8). Dolayısıyla bu ifadelerden hareketle mahremiyetin dönüşümüne sosyal medya kanalları aracılığıyla bireyin yön vermektedir.

Kendini sosyal medya kanallarında ifşa eden veya hayatı sürekli izlenen bireylerle alakalı Dunbar da “Facebook sayfanda 50 tane veya 100 hatta 5000 kişiyle arkadaş olabilirsiniz ancak 150 kişiden oluşan bir çekirdek kadronun dışında kalanlar yalnızca günlük hayatımızı takip eden röntgencilerden ibarettir” diyerek röntgencilik kavramının değiştiğine dikkat çeker.

Walter Benjamin camekanlaşma kavramından “Cemakanda yaşamak en büyük devrimci erdemdir” derken yapmış olduğu çalışmada gündelik yaşam pratiklerimiz içerisinde fizyolojik ihtiyaçlarımızı dahi paylaştığımız alanı kastetmiştir. Gürbilek bu konuya ilişkin birçok toplumsal yapı da var olan unsurun gösterildiği için ve görüldüğü kadarıyla var olduğunun altını çizmiş aynı zamanda sergilendiği için ve seyredildiği kadarıyla değer kazandığı söylemiştir. Gözetim toplumun bu şekilde tanımlamıştır (Gürbilek, 2016, s. 65). Goffman ise vitrine sunmuş olduğumuz mahremiyetimiz ve özel yaşamımıza ilişkin göstermiş olduğumuz sanal dünya dışında gerçek yaşam arasında ki farkı dramaturji kavramında belirtmiş olduğu gibi de aslında sahnenin önü ve arkasındaki oyunları oynuyoruz benzetmesinde bulunmuştur. Sahnenin önü diye nitelendirdiği sanal gerçeklik dünyası ve arkası olarak nitelendirdiği gerçek yaşamımız günümüz enformasyon teknolojileri sonrasında sosyal medyayı görünürlük aracı olarak kullanmış olduğumuz evreni iki farklı biçimde ele almıştır.

Bireyin mahremiyet alanının gözetime tabi tutulması ile ilgili ifşa ve teşhir üzerinden sosyal medya araçlarında yaşanan birtakım olaylardan örnek verecek olursak, pandemi süreci içerisinde, bir tercihten çok zorunluluk haline gelen uzaktan çalışma modeli gözetim ve denetim mekanizmalarının uzaktan da örgütlerin işleyişinde ne kadar aktif bir şekilde izleme ediminin gerçekleştiğini çalışanlarına göstermiştir. Ev içinde ki çalışma saatlerinin planlanması 10 dakikalık molalarda ekranda bulunan sayaçla evdeki görece özgür çalışma planını sistem tarafından düzenlenmiştir. Çağrı merkezlerinin home ofis çalışma planları ve işin tanımlı saatlerinin sürekli değişime uğraması insanın zaman

üzerinde ki yetkisini ortadan kaldırmakta ve çalıştığı süreler zarfında bireyi evinde dahi izleyen kameralarla beraber ve sürekli zoom üzerinden yapılan toplantılarla denetimini sağlamaktadır. İnsanlara özgürlük tanıyormuş gibi gösteren bu sistem içerisinde gözetim mekanizmalarının bir parçası haline getirmektedir. Enformasyon kapitalizminin insanlığı sadece sanal bir özgürlük sunarken güven duygusunu da beraberinde zedelemektedir. Örneğin bilgisayarımızın kamerasını her an izlenebildiğimiz düşüncesiyle iznimiz dahilinde herhangi bir durum gerçekleşmemesi adına kapatmış olmamız veyahut yeni aldığımız bir bilgisayarın kurulumunun uzaktan erişimle yapıldığı zaman ki bireyde ki güvensiz hissi gibi bir çok unsur hem hayatı kolaylaştıran teknolojik unsurlar, aynı zaman da toplumsal yapı da güvensizlik durumunu da beraberinde getirmiştir.

Sosyal medya üzerinden ifşa konusuna örnek verecek olursak televizyon programında yarışmacı olan bir bireyin önceki yıllarda yapmış olduğu sosyal medya paylaşımları uygun bulunmaması sonucunda yarışmadan diskalifiye edilmesi, bir başka örnekte bilindik bir yazarın ortaya koyduğu karakter biçimine uymayan bir tarzda sosyal medya üzerinden konuştuğu bir kişinin konuşmaları ifşa etmesiyle toplum içerisinde mahremiyetinin ortaya çıkması ve itibar zedelenmesi sonucunda intihar etmesi, veya tanındık başka bir yazarın çalışanlarına yapmış olduğu tacizin sosyal medya da kamuoyu oluşturulması sonucunda ortaya çıkıp işine son verilmesi gibi ifşa kültürünün vermiş olduğu zararlardan aynı zaman da sosyal medya olumlu yaptırımları da mevcuttur.

Enformasyon teknolojileri hayatı kolaylaştırmayı vaat ederken karakterlerimiz üzerinde de aşındırıcı bir etkiye sebebiyet vermektedir. Aynı zamanda sosyal medya araçları da hem avantajları bulunurken dezavantajları olduğunu bu çalışmada görmekteyiz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SONUÇ

4.1. SONUÇ

İlk çağlardan günümüze kadar, tarihsel dönemler içerisinde baktığımız zaman, eski bir kavram olarak gözetim olgusu, temelde iki unsur üzerinden ilerleme göstermektedir. Birinci olarak demografik yapının davranışlarını kontrol altında tutmaya yönelik verilerin düzenlenmesidir. İkinci olarak da davranışların hâkim paradigma tarafından direkt olarak denetlenmesidir. Birinci unsur yazının toplumsal yapıda oynadığı rolle ilişkindir. Yazının icadıyla beraber, gözetim olgusu devlet aygıtının hem bireyler üzerinde hem nesnellik sahasında uygulamış olduğu denetimin alanını genişletmek suretiyle kullanabilecek bir bilgi sağlamaktadır. Devlet düzeni için tutulan bilgiler, gerekli belgeler ve bireylerin özel hayatlarını içeren veriler yazı vasıtasıyla toplanmaktadır. Toplanan bu belgelerin depolanmasını ve etkinliklerin düzenlenmesini sağlamaktadır. Gözetim bu noktada uzman yönetici sınıfın ortaya çıkmasında etkinlik sahibi olmuş ve hiyerarşik tabakalaşma yolu ile birlikte alt tabakanın denetimini sağlamıştır.

Gözetim kavramı iktidarlara ait olan toplumsal denetim mekanizmalarının başında gelen bir olgudur. Gözetim, toplumsal denetimin başlıca amaçlarından biridir. Hem amaçları bakımından hem işlevselliği yönünden her dönem iktidarlar ve yöneticiler için önemli bir kavram olmuştur. Gözetim, olgusunun tarihsel süreçte sistematik bir denetim yolu olarak kullanımı, sanayi toplumuna geçiş dönemi ile beraber gerçekleşmiştir. Sanayi kentlerinin, ulus devletlerin ve özellikle kapitalist işletmelerin büyümesiyle gözetim kavramı gelişmiştir. 17. yüzyılda aydınlanmayla başlayan tekniğin serüveni 19. yüzyılda ileri bir boyuta geçmiş ve kullanım alanları farklı boyutlara taşınmıştır. Özellikle sanayi devrimi, kapitalizm, modernite ve devamlı gelişim halinde olan, enformasyon teknolojileri ile de günümüzde görünürlük sahasını genişletmiştir. Bilgilerin toplanması, kayıt halinde tutulmasında ilk çağlardan günümüze yaşanan değişim ve dönüşümünü hızlandıran teknik ilerleme enformasyon teknolojilerinin gelişimi doğrultusunda küresel bir boyut kazanmıştır.

Gözetim pratiklerinin kullanımı geleneksel düzlemde, yerel alanlardan, gücü elinde bulunduran belirli ailelerin ve din adamlarının tekelinden moderniteyle beraber uzaklaşmaya başlamıştır. Geleneksel toplumlarda, feodal sistemde, dini yapılanmalar da mevcut da olan pratikler, modern toplumla beraber yerini, kapsamlı bir şekilde sistemleştirilmiş bir gözetime bırakmıştır. Gözetimin sistemli bir şekilde değişimi ve

dönüşümünün neden olan etmenler, modernizmin doğuşunda ki etkenlerle paralellik göstermektedir.

Modernizm 'deki gibi sanayi kapitalizminin etkileri ve hız kazanan kentleşme, ulus-devletlerin içerisinde ki mevcut askeri yapılanmalardan gözetim pratikleri de etkilenmiştir. Aynı zaman da bürokratik örgütlenmeler, kapitalist çalışma sistemine sahip işletmelerde ki artış, içerden veya dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı korunma iç güdüsü, ile beraber güvenlik ihtiyacı daha da artmış olması gibi etmenler gözetimin günümüzde ki haline evrilmesine neden olmuştur.

Toplumsal yapıda meydana gelen, toplumsal olaylar, gözetim pratiklerinin yaygınlaşmasında ve niteliğinin değişmesine sebep olmuştur. İktidarlarca gözetimin önemi her geçen dönem artmaktadır. Gözetim ve denetim geçmişten günümüze, egemen güçlerin olduğu her dönemde varlık sahası bulmuştur. Bu nedenle iktidarın yönetim erkini ve varlık sahasını koruyabilmek adına gözetim ve denetimi artırma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla gözetim olgusu en çok da bürokratik örgütlenme, bürokratik organizasyonda ki çeşitlenmeyle karşımıza çıkmaktadır.

Gözetim olgusunun görüldüğü üzere tarihsel dönemler içerisinde ele alınıp değerlendirilmiştir. Yazının icadından günümüze toplumlarına kadar gözetim olgusu verilerin toplanması devletin denetiminin sağlanması ve güvenlik amaçlı kullanılmaktadır. Her dönem ortak bir amaç vardır ki oda iktidara hizmet eden bir olgu olmasıdır. Gözetim pratikleri tarihsel anlamda geçmiş dönemlere baktığımızda kavramsallaştırılmasından ve uygulanış aşamalarına kadar farklılık göstermektedir.

Toplumsal yapı içerisinde yaşanan değişim ve dönüşüm sonucu gözetim kavramı zaman içerisinde işlevleri ve gözetim pratiklerinin çeşitliliği artmıştır. Örneğin, Doğuda ki gözetimin temelinde verimli toprakların korunması, mevcut sistemin devamlılığı ve güvenlik ihtiyacı vardır. Batı da ise, gözetimin temelinde, “kölelik” sisteminin mevcut olması; sınıfsız toplumdan sınıflı topluma geçilmesini sağlamıştır. Böylelikle batı da gözetim, doğudan farklı karakteristik özelliklere sahip olmuştur. Batıda ki gözetim anlayışın temelinde o dönemin egemen yapısı olan feodalizm etkili olmuştur. Toprak gücünü elinde bulunduran derebeyler, toplumsal yapıda sağladıkları egemenliğin devamlılığını sağlamak ve hakimiyetlerini güçlendirmek adına denetlemeye ve gözetime ihtiyaç duymuştur. Monarşiler de iktidarlarını gözetim pratikleri aracılığıyla pekiştirmeyi hedeflemişlerdir. Dolayısıyla modern öncesi dönemlerde ki gözetime baktığımız zaman daha çok yönetim erkinin baskısıyla ve zorlamasıyla karşı karşıya kalmaktayız.

Moderniteye geçiş döneminde ise Bentham'ın Panoptikon kavramı karşımıza çıkmaktadır. Gözetim olgusunu anlamak için önem teşkil eden bu kavram bir hapishane modelidir. Burada ki amaç gözetleyen konumunda olan kişi veya aygıtların görünmez olmasıdır. Panoptikon kavramı görmek eylemi ve görülmek eylemi arasında ki ikiliği birbirinden ayırmayı sağlayan türdeş iktidarsal etkileri bulunan bir makine olarak tasvir edilmiştir. Amaçlanan ana tema otorite ve iktidar odaklıdır. Hapishane tasarımı mantığı gözetim ve denetimi süreklilik sağladığını mahkumlara göstererek. Yanlış davranışların önlemesini sağlamaktır.

Biçimsel olarak da günümüzde bu modelin sistemi devam etmektedir örneğin azınlığın çoğunluğu izlediği panoptikon metaforunda; sürücü etrafta Mobese kameraları olduğunu bir yer de hız limitini aşma ihtimali daha düşük olacaktır. Bir yaya yolda yürürken  p atması ya da bir sokak sanatçısının duvarları boyaması onu izleyen bir kameranın varlığını bildiği için, toplumsal yapıda daha kontrollü olmasına yol açacaktır. Teknik geleişme ile beraber kameraların bireyleri sürekli izlenir konumda tutması, aygıtların çalışmadığında dahi bir denetim sağlamaktadır. Yalnızca mevcut olması bireylerin davranışlarını etkilemede yeterli olmuştur.

Benetham'ın bu tasarımı sistemleştiren Foucault toplumsal normların dışında kalan bireyleri kapatma pratikleri ile toplumsal yapıdaki güvenlik ve işleyişinin devamını sağlamayı amaçlamıştır. Modernizme kadar süreçte sıkı bir biçimsellik gösteren gözetim mekanizmaları modernizmin sonucunda ortaya çıkan gelişmeler ışığında dönüşüme uğramıştır.

Modern toplumlarda yaşanan teknik dönüşüm sanayileşme fabrikasyon sistemi bireyleri geleneksel tarımda ve hayvancılıkta tüm ailenin çalıştığı sistemden çıkartıp iş bölümü ve dayanışmanın hâkim olduğu yeni bir üretim sistemi içerisine dahil etmiştir. Geleneksel toplumdaki işin tanımı değişmiş ve tek bir konuda uzmanlaşmanın sağlandığı sistematik bir çalışma disiplinine bırakmıştır. Montaj hattında belirli zaman ve hareket etütleri içerisinde çalışan birey geleneksel dönemdeki gibi fiziki şiddete maruz kalmasa da molalarında ve montaj hattına ürün yetiştirmek için minimum sürede maximum fayda amaçlı sürekli bir denetim ve gözetim aygıtlarınca iktidarlar tarafından izlenmektedir. Sınıf mücadelesi olarak gözetime baktığımızda emek sömürüsü üzerinden gözetimin incelendiğini görmekteyiz.

Bürokratik  rg tlenme modelinde ise Weber, Marx gibi gözetim konusunu ele almamaktadır. Gözetim olgusunu yalnızca fabrika sisteminin sınırları içerisinde

görmemiş ve modern toplumu oluşturan örgütler ekseninde incelemesini yapmıştır. Kapitalist işletmelerde ki gözetimin fonksiyonlarına da değinirken, Marx'ın yaptığı gibi gözetim kavramını yalnızca sınıfsal ilişkiler üzerinde tanımlamamıştır. Bürokratik yapılardan rasyonalitenin prensiplerinde, disiplinli bir biçimde çalışma vaadi sunan gözetim aygıtları bir süre sonra hiyerarşik bir yapıya dönmüş ve iktidarın veyahut gözetleyenin amacına hizmet eden gözetim edimi bir sürü sonra Weber'in akılcılığın demir kafesi olarak nitelendirdiği durumun yaşanmasına sebep olmuştur.

Enformasyon teknolojilerinin gelişmesinde verilerin depolanması sınıflandırılması ve gözetim geniş kapsamlı bir sisteme dönüşmüştür. Artık Orwell'in belirttiği gibi büyük biraderin gözü her yerdedir. Enformasyon teknolojilerinden yaşanan gelişmeler internet teknolojilerinin ortaya çıkmasını sağlamış, aynı zaman da gözetim mekanizmaları için önemli gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Bürokraside ki teknik gelişmeyle de beraber iktidarlar internet ağları üzerinden bireyin denetimini daha sistematik ve kolay bir halde sağlamıştır. Örneğin devletin herhangi bir bürokratik yapısında işe başlayacak olan birey kayıtlı olan veriler incelenerek iş yerlerine alınmaya başlamıştır. Bir suç kaydının ya da toplumsal normlara aykırı yapmış olduğu bir davranış sistem içerisinde görülmektedir. Günümüzde birey hakkında oluşturulan bilgiler bilgisayarların datalarına yüklenerek doğduğu andan itibaren tüm verilere erişim sağlayabilecektir. Bu durum bireyin kişisel mahremiyetinin zedelenmesine yol açmaktadır.

Gözetim toplumu sonrasında meydana gelen mahremiyetin değişimi ve dönüşümü üzerinde şekillenmiştir. Örneğin enformasyon teknolojilerin gelişimiyle ortaya çıkan Mobese kameraları kişinin yaşadığı sokağı bulunduğu yeri izleyebilmektedir. Bu iktidarlar ve devleti yönetenler tarafından yapılan bir gözetim sistemidir. Günümüzde artık kamuya ait bir mahremiyetten söz etmektense özel alan içerisinde ki mahremiyeti konuşmaktayız. Bunun nedeni özel alanın artık kamusal alanla iç içe geçmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Mahremiyet kavramının toplumdan topluma bireyden bireye etnik, sosyal birçok unsurdan ötürü değişkenlik gösteren bir kavramdır. Farklı görüşlerin mevcut olduğu bu olguda bir toplum için mahrem olan örneğin geleneksel toplum modelinde perde evin içi yaşam alanı mahrem olarak sayılırken bir başka toplum içerisinde özel, mahrem bir alan olarak teşkil etmemektedir.

Geleneksel yapıda ve günümüzde mahremiyet olgusu bu metinde ortaya koyulduğu üzere, geleneksel yapıda toplum baskısı geniş aileler de yaşanması, kültürel

birçok unsurun getirmiş olduğu sebepler kişisel mahremiyetin oluşmasına engel nitelikler taşımaktadır bu durum bireyselliğin söz konusu olmadığını göstermektedir. Günümüz enformasyon toplumuyla beraber mekanların değişmesi çekirdek aile modeli yaşantısına geçilmesiyle beraber birey kendisine ait olan mahremiyet hakkını kazanmış ve bireyselleşmiştir. Bu bireyselleşme durumu bir süre sonra kendisini yalnızlaştırmaya itmesine sebep olmuştur. Şöyle ki bu durumun temelinde internet ağlarının sağlamış olduğu imkanlar doğrultusunda oluşan sanal dünya içerisinde birey zamansal ve mekânsal bir yerde bulunma zorunluluğu azaldığı için bireyi bu durum yalnızlaştırmıştır.

İnternet teknolojilerinin doğuşu ve yeni bir siber alan oluşturması üzerinde durulan bu metinde, enformasyon teknolojilerinin yaratmış olduğu bu yeni mekânda bireyler aynı zaman da sürekli bir denetim ve gözetim altında oldukları için görece özgürlüklerini yaşamakta olduğunun altını çizmektedir. Mahremiyet hakkını kazanan birey sosyal medya aracılığıyla kendi iradesiyle mahremiyetini ihlal etmektedir.

Güvenlik amacıyla sürekli gözetlenip denetim altında olan bireyler, günlük rutin ve en sıradan alışverişlerinde dahi internetin imkanlarından yararlanmaktadır. Kimlik numaralarını gün içerisinde atm'den para çekerken görüntüleri veyahut parmak izlerinin sistemde kayıtlı olmasıyla gözetimin nesnesi haline dönüşmüştür. Bu durum rutine dönmüş olup, mahremiyet kaybı olarak değerlendirilmeyip, bireyler nezdinde normalleşmiştir.

Günümüzde bireylerin, internet teknolojilerine, bilgisayar ve interneti kullanıp kullanmama gibi bir seçim özgürlüğüne sahip olsa da gündelik hayat içerisinde internet teknolojilerinden uzak kalmak pek mümkün olmayacaktır. Bunun sebebi bilgisayar teknolojilerinin internet ağlarına bağlanmayı belli durumlarda zorunlu kılmasıdır. İndirilmesi zorunlu olan yazılımları örnek verecek olursak günümüzde hemen hemen herkes de mevcut olan akıllı telefonlarda bulunan navigasyon sistemleri, veyahut iletişimi sağlamak adına haberleşme uygulamaları bunlardan bir kaçıdır. Özetle internet ağlarından kaçış bir noktada olanaksız kılınmıştır.

Temelde gözetim toplumu sonrası da mahremiyetin en belirgin değişimini gözlemlediğimiz dijitalleşen dünya içerisinde bireyin sosyal medya da oluşturmuş olduğu sanal dünya içerisinde sanal kimlik inşa süreci olmuştur. Şöyle ki sosyal medya kullanıcıları anonimlikle veya kendilerinin oluşturdukları kişisel bilgilerini doğrudan paylaştığı ve içerikler ürettikleri kendilerine ait profillerde özel alan sayılan evlerinin içi

ya da gizli olması gereken birçok bilgiyi mahremiyetlerini zedeleme pahasına paylaşmaktadır.

Sanal kimliklerin ve benlik sunumunun mahremiyet açısında birtakım tehlikelere yol açmasına sebebiyet veren sosyal medya organları anonimlikle ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Sanal kimlikler vasıtasıyla kendilerini gizil konuma sokan suç işleyen suçlu kesim ve sapkın düşüncelere sahip olanlar veyahut çocuk istismarcıları gibi toplumsal yapının işleyişini bozan gerçek ve sanal ortamda asla karşılaşmak istemeyeceğimiz insanlar; sanal dünya içerisinde anonimliğin gölgesine sığınarak sosyal mecralarda örtük bir biçimde karşımıza çıkabilmeleri mümkün hale gelmiştir.

Sosyal medya platformları bireylerin interaktif bir biçimde iletişim kurabildikleri alanlar haline gelmiştir. Bireyler fiziksel anlamda bir araya gelmeden ortak bir paylaşım alanı buldukları bu saha toplumsal yapıda ki dinamikleri de aynı zaman da dönüştürücü etkilere sahip olmuştur. İnternet kullanıcıları iletişim kurabilmek adına zaman mekân algısı ortadan kaldırılıp, kullanıcıları oldukları platformlardan sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılama başlamıştır. Alışveriş yapmak için artık belirli bir mekâna veyahut yemek yemek için dışarı çıkmaya gerek kalmadan internet teknolojileri ve çeşitli platformlardan ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Sosyal medya alanları kişilerin bireysel teşhiri neticesinde, gözetimi oldukça kolaylaştıran platformlardır. Fakat bu düşüncenin tam tersi görüşünü savunanlarda bulunmaktadır. Bu görüşe katılmayanlara göre örneğin, Facebook'ta bir fotoğraf paylaşmak kesinlikle teşhircilik değildir. Fakat herkesin mutabık olduğu görüş teşhirciliğin bu platformlarda eksik olmadığı görüşüdür ve toplumların ayrılmaz bir parçası haline dönüştüğü fikrini de savunanlar mevcuttur. Bu çalışmada sosyal medyanın gözetim kavramı üzerinden çift yönlü gelişen sürecin değişmesi, giriftleşmesi sonucu mahremiyetin dönüşümü üzerinde durmaktadır.

Sosyal medyanın bir gözetim aygıtı olarak kullanılması ve öncesinde panoptikon kavramında görmüş olduğumuz mahkumlardan zor kullanarak ve baskı uygulanarak elde edilen bilgileri günümüz post- panoptik dönemde bireylerin kendi iradeleri dahilinde paylaşmış olduğunu bu çalışma içerisinde görmekteyiz. Geçmiş dönemlerde azınlığın çoğunluğu izlediğinin ifadesi panoptikon kavramıyla, çoğunluğun azınlığı izlediği (TV) kavram sinoptikon kavramıyla örtüşmektedir. Günümüzde ise bu kavramlar dönüşerek

bunlara ek omniptikon kavramı, internet teknolojileri ve sosyal medyada kendini görünür kılma üzerinden tanımlanan bir kavram olmuştur.

Sonuç itibariyle bu çalışmanın amacı gözetim mekanizmalarını geçmişten günümüze tanıyabilmek ve gün içerisinde en basit etkinliğimizde dahi bunun bilincinde olmamız gerektiğinin altını çizmektedir. Mahremiyetin dönüşümünü toplumsal süreçler içerisinde ele alınırken aynı zaman da enformasyon teknolojilerinin ve teknik gelişmelerin toplumsal değişme üzerinde önemli etkileri olduğunu görmekteyiz.

Aynı zamanda bu çalışma içerisinde internet ağlarıyla ortaya çıkan sanal alanın üretmiş olduğu sosyal medya platformlarının karşılaştırmalı bir şekilde avantaj ve dezavantajlarından bahsedilmiştir. Dezavantajları bilgi kirliliği, özel hayatın teşhir edilmesi ve ifşa kültürünü meydana gelmesiyle yaşanan mahremiyetin ihlallerine yol açmış olsa da avantajları da çok fazladır. Örneğin ciddi bir kamuoyu gücünü elinde bulunduran sosyal medya uygulamalarının kullanıcıları, oluşturduğu kitlelerle beraber belli düşünceler etrafında toplanıp belirli yaptırımlara neden olabilmekte veyahut ifşa edilme korkusu ile belli başlı suçların işlenmesi engellenmektedir. Gözetim pratiklerinin çift yönlülüğü neticesinde günümüz enformasyon teknolojileriyle küresel bir boyut kazanan gözetim aygıtlarının ve sosyal medya platformlarının mahremiyetin dönüşümünde başat bir rol üstlenmiş olduğunun aynı zamanda olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koyarak inceleyen bir çalışma olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abanoz, B. (2018). *Kamusal alanda kameralı gözetlemenin suçun önlenmesindeki etkisi ve elde edilen delillerin hukuka uygunluğu* (1.Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Akay, A. (1995). *İktidar ve direnme odakları* (1.Baskı). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Akçakaya, M. (2016). Weber'in bürokrasi kuramının bugünü ve geleceği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 277-288
- Akdağ, G. (2015). *Gözetim toplumu teorilerinin tarihsel ve teorik bir incelemesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim, Aydın.
- Akgül, M. (2019). Sosyal ağlarda mahremiyetin dönüşümü: Instagram örneği. *Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(3), 78-79.
- Akın, N. S. (2020, 29 Ocak). *Camekânlaşma ya da bir toplumun podyuma çıkması*. Erişim Adresi: <https://www.kitaphaber.com.tr/camekanlasma-ya-da-bir-toplumnun-podyuma-cikmasi-k3449>.
- Aksoy, A. (1996). İnternet ve demokrasi. *Diyalog Dergisi*, 2(1), 52-56.
- Altman, I. (1975). *The environment and social behavior: Privacy, personal space, territory*. Montorey: Brooks/Cole.
- Armstrong, G. (1999). *The maximum surveillance society: The rise of CCTV*. Berg: University of Michigan Press.
- Aron, R. (2014). *Sosyolojik düşünme evreleri* (10.Basım). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Ateş, N. (2021, 19 Ağustos). *Gözetim evreleri, büyük filtre ve post-truth*. Erişim Adresi: https://thepentacle.org/2021/08/19/gozetim-evreleri-buyuk-filtre-ve-post-truth/#_ftn1.
- Avaner, E. (2018). Mahremiyet nedir? Mahremiyetin sağlık hizmetleri penceresinden görünürlüğü nasıldır ? *Biyoetik Dergisi*, 5(3), 110-116.
- Aydın, R. (2019). Doğumda mahremiyetin önemi ve ebelik. *Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 8-16.
- Aydoğanoglu, E. (2009). Tutsak emeğin özgürleşmesi. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 2(4), 15- 25

- Bacon, F. (1999). *Novum organum* (S. Ö. Akkaş, Çev.) (1.Basım). Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Bağlı, M. (2011). *Modern bilinç ve mahremiyet* (1.Basım). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Bakan, S. ve Tuncel, G. (2012). Küreselleşmenin ulus devlet. *Birey ve Toplum Dergisi* 1(2), 52-59.
- Balyemez, S. (2020). *Sosyal medyanın ailenin sosyalleşme işlevine etkisi: Ankara örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Başer, A. (2014). *Sosyal medya kullanıcılarının kişilik özellikleri, kullanım ve motivasyonlarının sosyal medya reklamlarına yönelik genel tutumları üzerindeki rolü: Facebook üzerine bir uygulama* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baştürk, E. (2016). *Gözetimin soykütüğü Foucault'dan Deleuze'e postmodern bir arkeoloji* (1. Basım). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- (2018). Post yapısalcı teori bağlamında post-panoptik gözetimin küresel politikası. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 27(1), 47–68.
- Baudrillard, J. (2020). *Tüketim toplumu* (H. Deliçaylı, F. Keskin, Çev.). (18.Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, L. (2013). *Akışkan gözetim* (E. Yılmaz, Çev.). (3.Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2011). *Modernite, postmodernite ve etik* (Çev. A. Yıldız, Cantell & Pedersen ile söyleşi) (3. Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- (2015). *Özgürlük* (Çev. K. Eren) (6.Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- (2016). *Küreselleşme, toplumsal sonuçları* (A. Yılmaz, Çev.) (6.Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- (2020). *Modernlik ve müphemlik*. (İ. Türkmen, Çev.) (4.Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayhan, V. (1992). *Enformasyon toplumunda kültür 21. yüzyıla girerken kültürel dönüşümlerin bazı belirtileri* (Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

- Bentham, J. (1843). *Collected works*. (J. Bowring, Dü.) (1.Basım). Londra: Volume Four.
- (2008). *Panoptikon gözüün iktidarı* (B.Çoban, Z. Özarslan, Çev.) (1.Basım). İstanbul: Su Yayınları.
- Berber, A. (2016). 100 yıl öncesine bir yolculuk: “Genel ve endüstriyel yönetim” ve Fransa’da Fayolizm-Taylorizm kutuplaşması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(4), 45-56.
- Berger, J. (1995). *Görme biçimleri* (Y. Salman, Çev.) (1.Basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bigo, D. (2008). Globalized (In) security: The field and the ban-opticon. In d. bigo (Ed.), *Terror, Insecurity And Liberty, Illiberal Practices of Liberal Regimes After 9/11* (pp. 5–49). Abingdon, UK: Routledge.
- Bildirici, F. (1998). *Gizli kulaklar ülkesi* (1.Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Birinci, (2017) *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin kısa tarihi: Milletler Cemiyeti’nden Birleşmiş Milletlere* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Bitiren, M. (2013, 13 Nisan). *Sosyal medya ve mahremiyet*. Erişim adresi: <http://myreminder.blogspot.com.tr/2013/04/sosyal---medya---ve---mahremiyet.html>.
- Bostancı, M. (2010). *Sosyal medyanın gelişimi ve iletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım alışkanlıkları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Boş Levha. (2021, 16 Ocak). “Bilgi güçtür” ifadesinden ne anlamalıyız?. Erişim Adresi: <https://www.boslevha.com/bilgi-guctur/>.
- Bozkurt, V. (1999). Sanal cemaatler, *Birikim Dergisi*, 1(27), 66-68.
- (2000). Gözetim ve internet : Özel yaşamın sonu mu? *Birikim dergisi*, 1(36), 69-77.
- (2014). *Endüstriyel & Post-endüstriyel dönüşüm bilgi, ekonomi, kültür* (2.Basım). Bursa: Ekin Kitabevi.

- Bozoğlu, T. (2018). Teknoloji, yönetim ve mekan gözetim, denetim, mahremiyet ve mekansal yapılandırma ile pratiklerinin kurumsallaşması. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırma Dergisi*, 3(5), 45-49.
- Bölükbaş, Ö. Ö. (2014). *İnsan hakları ve elektronik gözetim* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Can, İ. (2018). Teşhir toplumu, kavramlar, kuramlar ve pratikler. *Sosyoloji Divanı Dergisi*, 2(3) 9-26.
- Chul, H. (2017). *Şeffaflık toplumu* (1.Basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çağan, Ç. (2019). *Postmodernizm ve mahremiyetin dönüşümü* (1.Basım). Ankara: Pruva Yayınları.
- Çakır, M. (2008). *İnternet gösteri ve gözetim* (1.Basım). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Çatalkaya, N. M. (2017, Mayıs). *Modern dönem gözetim olgusunda sınıflandırma pratiğinin değerlendirilmesi ve toplumsal hayata yansımaları Eskişehir örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Çaycı, A. E. ve Çaycı, B. (2017). Dijital iletişim çağında teknolojinin açığa çıkardıkları: Gözetim ve mahremiyet. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 7(1), 36-46.
- Çelikoğlu, N. (2007). *Türkiye’de üniversite gençliğinde mahremiyetin dönüşümü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çoban, B. (2019). *Sosyal medya kullanımı ile değişen mahremiyet algısı: Youtube üzerine bir inceleme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Çoban, G. S. (2021, 05 Kırıs). Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi kendini gerçekleştirme basamağında gizli yetenekler. *European Journal of Educational & Social Sciences*, 6(1), 113-119.
- Çoşkun, A. (2021). *Dijital medya çağında yalnızlık* (1. Basım). Ankara: İktisad Yayınevi.
- Debord, G. (2021). *Gösteri toplumu* (12. Basım). (O. T. Ayşen Ekmekçi, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Demircan, G. (2019). Gözetim ve gözetimin toplumsal meşruiyeti üzerine bir inceleme. *Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 20-42.
- Dereli, T. (1976). *Organizasyonlarda davranış* (1.Basım). İstanbul: İstanbul İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları.
- Dijital Güvenlik. (2022, 20 Ekim). Erişim Adresi: <https://www.dijitalguvenlik.org/dijital-guvenlik/iste-facebook-ve-googlein-size-dair-sahip-oldugu-tum-veriler/>
- Dilek, F. E. (2022, 28 Aralık) *Sosyal medya istatistikleri*. Erişim Adresi: <https://teknoloji.org/sosyal-medya-istatistikleri/#:~:text=2022%20Y%C4%B1l%C4%B1ndaki%20Sosyal%20Medya%20Kullan%C4%B1c%C4%B1%20Say%C4%B1s%C4%B1,-Sosyal%20medya%20platformlar%C4%B1&text=%C3%96yle%20ki%202022%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20elde,%60%C4%B1na%20denk%20geliyor.>
- Dolgun, U. (2005). *Enformasyon toplumundan gözetim toplumuna* (1.Basım). Ankara: Başak Maatbacılık.
- (2005). *İşte büyük birader* (1.Basım). İstanbul: Hayy Kitap.
- (2008). *Şeffaf hapishane yahut gözetim toplumu* (3.Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- (2019). *Biri bizi gözetliyor* (1.Basım). İstanbul: Kutu Yayınları.
- Dönmez, İ.H. (2016). “Görülüyorum öyleyse varım çağında yaşamak.” *TRT Akademi*, 1(2), 782-785.
- Draper, R. (2018). Biri sizi gözetliyor. *National Geographic*, 1(2) 54-89.
- Duerr, H. P. (2004). *Mahremiyet-uygarlaşma sürecinin miti* (2.Basım). (M. Tüzel, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Düzel, N. (2006, 15 Mart). Artık hepimiz her an izleniyoruz, Uğur Dolgun ile söyleşi. *Radikal*. 1 Mayıs 2006. Erişim Adresi: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=186027>.
- Ellul, J. (1998). *Sözün düşüşü* (H. Arslan, Çev.). (2.Basım). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- En Çok Kullanılan Sosyal Medya Platformları. (2021, 13 Mart). Erişim Adresi: <https://www.iienstitu.com/blog/en-cok-kullanilan-sosyal-medya>.

- Enformasyonel Kapitalizmden Gözetim Kapitalizmine. (2022, 3 Nisan). Erişim Adresi: <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2019/10/01/enformasyonel-kapitalizmden-gozetim-kapitalizmine/>.
- Ersöz, B. (2020). Yeni nesil web paradigması: Web 4.0. *Bilgisayar Bilimleri ve Teknolojileri Dergisi*, 1(2) 58-65.
- Feridunoğlu, İ. C. (2019), Zygmunt Bauman metinlerinde sosyal medya ve özgürlük olgusu, *Araştırma Çalışmaları Anadolu Dergisi*, 2(5), 161-171.
- Florenski, P. (2001). *Tersten perspektif* (1.Basım). (Y. Tükel, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Fordizm Nedir?. (2021, 10 Nisan). Erişim Adresi: <https://tarihibilgi.org/fordizm-nedir/>
- Foucault, M. (1995). *Deliliğin tarihi* (7. Baskı). (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- (2001). *Hapishanenin doğuşu* (8. Baskı). (M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: İmge Kitapevi.
- (2006). *Büyük kapatılma* (5.Basım). (F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- (2006). *Kelimeler ve şeyler* (6.Basım). (M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: İmge Kitapevi.
- (2021). *Modern iktidar büyük gözaltıdır* (1.Basım). (S. Feldman, Çev.). İstanbul: Karakarga Yayınları.
- Francois, W. E. (1986). *Mass medla lawand regulaUon* (1.Basım). New York: Wlley and Sons.
- Fuchs, C. (2011). Towards an Alternative Concept of Privacy. *JICES*, 9(4), 220-237.
- Gardner, H., Davis K. (2013). *APP kuşağı dijital dünyada kimlik, mahremiyet ve hayal gücü* (1.Basım). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Gençoğlu, A. Y. (2020, 12 01). Kapitalizme teorik yaklaşımlar: Kapitalist ekonomik sistemin temel nitelikleri üzerinden karşılaştırmalı bir analiz. *Temaşa Felsefe Dergisi*, 1(2), 254-260.
- Giddens, A. (2000). *Tarihsel materyalizmin çağdaş eleştirisi* (9.Basım). (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.

- (2001). *Modernliği anlamlandırmak* (1.Basım). (M. S. Serhat Uyurkulak, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- (2001). *Christopher Pierson, Anthony Giddens'la söyleşiler: Modernliği anlamlandırmak* (Çev. Serhat Uyurkulak ve Murat Sağlam). Bursa: Alfa Yayınları.
- (2008). *Ulus devlet ve şiddet*. (2.Basım). (C. Atay, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- (2010). *Mahremiyetin dönüşümü - modern toplumlarda cinsellik aşk ve erotizm* (4. Basım). (İ. Şahin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- (2012). *Sosyoloji* (1.Basım). (C. Güzel, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Goffman, E. (2016). *Günlük yaşamda benliğin sunumu* (1.Basım). (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Metis Yayınevi.
- Goodman, M. (2016). *Geleceğin suçları: Dijital dünyanın karanlık yüzü* (1.Basım). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Göker, G. (2016). Bir gözetim aracı olarak Periscope. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(10), 973-976.
- Göktürk, İ. (2020). *Bürokratik kültür ve kişilik* (1. Basım). Kahramanmaraş: İksad Yayınları.
- Göktürk, G (2018) Sosyal medya, gözetim ve şeffaf mahremiyet. *International Conference on Social Sciences-Cappadocia*, 16(20), 199-200.
- Gönültaş, N. (2003). *Dijital röntgenci* (1.Basım). İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Gözübüyük Tamer, M. (2014). Kimliklerin seyrine bir keşif. *Folklor Edebiyat*, 20(77), 84-89.
- Gözükeleş, İ. (2019, Ekim 1). *Enformasyonel kapitalizmden gözetim kapitalizmine*. Erişim Adresi:<https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2019/10/01/enformasyonel-kapitalizmden-gozetim-kapitalizmine/> adresinden alındı.
- Gürbilek, N. (2016). *Vitrinde yaşamak* (8 Basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Güven, O. Ö. (2014, Temmuz). Gözetim teknikleri' nin güç ilişkileri bağlamında dönüşüme ve toplumsal denetim. *Atatürk İletişim Dergisi*, 2(3) 80-90.

- Habermas, J. (1991). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. ABD: MIT Press.
- (1991). The public sphere. In Mukerji, C.; Schudson, M.(Ed.). *Rethinking Popular Culture. Contemporary Perspectives In Cultural Studies*. (pp. 394-404). Berkeley/Los Angeles: University of California Press.
- (2010). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü* (1.Basım). (M. S. Tanıl Bora, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hardt, N. (2015). *İmparatorluk* (8.Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hassan, I. (1982). The question of postmodernism. *Performing Arts Journal*, 6(1), 30-37.
- Heffron, M. (1972). The naval ship as an urban design problem *Deniz Mühendisleri Dergisi*, 85(3), 49-62.
- Heidegger, M. (1959). *Qu'appelle-ton Penser*. (A. Akay, Çev.) (5th ed). France: Presses Universitaires De.
- Huxley, A. (2002). *Cesur yeni dünya* (10.Basım). (Çev. Ümit Tosun). İstanbul: İthaki Yayınları.
- İnsan Doğası Gereği İyidir. (2022, 15 Haziran). Erişim Adresi: <https://www.boslevha.com/insan-dogasi-geregi-iyidir/>.
- İzgi, M. (2014). Mahremiyet kavramı bağlamında kişisel sağlık verileri. *Türkiye Biyoetik Dergisi* 2(1), 27-29.
- James, B. (1992). Computerized surveillance in the workplace: Forms and Distributions. *Sociological Forum*, 24(3), 405-423.
- Jaques, B. (2016). *Foucault'yu Marx'la okumak* (1.Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kalaman, S. (2019, Nisan 22). Yeni medya ve dijital gözetim: Türkiye'deki sosyal medya kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 1(1) 92-102
- Kaplan, İ. (2017). *Üniversite öğrencisi sosyal medya kullanıcılarının mahremiyet algısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Karagülle, A. (2015). Günümüzde değişen mahremiyet algısının sosyal ağlar bağlamında incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi*, 1(1), 44-72.

- Keefe, P. (2006). *Echelon: Dünyayı dinleyen istihbarat örgütleri* (Çev. Sinem Gül, Defne Yay). (1.Basım). İstanbul: Defne Yayınları.
- Kesim Güven, S. (2007). *Gözetim toplumu ve toplumsal meşrutiyet* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Keskin, F. (2000). *Büyük kapatılma Michel Foucault* (3.Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Koç, I. (2017). *Gözetim toplumu ekseninde sosyal medya* (1.Basım). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Köroğlu, C. Z. (2013). Modern kamusal alana eleştirel yaklaşımlar: Genel bir değerlendirme (Postmodernizm, feminizm ve din). *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(6), 431-457.
- Köse, H. (2015). *Medya mahrem medyada mahremiyet olgusu ve transparan bir yaşamdan parçalar* (1.Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lemke, T. (2014) *Biyopolitika* (Utku Özmakas Çev.). (2.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lokke, E. (2018). *Mahremiyet:dijital toplumda özel hayat* (1.Basım). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Louis, A. (2008). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (1. Basım). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Lyon, D. (1997). *Elektronik göz: Gözetim toplumunun yükselişi* (5.Baskı). (D. Hattoğlu, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- (2006). *Gözetlenen toplum, günlük hayatı kontrol etmek* (1.Basım). (G. Soykan, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- (2013). *Gözetim çalışmaları* (1.Basım). (A. Toprak, Çev.). İstanbul, Zeytinburnu: Kalkedon Yayıncılık.
- Macintyre, A. (20019). *Erdem peşinde* (1.Basım). (M. Özcan, Çev.). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (1.Basım). (O. A.-D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Marx, G. T. (2002). What's about 'new surveillance? Classifying for Change and Continuity. *Surveillance and Society*, 1(8), 29-40.
- Mattelart, A. (2012). *Gözetimin küreselleşmesi: Güvenlikleştirme düzeninin kökeni* (1.Basım). (S. E. Onur Gayretli, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Mattelart, A. (2012). *Gözetimin küreselleşmesi: Güvenlikleştirme düzeninin kökeni* (1.Basım). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- McLellan, D. (1994). *Karl Marx selected*. (K. Çalışkan, Çev.).(2.Baskı). Inc: Hackett Publishing.
- Orwell, G. (2000). *Bin dokuz yüz seksen dört* (60.Baskı). İstanbul: Can Yayınları.
- Oxford. (2023, 01 05). *Gözetim*. Erişim Adresi: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/surveillance>.
- Öğüş, Ç. (2018). *Gözetimin toplumsal meşruiyeti: Kuzey Kıbrıs odaklı bir inceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Medya ve İletişim Anabilim Dalı, Lefkoşa.
- Önal, İ. (2020). *Eleştirel düşünme becerilerine yönelik bir program geliştirme çalışması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özarslan, Z. (2008). *Gözetim kültürünün oluşumu Panoptikon gözüün iktidar* (1.Basım). İstanbul: Su Yayınları.
- Özaygen. (2012). *Türkiye'de dijital gözetim* (1.Basım). İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği.
- Özbek, M. (2004). *Kamusal alan* (1.Basım). İstanbul: Hil Yayınları.
- Özcan, M. (2004). *Siber terörizm ve ulusal güvenlik, internet ve hukuku* (1. Baskı). (Çev: Yeşim M. Atamar). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özdel, G. (2012). Foucault bağlamında iktidarın görünmezliği ve "Panoptikon" ile "iktidarın gözü" göstergeleri. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 2(1), 45-86.
- Özdemir, Ş. (2020, 09 22). Post- panoptikon çağı: Gözetimin dijitalleşmesi ve çevrimiçi kimliğin gizliliği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 83-90.

- Özkul, U. (2020). Tüketim toplumunda meta marka bağımlılığının görünümleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(5),45-56.
- Özşekerli, T. (2016). *Ne kamusal ne özel alan yeni medya* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Gazetecilik Anabilim Dalı, İzmir.
- Öztekin, H. (2010). Modernleşme- mahremiyet ilişkisi ve siber mekânda mahremiyetin aleniyete dönüşmesi. *E-Jornal of New World Sciences Academy*, 5(4), 530-560.
- Özüölmez, P. K. (2019). Michel Foucault'nun iktidar ve özne kavramsallaştırmasına gözetim sorunu üzerinde bakmak : Black mirror. *Selçuk İletişim*, 12(2), 634-655.
- Prost, A. (2008). *Özel hayatın tarihi* (1.Basım). (İlgaz, T. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ritzer, G. (2011). *Klasik sosyoloji kuramları* (1.Basım). (H. Hülür, Çev.). Ankara: DeKi Basım Yayın.
- Saklı, A. R. (2019, 04 28). *Fordizm ve post- fordizm*. Erişim Adresi: <http://www.halksahnesi.org/2019/04/28/fordizm-ve-post-fordizm-ali-riza-sakli/>.
- Sennett, R. (1999). *Gözün vicdanı, kentin tasarımı ve toplumsal yaşam* (4.Basım). (S. Sertabiboğlu, C. Kurultay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- (2010). *Kamusal insanın çöküşü* (5.Baskı). (T. T. Serpil Durak, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Soral, Ş. (2019). *Dijital toplumda mahremiyet olgusunun incelenmesi: 18-25 yaş arası üniversite öğrencileri üzerine bir saha araştırması* (Yayımlanmamış Lisans Tezi) Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi ve Medya ve İletişim Bölümü, İstanbul.
- Sosyal Medya Eylemsizliği Teşvik Ediyor. (2022, 10 Eylül). Erişim Adresi: http://www.bbc.co.uk/turkce/ozeldosyalar/2010/03/100306_superguc_kevinrobinson.shtml.
- Sucu, İ. (2011, Temmuz). Gözetim toplumunun karşı ütopya yüzü: İktidar güçleri ve ötekiler. *Atatürk İletişim Dergisi* 2(1), 126-140.
- Şeker, O. (2021, 10 05). Marx'ın erken dönem eserlerinde yabancılaşma kavramı. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 152-190.

- Şener, G. (2013). Sosyal ağlarda görünür olmak: Facebook fotoğraflarında bireyin sunum stratejileri, kültür, kimlik, siyaset sosyal medya ve ağ toplumu. *Reklam Yararıcıları Derneği* 2(1), 62-75
- Tartanoğlu, Ş. (2015). Örgütlerde denetim ve gözetim. M. Zencirkıran Ed. içinde, *Örgüt Sosyolojisi* (s. 248). İstanbul: Dora Yayıncılık.
- Tavani, H. (2007). Philosophical Theories of Privacy: Implications for an Adequate online Privacy. *Metaphilosophy*, 38(1), 85-97.
- Taylor, F. W. (1997). *Bilimsel yönetim ilkeleri* (1.Basım). Konya: Çizgi Kitapevi.
- Tekelioğlu, O. (2003). *Foucault sosyolojisi* (3.Basım). Bursa: Alfa Aktüel Yayınevi.
- Toffler, A. (1992). *Yeni güçler yeni şoklar* (1.Basım). (B. Çorakçı, Çev.). İstanbul: Altın Yayıncılık.
- Toprak, A. G. (2019). Dijital medya ve mekanın dönüşü. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü* 10(38), 76-85.
- Toynbee, A. J. (1947). The international outlook. *international Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 23(4), 463-476.
- Tunç, E. (2018,). *Toplumsal denetim aracı olarak gözetimin tarihsel gelişimi ve gözetime yönelik bilişim teknolojileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Türk Dil Kurumu. (2012, 8 Eylül). *Büyük Türkçe sözlük*. Erişim Adresi: <https://www.tdk.gov.tr/>.
- (2023, 13 Ocak). *Teşhir*. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>.
- Ulukütük, M. (2018). Hakikatten mahrumiyet çağında teşhire teşne olmak: Mahremiyet versus teşhir manzaraları. *Sosyoloji Divanı*, 6(1), s, 63-68.
- Uyanık, F. (2009a, 3 Mart). Kevin Robins: 'Sosyal medya eylemsizliği teşvik ediyor'. Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2010/03/100306_superguc_kevinrobins.
- (2009c, 13 Nisan). Slavoj Žižek ile internetteki kurgusallık üzerine. Erişim Adresi: http://www.bbc.co.uk/turkce/ozeldosyalar/2010/03/100305_superguc_zizek.shtml

- , (2009d, 10 Mart). *Serdar Kuzuloğlu: 'Sıradan insanlar, internette sıradan olmadıklarını anlatıyor'*. Erişim Adresi: http://www.bbc.co.uk/turkce/ozeldosyalar/2010/03/100306_superguc_kuzuloglu.shtml.
- Uygur, C. (2009, 13 Aralık). Youngturks.com sitesinin kurucusu. (F. Uyanık, Röportajı Yapan).
- Üçer, M. (2014). *Enformasyon toplumundan gözetim toplumuna ev'in kamusal dönüşümü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) . Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Mardin.
- Vatandaş, A. (2001). *Agharta* (1.Basım). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Vatandaş, S. (2020). Mahremiyetin dönüşümü ve iletişim araçları. *Humanitas*, 8(16), 437-458.
- Vincent, D. (2017). *Mahremiyet: Kısa bir tarih* (1.Basım). Ankara: Epos Yayınları.
- Vural, A. B. & Bat M. (2010). Yeni bir iletişim ortamı olarak sosyal medya: Ege üniversitesi iletişim fakültesine yönelik bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 20(5), 3348-3382.
- Warbuton, N. (2000). *Felsefeye giriş* (5.Basım). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Yaman, D. (2005). 11 Eylül sonrasında ABD: Algılamalar, psikolojik yansımalar ve yasal düzenlemeler. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi* 7(1), 75-89.
- Yeşiltepe, İ. (2021). Gözetime ilişkin ulusal ve uluslararası düzenlemelerin etik ilkeler üzerinden değerlendirilmesi. *Sosyoloji Dergisi* 7(8), 455-480.
- Yücedağ, G. (2010). Moderniteyi Marshall Berman üzerinden okumak. 2. *Sosyal Bilimler Genç Araştırmacılar Sempozyumu Bildirileri* 1(2), 77-90.
- Yüksel, M. (2003). Mahremiyet hakkı ve sosyo-tarihsel gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2(1), 278-302.

DİZİN

A	33, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 65, 79, 94, 95, 96, 102, 103, 122, 123, 126, 128, 129, 130, 135, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147
Akışkan Gözetim, 136	
B	
Bilgisayar Teknolojileri, 104	
Büyük Kapatılma, 31	
D	Kamusal Alan, 77, 78, 135, 145
Denetim, 11, 55, 138, 142, 146, 147	
E	Mahremiyet, v, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 68, 69, 70, 72, 73, 76, 77, 80, 96, 106, 131, 132, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 143, 146, 148
Enformasyon Toplumu, 54, 74	
F	Mahremiyetin Dönüşümü, 68, 133
Fordist, 41, 42, 45	
Foucault, 6, 9, 14, 15, 19, 20, 21, 24, 30, 31, 32, 38, 45, 50, 51, 52, 54, 82, 124, 130, 140, 143, 145, 147	
G	Ö
Giddens, 8, 26, 30, 48, 49, 50, 62, 81, 141	Özel Alan, 77, 145
Görme Metaforu, 17	
Gözetim, 4, v, vii, xi, 1, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 17, 18, 21, 22, 25, 26, 27, 29,	P
	Panaptikon, V
	S
	Sinoptikon, 24, 25
	Sosyal Medya, 96, 109, 110, 117, 120, 123, 124, 125, 127, 133, 147